

300714

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

LIV–LV. ÉVFOLYAM

1955–56

KIADJA
A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

1956

TARTALOM

<i>Barkóczi László</i> : Újabb éremlelet Intercisából	3
<i>Sonnevend György</i> : Adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzok kronológiájához	7
<i>Kerényi András</i> : Magyarországi szarmata pénzek	14
<i>Horváth T.—Huszár L.</i> : Kamaragrófok a középkorban	21
<i>Szász Károly</i> : Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól	34
<i>Huszár Lajos</i> : A XV. századi soproni pénzverés kérdése	36
<i>Horváth Tibor Antal</i> : Pénztörténeti forrásadatok a XVII. század második feléből	40
<i>Fitz Jenő</i> : Székesfehérvár ábrázolása XVII. századi emlékérmeken	46
<i>Pekáry Tamás</i> : Kunfehértói éremlelet a III. századból	50
<i>R. Alföldi Mária</i> : A Nemzeti Múzeum ritka Maxentius kisbronzai	52
<i>Király Ferenc</i> : Barcsai Ákos pénzének szánt koholt denár	55
<i>Bottló Béla</i> : Pénzérték jegyzék 1751-ből	57
<i>Kupa Mihály</i> : Az erdélyi főhadipénztár »váltójegy« tervezete 1849-ben	60
<i>Fejős Imre</i> : Kölcseynek szánt emlékérem	62
<i>Valkó Arisztid</i> : Zichy Mihály éremterve	64
<i>Csatkai Endre</i> : Numizmatikai vonatkozás az első magyar nyelvű hírlapban	67
<i>Soós Gyula</i> : Az Országos Szépművészeti Múzeum érem- és plakettgyűjteménye	68
<i>Éremleletek</i>	69
<i>Irodalom</i>	71
<i>Szakosztályi élet</i>	73
<i>PERIODE</i>	75
<i>Résumé français</i>	79

A végén 3 képes tábla

MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

Célja a numizmatika tudományos művelése és a hazai éremgyűjtés fejlesztése

A szakosztály kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja évi 10 Ft.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, továbbá tudományos kérdésekben való érdeklődések, valamint leletek, meghatározások és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérések közvetlenül a szakosztály címére küldendők.

Szakosztályi ügyekben, új tagok felvételét illetően, valamint reklamációk dolgában is *Huszár Lajos dr.* szakosztályi titkár intézkedik. Címe: Budapest, Országos Magyar Történeti Múzeum Éremtára, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 339-161—165/39. mellék szám.

Tagdíjfizetések és egyéb pénzügyi természetű ügyekben a szakosztályi pénztáros *Lafrankó Gyula* ad felvilágosítást. Címe: Budapest, VII., Lenin körút 58. A szakosztály csekkszámhája 51.010 sz.

A szakosztályi gyűjtemény és könyvtár a szakosztályi helyiségben *Ambrus Béla*, *Karny Rezső dr.*, és *Pál Ferenc* könyvtárosok, valamint *Tolnay Iván dr.* gyűjteményőr kezelésében áll a hivatalos órák alatt a tagok rendelkezésére.

A szakosztály felsorolt tisztviselői hivatalos óráikat minden csütörtökön du. 6—8 óra között tartják a szakosztályi helyiségben (VIII., Csepregy utca 4., II. emelet, 15. ajtó).

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI
HUSZÁR LAJOS

LIV–LV. ÉVFOLYAM

1955–56

KIADJA
A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
ÉREMTANI SZAKOSZTÁLYA

1956

TARTALOM

<i>Barkóczi László</i> : Újabb éremlelet Intercisából	3
<i>Sonnevend György</i> : Adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzok kronológiájához	7
<i>Kerényi András</i> : Magyarországi szarmata pénzek	14
<i>Horváth T.—Huszár L.</i> : Kamaragrófok a középkorban	21
<i>Szász Károly</i> : Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól	34
<i>Huszár Lajos</i> : A XV. századi soproni pénzverés kérdése	36
<i>Horváth Tibor Antal</i> : Pénztörténeti forrásadatok a XVII. század második feléből	40
<i>Fitz Jenő</i> : Székesfehérvár ábrázolása a XVII. századi emlékérmeken	46
<i>Pekáry Tamás</i> : Kunfehértói éremlelet a III. századból	50
<i>R. Alföldi Mária</i> : A Nemzeti Múzeum ritka Maxentius kisbronzai	52
<i>Király Ferenc</i> : Barcsai Ákos pénzének szánt koholt denár	55
<i>Bottló Béla</i> : Pénzérték jegyzék 1751-ből	57
<i>Kupa Mihály</i> : Az erdélyi főhadipénztár »váltójegy« tervezete 1849-ben	60
<i>Fejős Imre</i> : Kölcseynek szánt emlékérem'	62
<i>Valkó Arisztid</i> : Zichy Mihály éremterve	64
<i>Csatkai Endre</i> : Numizmatikai vonatkozás az első magyar nyelvű hírlapban	67
<i>Soós Gyula</i> : Az Országos Szépművészeti Múzeum érem- és plakettgyűjteménye	68
<i>Éremleletek</i>	69
<i>Irodalom</i>	71
<i>Szaksztályi élet</i>	73
<i>Резюме</i>	75
<i>Résumé français</i>	79

A végén 3 képes tábla

Újabb éremlelet Intercisából

Sztálinvárosban (Dunapentele) az »Öreghegy« déli végében az 1954-es építkezéseknél egy zárt éremlelet került elő, amelyből 50 db rögtön bekerült a sztálinvárosi múzeumba, további 9 darabot pedig apránként hoztak be.¹ A találók elmondása szerint sokkal több daraból már nem állhatott a lelet, de ha mégis hiányozna belőle, az már csak néhány darab lehet.

A lelet az esetleges hiányok ellenére is zárt egységet mutat, és szerintünk ezek a hiányok nem érinthetik a záródás időpontját sem, mert hasonló összetételű leleteket ismerünk Pannoniából és Moesiából is.

Intercisában már korábban is kerültek elő zárt éremkincsek², és az utolsó évek nagy építkezései a most tárgyalttal együtt három elrejtett éremleletet hoztak a felszínre. A két korábbi éremkincs, amely még 1952—53-ban került elő, Gallienusszal záródik.³ A jelenleg tárgyalásra kerülő dupladénár lelet utolsó veretei pedig Trebonianus Gallus és Volusianus érmei.

Az éremlelet császárok szerint a következőképpen oszlik meg:

Caracalla	Roma	RIC 311c.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 2. 1. em. 238. júl.—239 júl.	2
III. Gordianus	Roma	RIC 39. 3. em. 240 jan.—év vége	1
III. Gordianus	Roma	RIC 83. 4. em. 241—243.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 87. 4. em. 241—243.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 86.	3
III. Gordianus	Roma	RIC 140. 5. em. 243—244.	2
III. Gordianus	Roma	RIC 143. 5. em. 243—244.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 145. 243—244.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 148.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 150.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 152. 5. em. 243—244.	1
III. Gordianus	Roma	RIC 200.	2
Philippus sen.	Roma	RIC 9. 247.	2
Philippus sen.	Roma	RIC 4. 247.	2
Philippus sen.	Roma	RIC 27b. 249.	2
Philippus sen.	Roma	RIC 28c. 249.	3
Philippus sen.	Roma	RIC 38b. 249.	1
Otacilia Severa	Roma	RIC 125c.	1
Otacilia Severa	Roma	RIC 126.	1
Otacilia Severa	Roma	RIC 129.	1
Otacilia Severa	Roma	RIC 130.	1
Philippus iun.	Roma	RIC 223. 246—248.	1
Pilippus iun.	Roma	RIC varians	1
Traianus Decius	Roma	RIC 13. 249—251.	1
Traianus Decius	Roma	RIC 16c. 249—251.	1
Herennia Etruscilla	Roma	RIC 55b.	1
Herennia Etruscilla	Roma	RIC 56.	1
Herennia Etruscilla	Roma	RIC 59b.	2
Herennius Etruscus	Roma	RIC 138. 250—251.	1
Herennius Etruscus	Roma	RIC 149. 250—251.	1
Treb. Gallus	Roma	RIC 38. 251—253.	1
Treb. Gallus	Milano	RIC 70. 251—253.	4
Treb. Gallus	Milano	RIC 71. 251—253.	1
Volusianus	Roma	RIC 184.	1
Volusianus	Roma	RIC 187.	6
Volusianus	Milano	RIC 206.	3
Nerva consec.	Milano	RIC 84b.	1
Összesen ...			59 db

¹ A leletet Bóna István gyűjtötte össze és feldolgozásra átengedte nekem. Ezúton fogadja köszönetemet.

² Intercisa I. Arch. Hung. XXXIII. 122 1.-ui. a 118 skk., a szerző Intercisa részletes pénzforgalmát tárgyalja, és ismerteti az egyes zártleletek történeti értékét is.

³ Egyik leletet publikálta Alföldi M. Num. Közl. LII—LIII. 1953—1954. 5 skk. Megemlítve, Intercisa I. 122. 1. Másik lelet még publikálatlan. Vö. ehhez, Alföldi M., Fol. Arch. u. f. VI. 62. skk.

A lelet összetétele III. Gordianustól kezdve folyamatos, eltekintve Caracalla egyetlen dupladénárjától. A nagyobb számú dupladénár sorozat III. Gordianusszal kezdődik éppen úgy, mint a szőnyi leletben.⁴

A lelet meglehetősen kisszámú ahhoz, hogy az utolsó vereteken kívül a belső összetételt illetőleg bármilyen további következtetést levonhassunk.

Az éremkincs utolsó darabjai Trebonianus Gallus és Volusianus veretei. Treb. Gallus 6 darabbal és 4 hátlapi típussal, Volusianus 10 darabbal és 5 hátlapi típussal van képviselve.

Megoszlásuk : IMP CAE VIB TREB GALLUS AVG előlapi körirattal
LIBERTAS AVG (RIC 38) Roma 3. em.
IMP CC VIB TREB GALLVS AUG előlapi körirattal
PIETAS AVGG (RIC 72) Milano 2. em.
PAX AETERNA (RIC 71) Milano 2. em.
LIBERTAS PVBLICA (RIC 70) Milano 1. 2. m.
IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG előlapi körirattal
SALVS AVGG (RIC 184) Roma 2. em.
VIRTVS AVGG (RIC 187) Roma 3. em.
PM TR P IIII COS III (RIC 140) Roma 4. em.
IMP CC VIB VOLVSIANUS AVG előlapi körirattal.
VIRTVS AVGG (RIC-206) Milano 1. em.
FELICITAS PVBL (RIC 205) Milano 2. em.

Az utolsó érem Volusianus 253-ban készült IMP CAE C VIB VOLUSIANO köriratú Roma városi verete, PM TR P IIII COS II hátlapi jelzéssel.⁵

Ez a darab a Roma városi verde 4. emissziójához tartozik,⁶ mely a 253-as év elején kezdődött, amint a császár consul évszámai is mutatják.⁷ Volusianus 253-ban viselte másodjára a consuli tisztelet. Az említett érem január és május között készült, miután Treb. Gallust és fiát, Volusianust május elején gyilkolták meg,⁸ és az éremkincsnek is ezen idő körül kellett a földre kerülnie. A szintén 253 nyarán császárrá választott Aemilianus és Valerianus érmei nem szerepelnek a leletben.

Volusianus vereteivel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy az előlapon szereplő datívuszos és nominatívuszos köriratok nem kronológiai szempontból válnak egymástól,⁹ hanem két különböző verdére utalnak. A legutóbbi verdeosztályozások szerint a datívuszos vereteket csak a Roma városi verde készítette,¹⁰ míg a nominatívuszos darabokat Milano.¹¹ Kronológiailag sem döntő, mert megtalálható mind a második (251. év vége), mind a negyedik (253. év), utolsó emisszió.

Pannoniából idáig 3 Treb. Gallusszal, illetőleg Volusianusszal záródó éremleletet ismerünk.

A bajóti (Esztergom m.) lelet¹² záródását Jónás Elemér 251 júniusa és novembere közöttette, mert a 251 novemberében társcsászárrá kikiáltott Volusianus veretei még nem szerepelnek a leletben, de amint a továbbiakban látni fogjuk, ez a lelet is 252-ben került a földre.

A szőnyi leletet Radnóti Aladár megállapítása szerint 252 elején rejtették el.¹³ Szintén még 252 elején záródik egy pannoniai, ismeretlen lelőhelyű éremkincs.¹⁴

A két utolsó császár vereteinek verdék szerinti megoszlása a harmadik intercisai leletben azt mutatja, hogy Treb. Gallus Roma városi vereteinek 1., 2. és 4. emissziója teljesen hiányzik. A milánói verde mindkét emissziójával képviselve van.

A római vereteket tekintve Volusianusnál majdnem hasonló a helyzet. Az 1. és 2. emisszió nála is hiányzik, a 3. képviselve van 6 darabbal és 1 db van a 4. emisszióból. A milánói verdének itt is mindkét emissziója megvan.

A szőnyi leletben Treb. Gallusnak hiányzik a Róma városi verde 1., 2. és 4. emissziója. A milánói verde szintén teljesen képviselve van. Volusianusnak csak a milánói veretei találhatók meg. A bajóti leletben Treb. Gallus csak a milánói vereteivel van képviselve.

⁴ Radnóti A., Néhány adat a consecratió érmekhez, Num. Közl. XLIV—XLV. 1945—1946. 6. skk.

⁵ H. Mattingly—E. A. Sydenham, The Roman imperial coinage, vol. IV. part. III. 152. és 154. l.

⁶ U. o.

⁷ U. o.

⁸ E. Kornemann, Röm. Gesch. II. kiad. 1942, 360.

⁹ Korábban másképpen Radnóti, i. m. 7. sk,

¹⁰ Mattingly—Sydenham, i. m. 154. l.

¹¹ U. o. 155. l.

¹² Jónás E., Orsz. Magyar Rég. Társ. Évk. 2, 1923—26. 137. skk.

¹³ Radnóti, i. h.

¹⁴ Jónás, i. m. 154. sk. 18. j. Megemlítve Radnótinál, i. m. 8. l.

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy Treb. Gallusnak a Roma városi verdéből származó első két emissziója, azaz a 251. év veretei a leletekből teljesen hiányoznak. A 253. év, a 4. emisszió csak egy Volusianus érmével van képviselve a négy leletben. A legtöbb érme a 252-es évből származik, és ezt kapcsolatba kell hoznunk a császár ellenakciójával a támadó »barbárok« ellen, amely a Dunakönyökbbe zajlott le. Erre különben még visszatérünk. Feltehetőleg erre az időszakra esik a milánói verde két emissziója is.

A három ismert moesia leletnek a szerbiai,¹⁵ glibiváci,¹⁶ szolocsonói¹⁷ leletnek az elrejtése a legutóbbi megállapítások szerint is még 252-ben történt, miután az utolsó érme, Treb. Gallusnak és Volusianusnak a veretei, még ebből az évből valók.

A három pannoniai és a három moesia lelet összefüggése szembetűnő, és erre Radnóti Aladár korábban a szőnyi lelettel kapcsolatban már felhívta a figyelmet. Az egymástól távolfekvő érmeleletek, amint a következőkben majd látni fogjuk, közvetett összefüggésben állottak egymással, és a kapcsolat, amely Treb. Gallus és Volusianus alatt kimutatható, az Al-Dunával már korábban Antoninus Pius, Septimius Severus és Alexander Severus alatt is megvolt.¹⁸

A bajóti érmeleletet, publikálója szerint, 251. június és november között rejtették el. A szőnyi és az ismeretlen lelőhelyű éremkincs pedig a 252-es év elején került a földbe. Vizsgáljuk meg annak a lehetőségét, vajon a bajóti éremkincs is nem ekkor került-e a földbe?

Trebonianus Gallus és Volusianus rövid uralkodása alatt kevés adatunk van Pannoniából, ami a két császár tevékenységéhez volna köthető. A 252-ben állított almásfüzitői bázis¹⁹ és a Dunakönyök csapatainak a Galliana és Volusiana kitüntető jelzője²⁰ és a bajóti és szőnyi érmelelet arra mutatnak, hogy Treb. Gallus és Volusianus alatt ezen a limes-szakaszon ellenséges megmozdulásnak kellett lejártszódnia.

Az elrejtett éremkincsek és az almásfüzitői bázis egybehangzóan utalnak a veszélyeztetett szakaszra. Véleményünk szerint a bajóti éremkincs is 252-ben került a földbe éppen úgy, mint a szőnyi és az ismeretlen lelőhelyű érmelelet.

A 252-ben állított almásfüzitői bázis minden valószínűség szerint a császár ellenakciójára utal a »barbárok« ellen, és ezt megelőzőleg kellett, hogy ezek az éremkincsek a földbe kerüljenek. De ide kell számítanunk azt a tényt is, hogy a felsorolt leletekben, kivéve az intercisait, csak a 252-es év veretei vannak képviselve.

Bajót (Esztergom m.) és Szőny közel vannak egymáshoz, és már ebből kifolyólag fennáll a lehetősége annak, hogy a két lelet nem két különböző ellenséges akciónál került a földbe. A lelet publikálója a bajóti éremkincs elrejtését 251. június és november közé tette, miután Volusianusnak, a 251-ben kikiáltott társcaászárnak, a veretei még hiányoznak a leletből. A bajóti éremkincsek utolsó Treb. Gallus veretei a legutóbbi verdeosztályozások szerint a milánói verdéből kerültek ki.²¹ A verdének mindkét emissziója szerepel a leletben. A milánói verde első emissziójában már szerepel Volusianus, tehát az első emisszióknak 251 novemberétől kellett megkezdődnie. A második emisszióknak 251 végén, illetve 252 elején kellett megindulnia, és a bajóti leletben a második sorozathoz tartozó PAX AETERNA hátlapú Treb. Gallus pénzek szerepelnek a leletben.

Így a bajóti lelet felmehet a 252-es évbe, és tisztán csak véletlennek tulajdonítható, hogy Volusianus veretei hiányoznak a leletből. Így ezek a megfontolások, azonkívül a két lelőhely közelsége, továbbá a fent említett 252-es almásfüzitői bázis, mind az egyidejűséget bizonyítják.

Nem egyidejű azonban a fent említett leletekkel a harmadik intercisai érmelelet elrejtése. Az utolsó veret, ami az elrejtés pontos dátumát meghatározza, Volusianus 253-as verete. Nem hiszem, hogy tévednénk, amikor a szőnyi Treb. Gallus ezüstportrét és annak elrejtési körülményeit kapcsolatba hozzuk érmeleletünk elrejtésével.²²

Semmi adatunk nincsen ezideig arra, hogy 253. január és május között valamilyen ellenséges betörés történt volna a provinciába, és így fel kell tételeznünk, amit egyébként az ezüst-

¹⁵ B. Saria, *Starinar* III. ser., 3., 1924—25. 62. skk. — *Num. Ztschr.* N. F. 17. 1924., 92. Radnóti, i. m. 8. sk.

¹⁶ J. Petrovič, *Starinar* III. ser 5, 1930., 88. sk. Radnóti i. m. 9. 1.

¹⁷ *Izvestija-Bull. de la soc. arch. Bulgare* 1916—18., 163. II. sz. Radnóti, i. m. 9. 1.

¹⁸ Részletesen beszéltem a Kárpát-medence és az Al-Duna közvetett kapcsolatairól a II. szd. végén és a III. szd. első felében, *Intercisa történeti összefoglalásában*. *Intercisa* II. (Nyomás alatt).

¹⁹ *CIL* III. 4270 = *ILS* 523. Barkóczi L., *Brigetio*, *Diss. Pann. Ser. II.* No. 22. 62. 1., 239. sz. Radnóti A., *Trebonianus Gallus ezüstlemez mellképe*. *Fol. Arch. u. f.* VI. 60. 1.

²⁰ A csapatok császárneves jelzőinek újraértékelését adtam *Intercisa történeti összefoglalásában*. *Intercisa* II. (Nyomás alatt). Megállapítható volt, hogy ezek nem sztereotip császárjelzők, hanem hadivállalkozásoknál kapott kitüntetések.

²¹ Jónás, i. m., vö. ehhez Mattingly—Sydenham, i. m. 155. 1.

²² Radnóti, i. m. 49. skk.

Adatok az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzok kronológiájához

I. Valentinianus korának 364-től 375-ig terjedő sisciai pénzverésének időrendjére vonatkozóan a corpus-szerű kézikönyvek közül csak a RIC¹ 1951-ben megjelent IX. kötetében találunk adatokat.

Pearce az itt közölt táblázatokban első helyen azokat az officinajegyeket közli az egyes sorozatoknál, amelyek nagyobb példányszámban ismeretesek.

Feltűnő, hogy a sisciai rész bevezetésében Pearce csak az utolsó időszak officinaelosztását (az officinák differenciálódását) említi, habár ő már 1948-ban² megállapította, hogy a Gratianusszal együtt vert sorozatokban Valens Gloria sorozatának vége után bekövetkezett az officinák első differenciálódása.

Miután Pearce a RIC IX. kötetében nem emlékezik meg a korábbi officinaelosztásokról, amelyek pedig az időbeli sorrendet illetően fontos támpontot nyújtanak, továbbá mivel nem találunk itt megfelelő értékelést a sorozatok kronológiájának igazolására, úgy gondoljuk, hogy nem végzünk felesleges munkát, ha közöljük a RIC IX. kötetének ismerete előtt végzett tanulmányaink alapján, az I. Valentinianus korbeli sisciai kisbronzok kronológiájának igazolását.

Mielőtt azonban az időbeli sorrend igazolását ismertetnők, szeretnénk összefoglalni az erre az időre vonatkozó irodalmi adatokat.

Voetter³ *Gerin katalógus* néven ismert művének sisciai részében nem sorozatjegyek szerint közli az egyes specieseket, hanem I. Valentinianusnál 71, Valensnél 42, Gratianusnál 21 Gloria és Securitas veretet említ »különböző jegyekkel« megjelöléssel.

Voetter⁴ ismertette 1909-ben a nagy veszprémi leletet, és ő állította össze mintaszerűen időbeli sorrendbe az ide tartozó sorozatokat. Sajnos, a leletben talált 8681 darabnak csak mintegy $\frac{1}{3}$ részét lehetett meghatározni. Részben ezért, azonkívül mivel nem álltak rendelkezésre elegendő számú analógiák, 1921-ben I. Valentinianus, Valens és Gratianus sisciai emisszióira vonatkozó ismereteink még nem érettek meg a corpus-szerű rendezésre.

Alföldi A.⁵ a sisciai pénzverés utolsó szakaszával foglalkozó tanulmányában csak a 375. évi, illetve I. Valentinianus halálát közvetlenül megelőző időben vert sorozatokkal kezdi tárgyának részletes ismertetését. A minket érdeklő korábbi vereteket úgy jellemzi, hogy ezek a pénzék a normális pénzforgalom utolsó periódusát mutatják.

Később az I. Valentinianus korbeli veretek rendszerezésével J. W. E. Pearce⁶ foglalkozott részletesen. Tanulmányai folytatólagosan jelentek meg a Numismatic Circular 1931–33. évi számaiban. Sisciaból 51 sorozatot közölt, és táblázataiban az egyes sorozatjegyek mellett feltünteti az általa ismert officinajegyeket, függetlenül attól, hogy ezek közül melyik gyakoribb, vagy ritkább. Pearce táblázataiban a GLORIA RO-MANORVM (a császár labarumot tart, és jobbját térdelő fogoly fejére teszi) és a SECVRITAS-REI PVBLICAE (koszorút és palmaságot tartó Victoria balra halad) veretek sorozatjegyeit ismerteti időbeli sorrendben.

A RESTITV-TOR REIP hátlapos (a császár zászlót és globuson álló Victoriát tart) kisbronzot illetően Pearce közli, hogy I. Valentinianustól ASISC és BSISC, Valenstől szintén ASISC és BSISC, azaz csak legegyszerűbb sorozatjeggyel ismeretes.

Pearce említett tanulmányait az egykorú kritika⁷ elismeréssel, de úgy fogadta, hogy ezek előmunkálatoknak tekinthetők Mattingly kézikönyvének megfelelő kötetéhez.

¹ J. W. E. Pearce, The Roman Imperial Coinage IX., 1951., 137. skk.

² J. W. E. Pearce, Aes Coinage of Valentinian I. The evidence from hoards. Num. Chron. 1948. 74. skk.

³ O. Voetter, Die Münzen der römischen Kaiser, etc. (Katalog Gerin) Wien, 1921, 311. sk.

⁴ O. Voetter, W. Kubitschek, Num. Ztschr. 1909., 117. skk.

⁵ A. Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, I., 1924., 17. sk.

⁶ J. W. E. Pearce, The Roman Coinage from A. D. 364 to 423, Num. Circ. 1931–33, köteteiben.

⁷ G. Elmer, Num. Ztschr. 1934, 108. skk.

A továbbiakban itt csak a Gloria és Securitas veretekkel foglalkozunk, miután a 364-re datálható RESTITV-TOR REIP veretekből Pearce szerint csak egy sorozatjegyet ismerünk.

A pannoniai leletek feldolgozásánál mutatkozó összefüggések

Amikor a későrómai pannoniai és Pannoniához közeleső leletek közül az említett veszprémin kívül a krottenbacheri (Wien⁸), öcsödi,⁹ árpási,¹⁰ jabingi,¹¹ öregcsémi,¹² és szőke-dencsi¹³ leletek éremadatainak sisciai részét táblázatban foglaltuk össze, kitűnt, hogy a társcsászárok Gloria és Securitas vereteinek kezdeti és középső sorozatai is időszakonként bizonyos officinából, vagy officinából kerültek elő. Amikor pedig a leletek gyakrabban előforduló vereteit külön kimutattuk, megállapítottuk, hogy a differenciálódás már a kezdeti soroknál fennállott.

A gyakrabban előforduló veretek táblázatának összeállításánál a következőképpen jártunk el: amennyiben a társcsászárok Gloria vagy Securitas vereteinek bizonyos sorozatából csak egy officinajegy ismeretes, akkor ezt abban az esetben is felvettük, ha a feldolgozott pannoniai leletek közül legalább három leletből 1—1 példány, illetve egy vagy két leletből minimálisan 5 példány került elő. Amennyiben egyes sorozatoknál az illető társcsászárok bizonyos vereteiből két, vagy három officinajegy ismeretes, akkor azokat a darabokat tekintjük gyakrabban előforduló vereteknek, ahol az officinajegyek példányszáma legalább 80, de legtöbbször 90%-át teszi ki az illető sorozat pannoniai leleteinkből ismert összes példányszámának. A fenti szempontok szerint összeállított táblázatba felvett darabokat nevezzük tehát gyakrabban előforduló vereteknek.

A gyakrabban előforduló vereteknek megfelelő, részünkről összeállított officinajegyek teljesen megegyeznek a RIC IX. kötetének sisciai táblázatában első helyen közölt officinajegyekkel, és egyben lehetőséget adnak arra, hogy a RIC táblázatainak adatait megfelelően értékeljük.

Pearce 1951. évi táblázatainál először is szembevetünk, hogy a RIC X. és XI. számok között hat ritkábban előforduló, de az 1931—33. évi táblázatokban 8-tól 13 számig felvett sorozat kimaradt. Véleményünk szerint öt sorozat kihagyása teljesen indokolt, egyedül a régi számozás szerinti 13. sz. Pearce-sorozat található kisebb számban a pannoniai leletekben. Ennél a sorozatnál azonban a szelvény officinabetűje előtti pont sok esetben kétes, mivel a XI. sorozat szelvény elején levő csillaga kopás esetén esetleg pontnak látszik.

A RIC sisciai táblázatainak zárójelben közölt officinajegyei ritkábban előforduló darabokat, sok esetben hibrid vereteket jelentenek, amelyeket ez alkalommal figyelmen kívül hagyunk.

A két- vagy három officinajeggyel ismeretes veretekenél az elmondottakból önként következik, hogy az időszakonként fennálló differenciálódás itt a veretek bizonyos százalékánál nem mutatkozik. A pannoniai leletek sisciai részének feldolgozásánál is előfordul, hogy bizonyos sorozatok egyes veretei 10%-ban, sőt néha 20%-ban is nem abból az officinából előkerült darabok, mint ahogy azt az officinaelosztás szerint vártuk volna.

Ez vonatkozik elsősorban a RIC II. sz. sorozatra, amikor az új, azaz a harmadik és negyedik officina beállítása után kezdeti bizonytalanság mutatkozik az officinák differenciálódásában. Ennél a sorozatnál találtuk a legtöbb eltérést az ekkor kezdődő első differenciálódástól, azaz a vizsgált pannoniai leleteknél 366 db RIC II. sz. sorozatba tartozó veretből 41 db officinajegye nem felelt meg a várakozásnak (11,2%).

A további sorozatoknál már csak kisebb százalékban találunk eltérést az időszakonkénti differenciálódásnak megfelelő officinajegyeiktől, mivel az I. rész 1634 darabja közül csak 87 darab, azaz 5,3% eltérő.

Ha azonban eltekintünk a kezdeti bizonytalanságot mutató RIC II. sz. sorozattól, és csak az ezután következő sorozatok 46 eltérő darabját vonatkoztatnók az I. rész 1634 darabjához, akkor az I. részhez tartozó eltérések még 3%-ot sem tennének ki.

A II. résznél, azaz a középső sorozatoknál az eltérések aránya valóban kisebb, úgyhogy ha összevonva az adatokat, a feldolgozott kezdeti és középső sorozatoknak a pannoniai lele-

⁸ E. Polaschek, Num. Ztschr. 1925—26., 127. skk.

⁹ Jónás E., Num. Közl. 28—29., 1929—30. 30. skk.

¹⁰ Jónás E., N. K. 1933—34 3 skk.

¹¹ A. Barb, Num. Ztschr. 1936. 61. skk.

¹² Radnóti A., Num. Közl. 41. 1942. 11. skk.

¹³ R. Alföldi M., Ant. Hung. II. 1949., klny. 1. skk.

tekben előforduló kereken 3900 darabjához viszonyítjuk az összesen csak mintegy 120 eltérő darabot, akkor végeredményben csak 3% eltérés mutatkozik.

Ezeket az adatokat azért emeltük ki, hogy ezzel még szilárdabban bizonyíthassuk azt az állításunkat, amelyre a továbbiakban a kronologikus sorrend igazolását alapítottuk, azaz hogy a differenciálódás már az általunk második időszaknak nevezett részbe tartozó sorozatoknál is fennállott.

A kezdeti officinaelosztásról szóló állításunkat megerősíti még az a tény is, hogy a thessalonikai, azaz egy másik négy officinás verdénél szintén már a kezdeti sorozatoknál megállapítható a következő differenciálódás: A officina I. Valentinianus Securitas, B Officina I. Valentinianus Gloria, Γ officina Valens Gloria, Δ officina Valens Securitas verettel készítette Thessaloniciában a gyakrabban előforduló darabokat.

A feldolgozott pannoniai leletek sisciai részéből, mint később részletezni fogjuk, kb. 97%-ban olyan darabok mutathatók ki, amelyeknél az egyes társuralkodók arcképét viselő előlappal együtt, bizonyos rendszer szerint, csak meghatározott officinajegyet viselő Gloria, illetve Securitas hátlap fordul elő. Habár ebben az időben Sisciában négy officina működött, ezek a fentemlített veretek általában csak egy officina jelzésével ismeretesek.¹⁴ Ebből arra a következtetésre jutottunk, hogy az I. Valentinianus korbeli sisciai vereteknél, az átmeneti időszakoktól eltekintve, bizonyos officinajeggyel jelzett Gloria, illetve Securitas hátlaphoz egy bizonyos társuralkodó mellképét viselő előlap tartozik. Az ilyen vereteknek az eltérőkhöz viszonyított túlnyomó nagy számából, azonkívül abból a tényből, hogy ezek a gyakrabban előforduló veretek időszakonként azonos officinajeggyel csoportosíthatók, következik az is, hogy csak ezek, a fentiek szerint összetartozó elő- és hátlapokból álló darabok tekinthetők normális vereteknek.

Normális vereteknek az egyszerűség kedvéért nevezzük tehát azokat a leleteinkben gyakrabban előforduló darabokat, amelyek időszakonként bizonyos rendszer szerint előre meghatározott officinajegyet viselnek. A később leírandó átmenetek idején az előző és a következő időszak differenciálódásának megfelelő officinajeggyel jelzett darabok természetesen szintén normális vereteknek tekintendők.

Habár kétségtelen az, hogy főleg a tanulmányunk tárgyául választott időszak kezdeti részéből (valamint az utána következő, valószínűleg a 375. évből származó veretekből) maradtak ránk kisebb számban hybrid és egyéb eltérő darabok, mégis a normális veretek magas, 97%-os aránya leleteinkben azt bizonyítja, hogy az I. Valentinianus korbeli sisciai officinák határozott terv szerint általában csak bizonyos vereteket készítettek.

Az ismert kronológia helyességének igazolását azért tartjuk szükségesnek, mivel Pearce táblázatait a kezdeti és középső sorozatok összefüggéseinek értékelése nélkül közölte, enélkül pedig a sorrend feltevésszerűnek látszott, és egyes kutatók ezt több esetben nem is követték.

Eredményeink azt mutatják, hogy Voetter és Pearce jó úton haladt, amikor a kezdeti időre tette az egyszerűbb jellel ellátott sorozatokat. A feltevés szerint is később következtek a mezőben levő egy betűs, majd a két és három betűs sorozatok.

Ennek a feltevésnek a helyességét igazolva látjuk a következő megfontolás alapján: a gyakrabban előforduló veretek officinaelosztását figyelembe véve, az egyes sorozatok időszakonként csoportosíthatók, a különböző időszakok egymásután következőzése pedig azzal igazolható, hogy bizonyos sorozatoknál kimutatható az átmenet az egyik időszak szerinti officina elosztásból a másik időszak szerinti elosztásba. Az így kialakuló sorrend megegyezik a feltevés szerintivel, azaz a mezőben betűnélküli, illetve a mezőben egy betűs sorozatoktól haladunk a több betűs sorozatok felé.

I. rész

I. Valentinianus és Valens uralkodása

I. Valentinianus 364. február 26-tól, Valens 364. március 28-tól, 367. augusztus 24-ig. (Vö. I. ábra. 364. február 26-tól 367. augusztus 24-ig.)

Az első sorozat verése idején, úgy, mint az előző Jovianus alatt, két officina (A és B) működött. Az A officina I. Valentinianus, a B officina Valens részére készíti mind a Gloria,

¹⁴ A később leírandó átmenetek idején többször előfordult, hogy két officina állította elő ugyanazt a veretet. Leleteink adataiból azt látjuk, hogy az átmeneti idő első részében még az előző időszak differenciálódása szerinti officinában, míg az átmeneti idő második részében pedig már a következő időszak differenciálódásának megfelelő officinában történt a veretek előállítás.

<i>RIC</i>	<i>GLORIA RO-MANORVM</i>		<i>SECVRITAS - REI PVBLICAE</i>		<i>MEGJEGYZÉSEK</i>
<i>SZÁM</i>	<i>I. VALEN- TINIANUS</i>	<i>VALENS</i>	<i>I. VALEN- TINIANUS</i>	<i>VALENS</i>	
I.	<u>ASISC</u>	<u>BSISC</u>	<u>ASISC</u>	<u>BSISC</u>	ELSŐ IDŐSZAK <i>A OFFICINA I. VALENTINIANUSÉ</i> <i>B O. VALENSÉ</i>
II.	<u>•TSISC</u>	<u>•BSISC</u>	<u>•ASISC</u>	<u>•ASISC</u>	
III.	<u>☙TSISC</u>	<u>☙BSISC</u>	<u>☙ASISC</u>	<u>☙ASISC</u>	MÁSODIK IDŐSZAK ELSŐ DIFFERENCIÁLÓDÁS
IV.	<u>DTSISC</u>	<u>DBSISC</u>	<u>DASISC</u>	<u>DASISC</u>	
V.	<u> * A</u> <u>•TSISC</u>	<u> * A</u> <u>•BSISC</u>	<u> * A</u> <u>•ASISC</u>	<u> * A</u> <u>•ASISC</u>	
VII.	<u> * A</u> <u>DTSISC</u>	<u> * A</u> <u>DBSISC</u>	<u> * A</u> <u>DASISC</u>	<u> * A</u> <u>DASISC</u>	

mind a Securitas hátlapos veretét. Ennél az első sorozatnál külön sorozatjegyet még nem használtak. Az első sorozatot egyben első időszaknak is tekinthetjük.

A második időszakban először az officinabetű előtt alkalmazták a sorozatjegyet (pont, palmaág, D betű). Ezután következtek még ugyanebben az időszakban a mezőben elhelyezett *A* betű és felette csillag jeggyel ellátott sorozatok. A csillagos *A* jegyes vereteken belül megkülönböztetjük az officinabetű előtti pont, illetve *D* betű jegyes sorozatokat.

Már itt szeretnénk rámutatni arra, hogy egyelőre inkább csak a különböző időszakok időbeli sorrendje állapítható meg. Amennyiben egyes sorozatok egyben külön időszakot képviselnek, akkor ezeknek a sorozatoknak az időrendbeli helye is meghatározható. Mivel azonban legtöbbször egy időszakba több sorozat is tartozik, az időszakon belül az egyes sorozatok besorolása csak valószínűsíthető. Remélhetőleg későbbi tanulmányok az egyes sorozatok időrendbe való állítását is lehetővé teszik.

A második időszakra jellemző, hogy az ebbe tartozó sorozatok csakis I. Valentinianus és Valens nevével ismeretesek, amiből Pearce arra következtetett, hogy ezeket a sorozatokat Gratianus belépése előtt verték.

Az első és a második időszakunkra vonatkozólag Pearce a RIC IX. kötetében áttekinthető táblázatot közölt¹⁵ (Siscia I. táblázat). Miután e táblázat adatainak értékelését nem találtuk

¹⁵ I. h., 137. sk.

meg az irodalomban, ez alkalommal meg kell állapítani azt a tényt, hogy a részünkről másodíknak jelölt időszakban differenciálódtak először az officinák által készített, gyakrabban előforduló veretek: *A* officina Valens Securitas, *B* officina Valens Gloria, *I'* officina I. Valentinianus Gloria és *A* officina I. Valentinianus Securitas veretet készített.

Az első differenciálódásról szóló megállapításunk egyben kiindulási pont az időbeli sorrend kimutatásánál, ez az officinaelosztás folytatódik az első átmeneti idő alatt, amelyről a következő időszaknál fogunk beszámolni.

II. rész

I. Valentinianus, Valens és Gratianus uralkodása 367. augusztus 28-tól

(Vö. 2. ábra. 367. augusztus 28-tól)

A harmadik időszak Gratianus belépésekor, azaz az $\frac{|R|}{nSISC}$ sorozat idején kezdődik, amikor a Gloria veretet I. Valentinianus részére nemcsak a *I'* officina és Valens részére nemcsak a *B* officina készítette, úgy, mint az előző időszakban, hanem mindkét említett officina mind I. Valentinianus mind Valens részére verte a Gloria hátlapot. Ennél a RIC X. számú, azaz $\frac{|R|}{nSISC}$ jegyű sorozatnál megtaláljuk még a második időszak differenciálódásának megfelelő officinajegyeket. Ugyanakkor azonban megjelennek már I. Valentinianus és Valens Gloria vereteinél a negyedik időszak officinaelosztását mutató officinajegyek is. Ennél a sorozatnál tehát a második és negyedik időszak szerinti officinaelosztás között mutathatjuk ki az átmenetet. Ezzel igazolódik, hogy ez az átmeneti sorozat a kronológiai sorrendben a harmadik időszaknak felel meg. Mivel pedig az előző sorozatokból Gratianus vereteit nem ismerjük, egyben azt is megállapíthatjuk, hogy az $\frac{|R|}{nSISC}$ sorozat az első a Gratianus belépése utáni időben.

A negyedik időszakot képviselő $\frac{|D|}{nSISC}$ jegyű sorozatra (RIC XI. sz.) jellemző az, ami az előbbiekből már kitűnt, hogy itt a két rangidős uralkodó Gloria vereteit tekintve fordított a helyzet, mint a második időszaknál, miután a negyedik időszak alatt a *B* officina I. Valentinianus, a *I'* officina pedig Valens részére verte a Gloria hátlapot. Minthogy ennek az $\frac{|D|}{nSISC}$ jegyű sorozatnak az idején befejeződik Valens Gloria veretének nagyobb számban való előállítása, a *I'* officina ettől az időtől kezdve Gratianus részére fogja készíteni a Gloria hátlapot. Gratianus Gloria veretei a gyakrabban előforduló veretek tanúsága szerint a harmadik időszakban a *B*, az ötödik időszakban a *I'*, ennek az átmeneti sorozatnak az idején pedig mindkét említett officinában készültek. Itt tehát Gratianus Gloria vereteinél mutathatjuk ki az átmenetet a harmadik és az ötödik időszak gyakrabban előforduló veretei között, amiből következik, hogy ez a második átmeneti sorozat a negyedik időszak.

Az ötödik időszakon, azaz a RIC XII. sorozattól a RIC XVI. sorozatig végighúzódik a második differenciálódás.¹⁶ Ebben az időszakban az *A* officina Valens Securitas, *B* officina I. Valentinianus Gloria, *I'* officina Gratianus Gloria, *A* officina pedig I. Valentinianus Securitas veretet készít. Erre az ötödik időszakra is vonatkozik a második időszaknál már elmondott jellemzés. Ugyanis több sorozatnak egy időszakhoz való tartozása esetén elsősorban az időszak kronológiai helye határozható meg, ellenben az időszakon belül a sorozatok időrendbe való állítása csak valószínűsíthető.

A hatodik időszakban, azaz az $\frac{|M|}{nSISC}$ jegyű sorozat készítése idején ismét az előző differenciálódási átmenetekhez hasonló, az időbeli sorrend megállapítására alkalmas támpontot találunk: az előző, azaz az ötödik időszakban a *I'* officina Gratianus Gloria, a *A* officina pedig I. Valentinianus Securitas veretet készített. Az $\frac{|M|}{nSISC}$ jegyű sorozat idején mindkét említ-

¹⁶ J. W. E. Pearce a Num. Cron.-ban (1948., 74.) ezt az időszakot az officinák első differenciálódásának gondolta. Ez a megállapítás akkor volna helyes, ha Pearce szerint csak a Gratianus belépése utáni időre vonatkoztatónók. Véleményünk szerint azonban I. Valentinianus egész uralkodási idejét kell tekintetbe vennünk és akkor kiderül, hogy ezt az időszakot az officinák második differenciálódásának kell tekintenünk.

GLORIA RO — MANORVM							SECVRTAS-REIPVBLICAE			MEGJEGYZÉSEK
RIC.	SZÁM	I. VALENTINIANUS	VALENS	GRATIANUS	I. VALENTINIANUS	VALENS	GRATIANUS			
X.		$\frac{R}{\cdot BSISC} \cdot \frac{R}{\cdot TSISC}$	$\frac{R}{\cdot BSISC} \cdot \frac{R}{\cdot TSISC}$	$\frac{R}{\cdot BSISC}$	$\frac{R}{\cdot ASISC} \cdot \frac{R}{\cdot ASISC}$	$\frac{R}{\cdot ASISC}$	$\frac{R}{\cdot ASISC}$	$\frac{R}{\cdot ASISC}$	HARMADIK IDŐSZAK ELSŐ ÁTMENET	
XI.		$\frac{D}{\cdot BSISC}$	$\frac{D}{\cdot TSISC}$	$\frac{D}{\cdot BSISC} \cdot \frac{D}{\cdot TSISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC} \cdot \frac{D}{\cdot ASISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC}$		
XII.		$\frac{D}{\cdot BSISC}$		$\frac{D}{\cdot TSISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC}$	$\frac{D}{\cdot ASISC}$			ÖTÖDIK IDŐSZAK MÁSODIK DIFFERENCIÁLÓDÁS	
XIII.		$\frac{S}{BSISC}$		$\frac{S}{TSISC}$	$\frac{D}{ASISC}$	$\frac{D}{ASISC}$				
XIV.		$\frac{*S}{BSISC}$		$\frac{*S}{TSISC}$	$\frac{*D}{ASISC}$	$\frac{*D}{ASISC}$				
XV.		$\frac{*S}{BSISC}$		$\frac{*S}{TSISC}$	$\frac{*F}{ASISC}$	$\frac{*F}{ASISC}$				
XVI.		$\frac{*M}{BSISC}$		$\frac{*M}{TSISC}$	$\frac{*F}{ASISC}$	$\frac{*F}{ASISC}$			HATODIK IDŐSZAK HARMADIK ÁTMENET	
XVII.		$\frac{*M}{BSISC}$		$\frac{*M}{TSISC}$	$\frac{*P}{ASISC}$	$\frac{*P}{ASISC}$				

tett officina mind a Gratianus Gloria, mind az I. Valentinianus Securitas veretét állította elő. Ebből megállapítható, hogy újabb átmeneti időszak következett be, amely későbbi az előző időszak sorozatainál, többek között az $\frac{M}{nSISC} \mid \frac{F}{nSISC}$ sorozatnál. Ezt az állítást megerősíti az a tény, hogy az ezután következő hetedik időszakban az ötödik időszakhoz viszonyítva fordítva a Γ officina I. Valentinianus Securitas, a Δ officina pedig Gratianus Gloria-t állított elő. Ebből tehát arra következtetünk, hogy ez a harmadik átmenet a hatodik időszaknak felel meg. (RIC XVII. sz. sorozat.)

A hetedik időszakban, azaz a hatodik időszak sorozatjegyének ponttal ellátott variánsaitól kezdve állandósul az a differenciálódás, amelyet Pearce 1931. évi tanulmányában csak a szelvény végén mutatkozó külön betűs sorozatokról kezdve tartott jellemzőnek. Ezt az I. Valentinianus kori utolsó officinaelosztást Pearce 1948-ban¹⁷ az officinák második differenciálódásának gondolta. Az ötödik időszaknál kifejtettek alapján azonban ezt az időszakot a harmadik differenciálódás idejének tartjuk. Az officinaelosztás ekkor I. Valentinianus haláláig állandósult. Eszerint A officina Valens Securitas, B officina I. Valentinianus Gloria, Γ officina I. Valentinianus Securitas és Δ officina Gratianus Gloria veretét készített. (Harmadik differenciálódás.)

Az officinaelosztásnak a hetedik időszakban bekövetkezett állandósulása megszünteti azt a lehetőséget, hogy a differenciálódásbeli átmenetekből további következtetéseket vonjunk le a sorozatok időbeli sorrendjére vonatkozólag.

Elsősorban az I. rész sorozatainál kíséreljük meg a közelebbi datálást. Ez a 364. február 26-tól 367. augusztus 24-ig terjedő idő aránylag rövid, azaz három és fél évet tesz ki. Ebből az időből hat, gyakrabban előforduló sorozatot ismerünk, de túlságosan leegyszerűsítőnek a datálás kérdését azzal az esetleges állítással, hogy kb. félévenként változtatták a sorozatjegyeket. Az idetartozó sorozatokból ugyanis különböző mennyiségben kerültek elő veretek, amiből arra következtetünk, hogy egyes sorozatokból jóval többet hoztak forgalomba, illetve tovább menve, hogy a nagyobb példányszámban ismeretes sorozatokat valószínűleg hosszabb ideig állították elő.

A RIC I. sorozat vereteiből aránylag kevés maradt ránk, amiből következik, hogy ennek a sorozatnak a készítését már 364-ben befejezték. A RIC II. sz. sorozat előállítását az előbbi ok miatt már 364-ben megkezdődött, és valószínűleg 365-ig tartott. Az ezután következő RIC III. és IV. sorozatokat a 365—366. évekre, a RIC V. és VII. sz. sorozatokat pedig a 366—367. évekre állítjuk be.

Habár az említett négy sorozat biztos kronológiai sorrendjét nem ismerjük, az utóbbi két sorozatot már csak azért is későbbre kell datálnunk, mivel feltételezhető, hogy a mezőben levő betűs sorozatok a mezőben betű nélküli sorozatok után következtek.

A II. rész, azaz Gratianus trónralépése után következő sorozatok közül csak az elsőt, azaz a RIC X. sz. sorozatot datáljuk a 367—368. évekre. Ugyanis ennél a sorozatnál állapítottuk meg az átmenetet a Gratianus előtti és a Gratianus belépése utáni idők differenciálódásai között.

A további sorozatok datálását illetőleg nincs megfelelő támpontunk, ezért kénytelenek vagyunk egyelőre a kronológiai sorrendbe állítással megelégedni.

A több sorozatot képviselő időszakoknál az egyes sorozatok besorolása továbbra is csak valószínűsíthető marad, az officinák differenciálódásánál mutatkozó átmenetekkel azonban sikerült időszakonként igazolni az I. Valentinianus kori kisbronzok RIC XVII. sz.-ig terjedő sorozatainak kronológiáját, és meghatározni a jellemzett 7 időszakon belül a harmadik, negyedik és hatodik, azaz az átmeneti időszakoknál az ezeket képviselő sorozatok időbeli sorrendjét.

Sonnevend György

¹⁷ I. h., 74. sk.

Magyarországi szarmata pénzek

A magyarországi szarmatakor történetének megírásához a kor gazdasági, kulturális kereskedelmi életének megvilágításánál nélkülözhetetlen forrásanyagot nyújtanak azok a pénzek, amelyek a szarmata népek által lakott területen kerültek elő, vagyis amelyek így a magyarországi szarmata népek hagyatékának tekintendők.

M. J. Brajcsevszkij¹ a keleti szlávok területén előkerült római pénzek feldolgozásával kapcsolatban kifejti, hogy a népek fejlődésében, mielőtt a termelés két nagy ágra: a földművelésre és kézműiparra szakadt, létrejön az a termelés, melynek célja egyenesen az árutermelés és a csere, s ezzel egyidejűleg jár a kereskedelem. Vagyis a második nagy társadalmi munkamegosztás realizálásával, és az iparon belüli önálló iparágak kialakulásával sürgetően szükségessé válik az állandó, általános egyenértéknek, a pénznek a megjelenése.

Régészetiileg már eléggé kidolgozott tény, hogy az i. u. I. század első felében a Duna—Tisza között megjelent szarmata népcsoporthoz tartozó törzsek itteni letelepedésük után az idegenből importált kultúrhagyaték mellett saját maguk gyártotta ipartermékekkel is rendelkeztek, vagyis náluk is végbement már ekkorára a második nagy társadalmi munkamegosztás, és így természetszerűleg náluk is jelentkezett a pénznek a szüksége. Mivel új hazájukban két oldalról is olyan népekkel voltak határosak, amelyeknél már igen fejlett pénzforgalom létezett, így csakhamar kereskedelmi kapcsolatba kerültek új szomszédaikkal, és átvették azok pénzét a saját belső forgalmuk fedezésére is. Csak így érthető, hogy már a legkorábbi időkben találunk római pénzeket a szarmata területen.

A szarmata területről származó éremanyag zöme eredeti római veretekből áll, de már a korai időkben is találunk olyan példányokat, amelyek a római pénzek helyi gyártmányú utánzatainak tekinthetők.² Maga az éremanyag, vagy mint zártlelet, vagy mint szórványlelet került elő. Eddig a szarmaták által lakott területről hat zártleletet ismerünk:

1. Abonyi (Pest m.) lelet,³ mely 109 darab római császári denárt tartalmazott Vespasianustól Antoninus Piusig.

2. Mendei (Pest m.) lelet⁴ 117 darab római császári denárral Traianustól Septimius Severusig.

3. Első keceli (Pest m.) lelet.⁵ A lelet a találók kezén szétszóródott, csak kis töredékét sikerült megmenteni és publikálni. A lelet ismert része I—II. sz.-i denárokból és IV. századi siliquákból áll (ez utóbbiak közül 4 darab barbár utánzat).

4. Tiszanagyrévi (Szolnok m.) lelet,⁶ mely 62 darab denárt tartalmazott Nerotól Hadrianusig.

5. Második keceli (Pest m.) lelet.⁷ 2816 darab római császári denárt foglal magába Nerotól Julia Domnaig (közülük 36 darab barbár utánzat).

6. Eleki (Békés m.) éremlelet.⁸ 47 darab római császári denárból állott Vespasianustól Didius Julianusig.

¹ M. J. Brajcsevszkij: A római pénzek elterjedéséről az ókori keleti szlávoknál. Vesztnyik Drevnej Istorii 1954. 1. sz. 119—135. lap.

² Alföldi András az első keceli lelet feldolgozásánál azt a nézetet vallja, hogy ezek az utánzatok nem helyi barbár gyártmányok, hanem a hivatalos római verdék személyzete által gyártott hamisítványok, és véleménye alátámasztására nem szarmata területéről származó leletekre hivatkozik, amelyekben szintén magas százalékkal szerepelnek ilyen barbareszk példányok. Más kutatók feltétlenül szarmata vereteknek tekintik.

³ Numizmatikai Közlöny, 1906. 105. lap.

⁴ Numizmatikai Közlöny, 1914. 71. lap.

⁵ Arch. Ért., 1920—22. 99. skk.

⁶ Numizmatikai Közlöny, 1924—25. 38. skk.

⁷ Jónás E.: Die sarmatisch-jazygischen Münzen der ungarischen Tiefebene und ihre Beziehungen zu Südrussland. Archivum Europae Centroorientalis, Tome I. Budapest, 1935.

⁸ Numizmatikai Közlöny, 1939—40. 67. lap.

E zártleletek tanúsága szerint a szarmata területen már Nero pénzeivel indul el a pénzforgalom, és még a IV. sz.-i siliquák is szerepelnek. A zártleletek tisztán csak ezüstpénzből állanak. Ez a jelenség arra mutat, hogy itt kincsleletekkel van dolgunk. Éppen olyan kincsleletek, mint a Rékás község északi részében előkerült anyag, amely egyéb ezüst ékszerdarabok mellett mintegy 100 darab római ezüstermet is tartalmazott, Elagabalus — Traianus Decius (218—251) idejéből. A szórványleletek a pénz forgalmát időben még jobban kiterjesztik. A legkorábbi darab ugyanis egy római köztársasági denár, és a legkésőbbi Heraclius bizánci császár solidusa a VII. század első feléből.

A következőkben a szórvány leletekből származó, vagyis szarmata sírokból, vagy esetleg más szarmata anyaggal együtt előkerült római pénzeket adjuk kronológiai sorrendben, tekintet nélkül arra, hogy azok a Párducz⁹ által három periódusra osztott leletek melyikével kerültek elő. Az egyes darabokat nem írjuk le részletesen, csak császárok szerint soroljuk fel őket, mindig megjelölve a lelőhelyet és esetleg a lelőköriülményeket, és minden egyes darabnál irodalmi utalást is adunk a következőképpen: azoknál a daraboknál, amelyeket Huszár Lajos¹⁰ is leírt, csak az ottani sorszámmra hivatkozunk, azoknál a daraboknál pedig, amelyek Huszárnál esetleg nem szerepelnek, adjuk a teljes irodalmat.

1. Római köztársasági (?) denár. Teljesen kopott. Csanytelek (Csongrád m.) Dilitor 2. sír. — Huszár XXIII. 80.
2. M. Antonius legiósdénár. Hódmezővásárhely (Csongrád m.), Kishomok, B temető, 1. sír. — Huszár LXXIII. 196.
3. I. Claudius érme. Pancsova (Torontál m.) Sírlelet. — Huszár CLXII.
4. Vespasianus denár. Debrecen. Hortobágy, VII. sírmező, 12. sír. — Huszár XXXIV. 115.
5. Vespasianus denár. Kecskemét (Bács-Kiskun m.), Úrrét. — Huszár CI. 241.
6. Vespasianus denár. Tiszalök (Szabolcs-Szatmár m.), Rázon-pusztá. — Huszár CCXXXIII. 428.
7. Domitianus denár. Kecskemét (Bács-Kiskun m.), Máriaváros. — Huszár XCVIII. 233.
8. Domitianus denár. Kiskörös (Bács-Kiskun m.). — Huszár CVIII. 305.
9. Domitianus denár. Szentcsanak (Csongrád m.), Sárgapart, Újtelep. 8. sír. — Huszár CCIX. 438.
10. Traianus denár. Csongrád. Csipai-féle temető. 7. sír. — Huszár XXXI. 95.
11. Traianus subaeratus denár. Szentcsanak (Csongrád m.), Sárgapart, Újtelep. 45. sír. — Huszár CCIX. 439.
12. Traianus denár. Kiszombor B. temető, 92. sír. — Huszár CXVI. 318.
13. Traianus denár. Klárafalva, vasúttállomás, 1. sír. Csongrád m. — Huszár CXXII. 330.
14. Traianus (?) középbronz. Kopott. Kecel—Barnakert. Bács-Kiskun m. — Huszár XCI. 226.
15. Traianus denár. Óbuda, Állomásépület. — Huszár CLIV.
16. Traianus középbronz. Pilisszántó, Pest m. — Huszár CLXX. 383.
17. Traianus denár. Debrecen, Hortobágy, VI. sírmező, 1. sír. — Huszár XXXIV.
18. Traianus denár. Debrecen, Hortobágy. IV. sírmező, 8. sír. — Huszár XXXIV.
19. Traianus denár. Debrecen, Hortobágy. VI. sírmező, 16. sír. — Huszár XXXIV. 113.
20. Traianus (?) denár. Debrecen, Hortobágy. VI. sírmező, 32. sír. — Huszár XXXIV. 114.
21. Traianus denár. Debrecen, Újföld, Kondorospárt. — Huszár XXXV. 126.
22. Traianus vagy Hadrianus középbronz. Kopott. Debrecen, Újföld, Kondorospárt. — Huszár XXXV.
23. Traianus denár. Magyartés, Csongrád m. sír. — Huszár CXXX. 344.
24. Hadrianus denár. Hódmezővásárhely, Fehértó, 11. sír. — Huszár LXX. 194.
25. Hadrianus denár. Kiszombor B. temető, 119. sír. — Huszár CXVI. 321.
26. Hadrianus denár. Szeged, Alsóközpont, Piac tér. 1. sír. — Huszár CLXXXIII. 399.
27. Hadrianus nagybron. Szeged—Palánk, sír. — Huszár CXC. 413.
28. Hadrianus denár. Szeged, Rózske. — Huszár CXCI. 414.
29. Hadrianus nagybron. Szeged—Nagyorom. Csongrád m. — Huszár CXCV.
30. Hadrianus denár. Tápió—Malaikák. Csongrád m. A. temető, 8. sír. — Huszár CCXXVI. 459.
31. Hadrianus denár. Szerbnagyszentmiklós, Torontál m. — Huszár CCXIV. 446.
32. Hadrianus denár. Törökkanizsa. Torontál m. — Huszár CCXXXVII. 485.
33. Hadrianus denár. Kecskemét, Máriaváros. — Huszár XCVIII. 234.
34. Hadrianus denár. Kétegyháza, Békés m. — Huszár CIV. 291.
35. Hadrianus subaeratus denár. Méntelek, Pest m. — Huszár CXXXVII. 351.
36. Hadrianus subaeratus denár. Méntelek, Pest m. — Huszár CXXXVII. 352.
37. Hadrianus nagybron. Pécel, Pest m. sírlelet. — Huszár CLXVI. 375.
38. Hadrianus denár. Debrecen, Hortobágy. II. sírmező, 18. sír. — Huszár XXXIV. 105.
39. Hadrianus denár. Debrecen, Hortobágy. III. sírmező, 7. sír. — Huszár XXXIV. 108.
40. Hadrianus vagy Antoninus Pius denár. Kopott. Debrecen, Hortobágy. V. sírmező, 1. sír. — Huszár XXXIV. 111.
41. Hadrianus denár. Debrecen, Újföld, Kondorospárt. — Huszár XXXV.
42. Sabina denár. Csongrád, Verbőczy u. 6. sír. — Huszár XXIX. 91.
43. Sabina denár. Törökkanizsa, Szolnok m. 1. sír. — Huszár CCXXXIII. 488.
44. Antoninus Pius bronzpénze. Algyő, Csongrád m. — Huszár IV.
45. Antoninus Pius denár. Algyő, Csongrád m. 1. sír. — Huszár III. 8.

⁹ Párducz M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. Archaeologia Hungarica XXV. Budapest, 1941., II. Arch. Hung. XXVIII. Budapest, 1944., III. Arch. Hung. XXX. Budapest, 1950.

¹⁰ Huszár L.: Die Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donau-becken. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 5 (1955). Budapest, 1955.

46. *Antoninus Pius* denár. Csongrád, régi városháza, sír. — Párducz : Rómaikori leletek Csongrádon. Dolg. Szeged, 1936. 55. lap.
47. *Antoninus Pius* denár. Csongrád, Vendel-halom. 11. sír. — Huszár XXX. 92.
48. *Antoninus Pius* denár. Csongrád, Vendel-halom. 21. sír. — Huszár XXX. 93.
49. *Antoninus Pius* denár. Csongrád, Vendel-halom. 35. sír. — Huszár XXX. 94.
50. *Antoninus Pius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető, 23. sír. — Huszár CCXXVI. 461.
51. *Antoninus Pius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető. — Huszár CCXXVI. 467.
52. *Antoninus Pius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető. — Huszár CCXXVI. 468.
53. *Antoninus Pius* (?) denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető. — Huszár 469.
54. *Antoninus Pius* denár. Tápe, Csongrád m. Pósa-tanya, 2. sír. — Huszár CCXXVII.
55. *Antoninus Pius* denár. Szentés, Csongrád m. Berekhát, 4. sír. — Huszár CC.
56. *Antoninus Pius* vagy *Marcus Aurelius* kisbronz. Szentés, Csongrád m. Berekhát, 8. sír. — Huszár CC.
57. *Antoninus Pius* (?) denár. Szentés, Csongrád m. Zalota, 3. sír. — Huszár CCXI. 442.
58. *Antoninus Pius* denár. Szegvár, Csongrád m., Nagyorom. — Huszár CICIP.
59. *Antoninus Pius* nagybronz. Szegvár, Csongrád m. Nagyorom. — Huszár CXCI.
60. *Antoninus Pius* denár. Felsőpusztaszer, Csongrád m. 22. sír. — Huszár LII. 145.
61. *Antoninus Pius* denár. Vizesd, Torontál m. 4. halomsír. — Huszár CCXVLI.
62. *Antoninus Pius* denár. Vizesd, Torontál m. 4. halomsír. — Huszár CCXVLI.
63. *Antoninus Pius* denár. Vizesd, Torontál m. 4. halomsír. — Huszár CCXVLI.
64. *Antoninus Pius* denár. Kecskemét, Bács-Kiskun m. Szikra-Alpár, Madiari tanya. — Huszár C. 240.
65. *Antoninus Pius* denár. Kecskemét, Bács-Kiskun m. Felső-alpár-Szikra. — Huszár XCV.
66. *Antoninus Pius* denár. Kiskunfélegyháza, Bács-Kiskun m. — Huszár CXIV. 310.
67. *Antoninus Pius* vagy *Marcus Aurelius* denár. Kopott. Szarvas-Hurkás-tanya. 2. sír. — Párducz : A nagy magyar Alföld rómaikori leletei. Dolg. Szeged, 1931. 111. lap.
68. *Antoninus Pius* denár. Vizesbányom, Békés m. — Huszár CCXLVII. 518.
69. *Antoninus Pius* vagy *Marcus Aurelius* denár. Jászalsószentgyörgy, Szolnok m. 3. sírgödör. — Huszár LXXXIV. 213.
70. *Antoninus Pius* denár. Jászberény, Szolnok m. Csegelapos. — Huszár LXXXV. 214.
71. *Antoninus Pius* nagybronz. Üllő, Pest m. 5. sír. — Huszár CCXI. 490.
72. *Antoninus Pius* denár. Debrecen, Hortobágy. II. sírmező, 27. sír. — Huszár XXXIV. 105.
73. *Antoninus Pius* denár. Debrecen, Hortobágy, III. sírmező, 2. sír. — Huszár XXXIV. 106.
74. *Antoninus Pius* denár. Debrecen, Hortobágy. X. sírmező, 6. sír. — Huszár XXXIV. 118.
75. *Antoninus Pius* denár. Delta, Temes m. — Huszár XXXVIII.
76. *Faustina sen. denár.* Kiszombor, Csongrád m. B temető, 103. sír. — Huszár CXVI. 319.
77. *Faustina sen. denár.* Szeged, Öthalom. 4. sír. — Huszár CLXXXIX.
78. *Faustina sen. denár.* Szegvár, Csongrád m. — Huszár CXIII. 415.
79. *Faustina sen. denár.* Tápe, Csongrád m. Pósa-tanya, 1. sír. — Huszár CCXXVII.
80. *Faustina sen. denár.* Kétegyháza, Békés m. Sírlelet. — Huszár XIV. 292.
81. *Faustina denár.* Hajdúszámon. Hajdu-Bihar m. — Huszár LXVI.
82. *Faustina sen. denár.* Debrecen, Hortobágy. III. sírmező, 20. sír. — Huszár XXXIV. 109.
83. *Faustina sen. denár.* Debrecen, Hortobágy. X. sírmező, 5. sír. — Huszár XXXIV. 117.
84. *Faustina sen. denár.* Debrecen, Újföld, Kondorospart. — Huszár XXXV.
85. *Marcus Aurelius* denár. Bácskeresztúr, Bács-Bodrog m. 2. sír. — Huszár VI. 12.
86. *Marcus Aurelius* denár. Bácskeresztúr, Bács-Bodrog m. 2. sír. — Huszár VI. 13.
87. *Marcus Aurelius* denár. Bácskeresztúr, Bács-Bodrog m. 3. sír. — Huszár VI. 14.
88. *Marcus Aurelius* denár. Hódmezővásárhely, Csongrád m. Fehértó. — Huszár LXX. 193.
89. *Marcus Aurelius* denár. Hódmezővásárhely, Csongrád m. Kopáncs, 11. dűlő, 3. sír. — Huszár LXXVI. 200.
90. *Marcus Aurelius* denár. Kiszombor, Csongrád m. B. temető, 112. sír. — Huszár CXVI. 320.
91. *Marcus Aurelius* denár. Klárafalva, Csongrád m. B. temető, 12. sír. — Huszár CXX. 327.
92. *Marcus Aurelius* denár. Klárafalva, Csongrád m. B. temető, 23. sír. — Huszár CXX. 328.
93. *Marcus Aurelius* denár. Klárafalva, Csongrád m. Községháza, 2. sír. — Huszár CXXI. 329.
94. *Marcus Aurelius subaeratus* denár. Szentés, Csongrád m. Rákóczi u. 87. 2. sír. — Huszár CCVIII. 432.
95. *Marcus Aurelius* denár. Szentés, Csongrád m. Sárgapart, 46. sír. — Huszár CCIX. 440.
96. *Marcus Aurelius* (?) nagybronz. Szegvár, Csongrád m. Nagyorom. — Huszár CXCI.
97. *Marcus Aurelius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető, 18. sír. — Huszár CCXXVI. 460.
98. *Marcus Aurelius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető, 32. sír. — Huszár CCXXVI. 464.
99. *Marcus Aurelius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. A temető, 48. sír. — Huszár CCXXVI. 466.
100. *Marcus Aurelius* denár. Tápe-Malajdok, Csongrád m. B temető, 5. sír. — Huszár CCXXVI. 470.
101. *Marcus Aurelius* denár. Vizesd, Torontál m. 4. halomsír. — Huszár CCXVLI.
102. *Marcus Aurelius* denár. Vizesd, Torontál m. 4. halomsír. — Huszár CCXVLI.
103. *Marcus Aurelius* bronzpénze. Nagykamarás, Békés m. — Huszár CXLI.
104. *Marcus Aurelius subaeratus* anima. Kecskemét, Bács-Kiskun m. Máriaváros. — Huszár XCVIII. 235.
105. *Marcus Aurelius* vagy *Commodus* denár. Debrecen, Hortobágy, III. sírmező, 2. sír. — Huszár XXXIV. 107.
106. *Marcus Aurelius* denár. Debrecen, Hortobágy. V. sírmező, 3. sír. — Huszár XXXIV.
107. *Marcus Aurelius* denár. Debrecen, Újföld, Kondorospart. — Huszár XXXV. 123.
108. *Marcus Aurelius* denár. Debrecen, Újföld, Kondorospart. — Huszár XXXV. 125.
109. *Marcus Aurelius* denár. Buj, Szabolcs-Szatmár m. Halomsír. — Huszár XIX.
110. *Faustina iun. középbronz.* Szentés, Csongrád m. Jaksor, 110. sír. — Huszár CCV. 429.
111. *Faustina iun. denár.* Törökkanizsa, Torontál m. — Huszár CCXXXVII. 486.
112. *Faustina iun. denár.* Szarvas, Békés m. — Huszár CLXXXI. 395.
113. *Faustina iun. denár.* Debrecen, Hortobágy. II. sírmező, 17. sír. — Huszár XXXIV. 105.
114. *Faustina iun. denár.* Debrecen, Hortobágy. III. sírmező, 27. sír. — Huszár XXXIV. 109.
115. *Faustina iun. denár.* Debrecen, Hortobágy. VI. sírmező, 3. sír. — Huszár XXXVI. 112.

116. *Faustina iun. denár.* Debrecen, Hortobágy, VI. sírmező, 30. sír. — Huszár XXXIV.
117. *Faustina iun. bronz.* Debrecen, Újföld, Kondorospart. — Huszár XXXV. 124.
118. *Faustina iun. denár.* Nagyszredistye, Temes m. — Huszár CXLVII.
119. *Lucius Verus denár.* Csongrád, Sintértelep. — Huszár XXVIII. 89.
120. *Lucius Verus* vagy *Commodus denár.* Kópott. Kiszombor, Csongrád m. C. temető, 33. sír. — Huszár CXVII. 324.
121. *Lucius Verus denár.* Tiszaroff, Szolnok m. Sír. — Huszár CCXXXIV. 483.
122. *Lucilla denár.* Törökkanizsa, Torontál m. — Huszár CCXXXVII. 487.
123. *Commodus denár.* Csongrád, Verbőczy u. 3. sír. — Huszár XXIX. 90.
124. *Commodus denár.* Csongrád, Tanya 381. Sírból. — Huszár XXXII. 96.
125. *Commodus denár.* Földeák, Csongrád m. 1. sír. — Huszár LV. 157.
126. *Commodus denár.* Földeák, Csongrád m. 3. sír. — Huszár LV. 158.
127. *Commodus denár.* Hódmezővásárhely, Csongrád m. Kopáncs. — Huszár LXXV. 198.
128. *Commodus denár.* Kiszombor, Csongrád m. B. temető, 209. sír. — Huszár CXVI. 322.
129. *Commodus subaeratus denár.* Szentes, Csongrád m. Zalota, 5. sír. — Huszár CCXI. 443.
130. *Commodus denár.* Gombos, Bács-Bodrog m. 7. sír. — Huszár LX.
131. *Commodus denár.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Majsajakabszállás. — Huszár XCVI. 231.
132. *Commodus denár.* Vizesfás, Békés m. — Huszár CCXLIX. 519.
133. *Commodus denár.* Debrecen, Hortobágy. XI. sírmező, 17. sír. — Huszár XXXIV. 122.
134. *Septimius Severus denár.* Debrecen, Hortobágy. IV. sírmező, 12. sír. — Huszár XXXIV. 110.
135. *Septimius Severus denár.* Debrecen, Hortobágy. XI. sírmező, 1. sír. — Huszár XXXIV. 119.
136. *Caracalla denár.* Szeged, Csongrád m. Óthalom, 28. sír. — Huszár CLXXXIX.
137. *Caracalla denár.* Debrecen, Hortobágy. XI. sírmező, 6. sír. — Huszár XXXIV. 121.
138. *Geta denár.* Kétegyháza, Békés m. Sírból. — Huszár CIV. 293.
139. *Diadumenianus középbronz.* Hódmezővásárhely, Csongrád m. Kopáncs. — Huszár LXXV. 199.
140. *Elagabalus denár.* Szeged, Csongrád m. Bogárhozó, 20. sír. — Huszár CLXXXV. 400.
141. *Aquila Severa denár.* Bugac, Bács-Kiskun m. — Huszár XVIII. 34.
142. *Severus Alexander nagybronz.* Gombos, Bács-Bodrog m. 6. sír. — Huszár LX. 165.
143. *Severus Alexander (?) denár.* Debrecen, Hortobágy. VIII. sírmező, 7. sír. — Huszár XXXIV. 116.
144. *Severus Alexander denár.* Dobovác, Temes m. — Huszár XL.
145. *III. Gordianus rézpénze.* Orsova, Krassó-Szörény m. Sírmező. — Huszár CLVII.
146. *Philippus pater nagybronz.* Hatvan—Boldog, Heves m. — Huszár LXVIII.
147. *Philippus iun. antoninianus.* Kiskunmajsza, Bács-Kiskun m. — Huszár CXV. 311.
148. *Traianus Decius kolonidilis középbronz.* Hódmezővásárhely, Csongrád m. Kishomok. — Huszár LXXIV. 197.
149. *Trebonianus Gallus nagybronz.* Gátér, Bács-Kiskun m. Újtanya, sírból. — Huszár LVII. 160.
150. *Valerianus (?) denár.* Károlyfalva, Temes m. — Huszár LXXXIX.
151. *Gallienus antoninianus.* Bugac, Bács-Kiskun m. — Huszár XVIII. 35.
152. *Gallienus antoninianus.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Belső Balló-szög. — Huszár XCIII. 229.
153. *Gallienus bronzpénze.* Vöröstemplom, Temes m. — Huszár CCL.
154. *Salonina denár.* Gombos, Bács-Bodrog m. 9. sír. — Huszár LX. 166.
155. *Saloninus denár.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Máriaváros. — Huszár XCVIII. 236.
156. *II. Claudius kisbronz.* Ernőháza, Torontál m. Kollinger-féle temető, 6. sír. — Huszár XLVIII. 140.
157. *II. Claudius kisbronz.* Harta, Bács-Kiskun m. — Huszár LXVII.
158. *Probus antoninianus.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Nyírbaracsi tanya. — Huszár XCIX. 237.
159. *Probus antoninianus.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Nyírbaracsi tanya. — Huszár XCIX. 238.
160. *Probus kisbronz.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Nyírbaracsi tanya. — Huszár XCIX. 239.
161. *Probus denár.* Ernőháza, Torontál m. Kollinger-féle temető 4. sír. — Huszár XLVIII. 139.
162. *Diocletianus follis.* Zenta, Bács-Bodrog m. Hiressor 1. sír. — Huszár CCLIV.
163. *Diocletianus antoninianus.* Kecskemét, Bács-Kiskun m. Felső-alpári puszta. 2. sír. — Huszár XCIV. 230.
164. *Diocletianus pénze.* Pesterzsébet, Pest m. Sírból. — Huszár CLXIV.
165. *Diocletianus kisbronz.* Dunaharaszti, Pest m. 28. sír. — Huszár XLI. 132.
166. *Diocletianus kisbronz.* Dunaharaszti, Pest m. 28. sír. — Huszár XLI. 132.
167. *Diocletianus aureus.* Bivalyhalom, Szabolcs-Szatmár m. Halomsír. — Huszár XII.
168. *Maximianus Herculus kisbronz.* Szeged, Csongrád m. Óthalom. Sírmező. — Huszár CLXXXIX.
169. *Maximianus Herculus kisbronz.* Szeged, Csongrád m. Óthalom. Sírmező. — Huszár CLXXXIX.
170. *II. Severus pénzének hamisítványa.* Kiskunfélegyháza, Bács-Kiskun m. Borsihalom. — Huszár CXII.
171. *Licinius pater bronzpénze.* Szeged, Csongrád m. Alsótanya, Mórahalom. Sírból. — Huszár CLXXXIV.
172. *I. Constantinus kisbronz.* Szentes, Csongrád m. Rákóczi u. 87. 2. sír. — Huszár CCVIII. 433.
173. *I. Constantinus kisbronz.* Szentes, Csongrád m. Rákóczi u. 87. 2. sír. — Huszár CCVIII. 434.
174. *Urbs Roma kisbronz.* Gáva, Szabolcs-Szatmár m. Katóhalom. — Huszár LIX.
175. *Urbs Roma kisbronz.* Tiszaeszlár, Szabolcs-Szatmár m. Katóhalom. Sírból. — Huszár CCXXX.
176. *II. Constantinus kisbronz.* Tápe, Csongrád m. Lebő. — Huszár CCXXVIII.
177. *II. Constantinus kisbronz.* Tápe, Csongrád m. Lebő. — Huszár CCXXVIII.
178. *II. Constantinus kisbronz.* Gombos, Bács-Bodrog m. — Huszár LX.
179. *Constans kisbronz.* Szentes, Csongrád m. Rákóczi u. 87. 2. sír. — Huszár CCVIII. 436.
180. *Constantinus kisbronz.* Szentes, Csongrád m. Rákóczi u. 87. 2. sír. — Huszár CCVIII. 435.
181. *II. Constantius kisbronz.* Tápe—Malajdok, Csongrád m. A. temető 24. sír. — Huszár CCXXVI. 462.
182. *II. Constantius kisbronz.* Újverbász, Bács-Bodrog m. — Huszár CCXXXIX. 489.
183. *II. Constantius kisbronz.* Tápiószentmárton, Pest m. Sírmező. — Huszár CCXXXIX. 471.
184. *I. Valentinianus (?) kisbronz.* Gombos, Bács-Bodrog m. 3. sír. — Huszár LX.
185. *I. Theodosius (?) kisbronz.* Hódmezővásárhely, Csongrád m. Solt Palé. — Huszár LXXVII.
186. *Heraclius solidus.* Szerbkeresztúr, Torontál m. 2. sír. — Huszár CCXIII.
186. Kopottságuk miatt meg nem határozható pénzek : II. századi denárok : 1 db. Klárafalva, Csongrád m

vasútállomás 3. sír. (Huszár CXXII. 331.), 2. db. Debrecen, Hortobágy. III. sírmező, 5. és 30. sír. (Huszár XXXIV. 108. és 109.), II. századvégi denárok : 2 db. Tápé-Malajdok, Csongrád m. A temető, 31. és 43. sír. (Huszár CCXXVI. 463. és 465.), 1 db. Debrecen, Hortobágy. IX. sírmező, 2. sír. (Huszár XXXIV. 120.), denárok a II. és III. század fordulójáról : 1 db. Szentés. (Huszár CCXII. 445.), 1 db. Szentés, Zalota, 22. sír. (Huszár CCXI. 444.), 1 db. III. századi denár utánzata. Tápé-Malajdok, A. temető, 7. sír. (Huszár CCXXVI. 458.), még századhoz sem köthetők : 1 db. denár Hódmezővásárhely, Tetővár (Huszár LXXVIII.), 2 db teljesen oxidált ezüst vagy bronz Mártély, Csongrád m., 3. sír. (Huszár CXXXII. 346., 347.), 1 db denár Kaba, Hajdu-Bihar m. Tatárülés, 4. halom, (Huszár LXXXVII. 219.), 4 db denár Debrecen, Hortobágy, II. sírmező, 32. sír. (Huszár XXXIV. 105.) IV. sírmező, 13. sír (Huszár XXXIV.), V. sírmező, 7. sír (Huszár XXXIV.) és IX. sírmező, 2. sír (Huszár XXXIV.), 1 db denár a későcsászárkorból, Kecskemét, Bács-Kiskun m. Belső Ballószög (Huszár XCIII. 228.). Római kisbronzok a későcsászárkorból : 1 db kisbronz a Constantin. dinasztia korából, Csanytelek, Csongrád m. Dilitor, 2. sír (Huszár XXIII. 79.), 1 db IV. sz.-i kisbronz, Szentés, Rákóczi u. 87. 2. sír (Huszár CCVIII. 437.), 2 db IV. sz.-i kisbronz, Dunaharaszti, Pest m. 21. sír (Huszár XLI. 130., 131.), 2 db IV. sz.-i kisbronz, Szeged, Öthalom. Sirokból. (Huszár CLXXXIX.), 1 db IV. sz.-i kisbronz, Kiskunfélegyháza (Huszár CXIII.), 1 db IV. sz.-i kisbronz, Szerbkeresztúr, Torontál m. 2. sír. (Huszár CCXIII.).

Az eddigi ismertetett anyagból látható, hogy a római pénz valóban csakhamar utat talált a szarmata népekhez, mivel már köztársasági denár is maradt ránk szarmata sírból. A császári pénzek sorozata is már I. Claudius veretével kezdődik, s idővel egyre inkább bővül. Mivel azonban eddig csak ez az egy Claudius-veret ismeretes, s utána már csak Vespasianus pénzei jönnek több példányban és a közbeeső császároktól egyetlen darab sem, azt lehetne mondani, hogy csak Vespasianustól kezdve van rendszeresen római pénz a szarmata területen. Azonban, ha tekintetbe vesszük azt, hogy Pannonia területén is nagyon kevés pénz maradt a koracsászárkorból, s a pannoniai zártletekben is nagyobb mennyiségben csak Vespasianustól kezdve van éremanyag, úgy érthetővé válik, hogy a szarmata területre is csak akkor jöhet nagyobb mennyiségben éremanyag, amikor a szomszédos Pannonia földjén is gyorsul és bővül a pénz cirkulációja. A szarmatáknál az eddig ismert anyag tanúsága szerint legnagyobb mennyiségben a II. századi császárok ezüst denárai szerepelnek. Hogy éppen az ezüstök maradtak ránk elsősorban, annak talán az a magyarázata, hogy a szarmatáknál is éppen úgy, mint más, a görög és római területen kívül élt barbár népeknél, elsősorban az ezüstpénz volt kedvelt. Viszont, hogy éppen Traianus vereteivel kezdődik a pénzek bő cirkulációja a szarmata területen, összefügghet azzal a történelmileg ismert ténnyel, hogy ebben az időben a szarmaták jó szomszédi viszonyban állottak a rómaiakkal, sőt a dák háborúk idején mint szövetségesek a rómaiak oldalán harcoltak a dákok ellen. Ilyen körülmények között természetes, hogy nemcsak katonai szövetségben voltak a birodalommal, hanem szoros gazdasági—kereskedelmi kapcsolat is volt a két nép között.

E pénzek legnagyobb része annyira kopott, hogy alig lehetett meghatározni őket. Ez a tény arra mutat, hogy sokáig voltak forgalomban, mielőtt a sírba kerültek a halott mellé. Éppen ezért a temetők kronológiájának a meghatározásánál a pénzek kronológiáján kívül feltétlenül figyelembe kell venni kopottságukat is.

Ha most megnézzük e pénzek előkerülési helyeit, az eddig ismert anyag két nagyobb centrum köré csoportosul. Ebből a szemszögből nézve a leggazdagabb terület Csongrád megye. Az összesen leírt 211 darabból 88 darab, tehát az egész anyag 41,7%-a esik erre a területre. A szomszédos területeken is van szép számmal éremanyag, de mégis, ahogy távolodunk Csongrád megye területéről, egyre inkább ritkul a pénzanyag sugárszerűen minden irányban. Egy másik ilyen centrumnak Hortobágy látszik. Az egész éremanyag egyötöd része innen került elő. Nem szándékunk vitatni azt, vajon az így kapott eredmény nem annak a következménye-e, hogy a pénzanyagban leggazdagabb területek vannak régészetileg legjobban feltárva, itt csak leszögeztük azokat a tényeket, amelyek magából az eddig ismert anyagból önként adódtak.

Mint már említettük, a szarmata területről származó éremanyag között vannak olyan példányok is, amelyek a római pénzek helyi gyártmányú utánzatainak tekinthetők. Ezek között az utánzatok között két csoportot különböztetünk meg ; az egyik csoport a helyi forgalom kielégítésére szolgáló utánvereteket foglalja magába, a másik csoport szakrális jellegű amulettekből áll. Az első csoporthoz tartozó, tehát forgalmi pénznek használt darabok között találunk ilyen utánzatokat már Augustustól kezdve. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében 9 darab ily korai utánzatot találunk. Valamennyi Augustus Coh. 43. sz. alatt leírt denárának utánzata.¹¹ Sajnos, csak három darabnak ismerjük a lelőhelyét. Az egyik (I. t. 1.) Mezőberényben került elő sírleletből, a másik kettő (I. t. 2. és 3.) Nagyrév, illetve Tiszanagyrév területén. Vagyis az ismert lelőhelyű példányok az Alföldről, tehát a szarmaták által lakott területről származnak.

¹¹ H. Mattingly (Coins of the Roman Empire I.) e típusnak több példányát említi indiai lelőhelyről.

Ilyen korai barbár utánveretek azonban nagyon ritkák. Nagyobb mennyiségben először Antoninus Pius és Marcus Aurelius pénzeinek utánzataival jelennek meg. Ezt a tényt látjuk a 2. keceli leletben is, ahol a 36 barbarikus veretből mindössze 3 darab utánozza Traianus, illetve Hadrianus pénzeit, a darabok zöme Antoninus Pius és Marcus Aurelius denárainak utánzataiból áll.¹² Ezek a korai utánzatok, bár kivitelben nagyon durvák, barbarikusak, mégis igyekeznek híven utánozni a mintául szolgáló eredeti római vereteket mind az ábrázolásban, mind a betűírásban.

A helyi vereteknek igazi sorozata a III—IV. századi római pénzek utánzásával kezdődik. Ezek az utánzatok elsősorban Diocletianus, Maximianus, Herculus, Constantius Chlorus és Galerius Maximianus pénzeit vették mintául. Anyaguk bronz, s még inkább silány sárgaréz. Eleinte megközelítik a mintapéldányt, idővel azonban egyre távolodnak az eredetitől, s főleg a betűtípusuk korcsosul, míg végül az írás tisztán I és O jegyekké alakul, és a késői darabokon már csak ez a kétféle jegy szerepel a betűk helyett a szarmata területről származó utánzatokon (I. t. 6. és 7. kép). Ezen anyag részletes leírását megtaláljuk Gohl Ödön cikkében, a Num. Közlöny III. kötetében (77 skk. lapokon), ezért itt most ettől eltekintünk. Csupán csak azokat a darabokat írom le részletesen, amelyek eddig az irodalomban ismeretlenek voltak. Három ilyen darabot találtam a szentesi múzeum anyagában.

1. Av. Császár mellképe b. fején diadémmal, OIIII—IIIIII írásutánzat. Rv. karikában végződő félhold, benne négy pont körben elhelyezve. OIIIIIOOIIIIII írásutánzat. Mindkét oldalán gyöngykörös szegély. Sárgaréz. Súlya 2,17 gr. Lyukas. (I. t. 10. kép.)

2. Av. Császári mellkép b. babérkoszorúval. OIIIOI OIIIOIIOI írásutánzat. Körül pontsoros szegélyvonal. Rv. félhold, a rozsdá miatt a félholdban a pontok alig vehetők ki. II . . . O . . . IIIIOIIIOIIIOIIIO írásutánzat. Pontsoros szegélyvonal. Sárgaréz. 2,08 gr. Lyukas. I. t. 11. kép.

3. Sisakos és páncélos mellkép j. IIIII II III írásutánzat. Pontsoros szegély. Rv. karikában végződő vastag félhold, benne pontsoros szegély. Sárgaréz. 2,90 gr. Lyukas. I. t. 16. kép.

Van azonban ezen utánzatoknak egy olyan csoportja, mely még mindig problémát jelent. Rossz anyagból, főleg sárgarézből készült, meglehetősen vékony lemezből álló pénzecskék ezek. Előlapon császárféj, a hátlapon félhold magában, vagy fölötté pontokkal, amit csillagnak szoktak magyarázni, vagy e csillag helyett hat külső vaskos középponttal, vagy négy, illetve nyolc szírmű rosetta. Mivel ezek az érmek mind anyagjukban, mind súlyban elütnek a forgalmi pénzekről, s ezenkívül mindegyiken felfüggesztéshez szolgáló lyuk, vagy pedig a rozettás darabokon az éremlapkával együtt kivert fül van (I. tábla 8—24. kép), ezért ezeknek az érmeknek szakrális jelleget tulajdonítunk és amuletteknek nevezzük őket. Már az a tény is, hogy bár az előlapon különböző III—IV. századi császárportrékat utánoznak, a hátlapon mindig ott szerepel a félhold a mellékjegyeivel, azt bizonyítja, hogy ennek az éremcsoportnak különleges szerepe volt a szarmata népeknél. S hogy ezeket az érmeket valóban szarmata hagyatéknak kell tekintenünk, bizonyítja az, hogy a szarmaták által lakott területen kívül alig találunk egy-egy példányt, a leletek legnagyobb zöme a Nagy Magyar Alföld területéről származik.

Még mindig eldöntetlen probléma, mi az igazi értelme ennek a félhold-csillag (nap) ábrázolásnak, és honnan vették a szarmaták ezt a motívumot? Az eddigi kutatás¹³ szerint a szarmata népek már a magyarországi területre való beköltözésük előtt ismerték az iráni eredetű napkultuszt, és onnan hozták magukkal, és amikor Gallienustól kezdve a római területen is egyre erősebben hódított teret a napimádás,¹⁴ ez a kultusz a szarmatákra is erősen visszahatott. Ha áttanulmányozzuk a római pénzeket, látjuk, hogy ott már a köztársasági pénzekben megjelenik a hátlapon a félhold és csillagok ábrázolása, és ez az ábrázolási forma szakadatlanul megtalálható egészen a III. századig a római vereteken, valamint a provinciális császári vereteken. M. Mattingly¹⁵ a félholdat és a csillagot, illetve csillagokat ezeken a római vereteken az Aeternitas jelképeként magyarázza. Ezek a veretek azonban mind jóval megelőzik a szarmata amuletteket időben, s így nehéz a kétfajta veretet összefüggésbe hozni. Úgy látszik, hogy a kérdés legalább közelítő megoldásához más utat kell keresnünk. Egyéb nem numizmatikai

¹² V. ö. Jónás E. idézett munkája képestábláját.

¹³ Lásd Gohl Ö. Num. Közl. 1904. 77 skk., Jónás E. i. m., Josip Klemenc, Ein gotisches Frauengrab aus der Umgebung von Subotica. Festschrift für Rudolf Egger (Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte) Bd. I. Klagenfurt, 1952. 377. skk.

¹⁴ Gallienustól kezdve a császári vereteken egészen II. Constantinusig gyakoriak a napisten kultuszára vonatkozó éremsorozatok (Soli comiti aug, Soli invicto, Soli cons. aug. stb.). Azonban meg kell jegyezni, hogy ezeken a Soli feliratú pénzekeken sohasem szerepel a félhold-csillag ábrázolás.

¹⁵ H. Mattingly, Coins of the Roman Empire III. XXXVI. lap. Star and crescent and seven stars and crescent are, according to Strack, the signs of the great world-ruler. Perhaps we are on surer ground if we define them in the first place as signs of Aeternitas — in the second, as the marks of decisive points in the great movement of the ages.

anyagnál látszik erre a legtöbb lehetőség. Az antik ember az őt környező világban rengeteg külső titkos erőben hitt, s ezek egy részének rossz, más részének jó hatást tulajdonított. A különböző káros hatású erőkkel szemben igyekezett védelmet keresni. A védekezésnek egyik formája az volt, hogy olyan tárgyakat aggatott magára, amelyeknek mágikus erőt tulajdonított, és az volt a meggyőződése, hogy ezek a mágikus erővel felruházott tárgyak megmentik őt a különböző veszedelmektől. Az antik ábrázolások között, így a II—III. századi római emlékek között is találunk sok olyan köemléket, agyagszobrot, sírkövet,¹⁶ amelyeken az ábrázolt személy nyakán félholdalakú dísz függ. Klumbach idézett cikkében sok példát hoz föl arra, hogy ilyen félholdalakú díszet hordtak nyakukban, főleg az asszonyok és a gyerekek, s ennek az amulettnek mágikus erőt tulajdonítottak. Ilyen ábrázolás a szarmaták előtt sem volt ismeretlen, s talán akkor közelítjük meg legjobban a valóságot, ha feltételezzük, hogy ezekre az érmekre, amiket nyakukra akasztva viseltek, az előbb említett körből vették az ábrázolást, és ugyanúgy mágikus erőt tulajdonítottak ennek a félholddal-csillaggal ellátott amulettnek. Vagyis ezek az érmek szarmata területen készült helyi gyártmányok, melyek előlapi ábrázolásaikat a római pénzekről vették, hátlapi ábrázolásuk azonban teljesen önálló alkotás. Tisztán mágikus jelentőségük van.

Kerényi András

¹⁶ Lásd H. Klumbach : Bronzestue von Maruheim in Speyer, Germania, XXIII, 1939. 114 skk. és ott a további irodalmat.

Kamaragrófok a középkorban

A magyar pénztörténet kutatásánál egészen az évszámmal ellátott pénzek veretésének megindulásáig (XVI. sz. eleje) egyik legfontosabb kérdés a kibocsátott pénzek időrendjének megállapítása. Az Árpád-kori vereteknél az időrend vizsgálatára csak közvetett adatok állanak ezidőszerint rendelkezésre, mint leletösszetételek, súly és finomsági mérések, tipológiai egybevetések stb., tehát itt még nehéz meggyőző, végleges időrend kidolgozására gondolni. Egészen más a helyzet a XIV. sz.-tól kezdve, az Anjouk pénzverésének megindulásával. Ettől kezdve ugyanis állandóan különböző jegyeket és jeleket találunk a pénzekben, melyek részben a pénzverdét, részben pedig a pénzverésért felelős tisztviselőket jelentik. A tisztviselők közül általában a kamaragróf (comes camerae, camerarius) az a személy, akinek a neve valamilyen formában jelezve van a pénzekben. A jelzés lehet betű (név kezdőbetű), címer vagy egyéb ábrázolás. Tehát elsőrangúan lényeges kérdés a kamaragrófok személyének megállapítása, mert az ismert neveknek a pénzverőjegyekkel való egybevetése révén — természetesen egyéb adatokat is gondosan mérlegelve — csaknem bizonyosan felállítható a pénzek időrendi sorozata. Az ideális állapot az lenne, ha töretlen sorban ki lehetne mutatni minden pénzverdéről a kamaragrófok sorát egészen az évszamos pénzek verésének megindulásáig, de ettől az ideális állapottól sajnos még igen messze vagyunk. Az összes pénzverdék levéltárai az idők folyamán elpusztultak, tehát arra vagyunk utalva, hogy egyéb levéltári források felhasználásával állítsuk össze a kamaragrófok névsorát, amennyire az adott körülmények között lehetséges. Természetesen ez a módszer csak igen hiányos névsor összeállítását eredményezheti, mert csupán a véletlen révén fennmaradt adatok összeszedéséről lehet szó. Mégis, nagy segítséget nyújthat a pénztörténeti kutatások előmozdításához. Hiszen Zsigmond korától kezdve állandó gyakorlattá válik, hogy a pénzekben levő verdejegy két tagja közül egyik a pénzverde kezdőbetűje, a másik pedig a kamaragróf névjelzése. Ez időtől kezdve tehát biztos alapon állunk a jegyek feloldását illetőleg, amennyiben a kamaragrófok neve ismeretes.

A kamaragrófok névsorának szükségességét már régen felismerték, és a régebbi kutatás is igyekezett a körülményekhez képest összegyűjteni az adatokat. Már Weszerle József fennmaradt kéziratos jegyzeteiben (XIX. sz. közepe) sok kijegyzést találunk erre vonatkozólag. Majd Rupp Jakab 1846-ban megjelent művében között forrásadatokon alapuló használható anyagot a kamaragrófok személyére nézve. Később, 1879-ben Thallóczy Lajos közölte az általa ismert források alapján az összes kamaragrófok névsorát. Értékes Wertner Mór összeállítása is 1907-ből, a középkori archontológia keretében. Végül Hóman Bálint igyekezett 1921-ben megjelent művében minél teljesebb sorozatban közölni az Anjou-kori kamaragrófok névsorát.

A jelen közlés munkamenete az volt, hogy az említett öt összeállítás adatait alapul véve és azokat ellenőrizve, igyekeztünk az anyagot a rendelkezésre álló forrásadatok felhasználásával minél teljesebbé tenni. A nyomtatásban megjelent oklevéltárak átnézésével, melyek sorát az irodalmi összeállításban adjuk, jelentős mértékben sikerült bővíteni és kiegészíteni az eddigi névsort. Az így összegyűlt anyagot az adatok időrendjében állítottuk fel, és minden esetben közöljük az okleveles, vagy egyéb forrás vonatkozó szövegének azon részét, melyből kiderül az adatban szereplő személy kamaragrófi tisztsége, és lehetőleg a pénzverde neve, amelyben hivataloskodott. Ahol csak a körülmények egybevetéséből vagy csupán következtetés útján állapítható meg a pénzverde, vagy kamara valószínű neve, ott ezt a nevet zárójelbe tettük. Különös gondot fordítottunk a forrásadatok keltezési adatainak feloldására és ellenőrzésére, mert ez a leglényegesebb bizonyíték az időrendi problémáknál. A forrásokra csak a legrövidebb formában utalunk az adatok közlésénél, mert a felhasznált irodalom e rövidítések névsorában a közlemény végén össze van állítva.

Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy ez az összeállítás korántsem teljes. Szükséges lenne a kiadott forrásanyag további gondos átnézése és eredeti levéltári adatok kutatása. Nem is zárjuk le ezt a gyűjtést véglegesen, hanem az adatok felkutatását tovább is

kívánjuk folytatni, és amint kellő anyag megint összegyűlik, azt kiegészítésként közölni fogjuk. Úgy éreztük azonban, hogy a hosszú idő óta folytatott anyaggyűjtés eredményeként összegyűlt anyagot célszerű közölni, mert hiteles alapot nyújt a további kutatásokhoz, és ezeknek alapján megindulhat a középkori pénzeinken látható és eddig megfejthetetlennek tűnő verdejegyek egy részének feloldása. Ez a módszer talán jelentős lépéssel visz majd közelebb a végső cél eléréséhez, nevezetesen a keltezetlen középkori pénzek időrendi sorának felállításához.

A kamaragráfokra vonatkozó adatok sora időrendben (a rövidítések jegyzéke a közlemény végén) :

1145. »*Bikach* magnus de genere *Bikach* summus camerarius« Thallóczy 223., Szentpétery 71. sz. (Hamis).
1211. ... cum Comite Camere tunc temporis *Gatk* nomine ... Fejér III. 1. 105., Thallóczy 223. (*Gutk*), Századok, 1905. 572—573. (Fejérre hivatkozva tévesen említi, hogy *Gatko* 1214-ben kir. kamara főnöke volt), Pannonh. Rend. Tört. I. 621—622. 34. és 35. sz. *Gatconi* camerario).
1217. »*Dionysius* summus camerarius« Thallóczy 223.
1221. előtt ... *Gathcone* Monetarium Regis quondam Magistro ... Knauz I. 231., Fejér III. 1. 346. (Sarhene).
1230. »*Marcellus* comes camerae regiae« Thallóczy 223.
1232. ... iudeus *Teha* comes in reddenda ratione nostri negocii de opere camere ... Zsidó okl. I. 13., Szentpétery 495. sz.
1232. II. 25. előtt ... *Samuelem* quondam Comitem Camere ... Knauz I. 282., Fejér III. 2. 298.
1244. ... *Scemeyn*¹ Comes Camere domini Regis ... Árpádk. új. okm. VII. 178., Thallóczy 223.
1249. XI. 28. ... vir prouidus *Archinus* comes camere nostre natione Venetus nunc ciuis Strigoniensis ... Knauz I. 379., Fejér IV. 2. 39.
1250. »*Henel* Judeus comes camerae regiae« Thallóczy 223.
- 1252—1257. »*Chaak* summus camerarius et comes camerae Supruniensis«² Thallóczy 223.
1253. X. 3. ... per camerarios nostros Syrmienis *Leopoldum* videlicet et socios eiusdem ... Truhelka I. sz., Fejér IV. 2. 171—172. (Leppoldus), Bártfai 33. reg., Szentpétery 998.
1265. IV. 1. előtt ... *Henel* (judei) condam comitis camere nostre ... Gárdonyi I. 82., Fejér IV. 3. 282—284., Knauz I. 520—521., Szentpétery 1439.
1265. IV. 1. ... *Waltero* comiti camere nostre ... Ua. oklevélben, mint az előző. Thallóczy 223. 1260—1272).
1268. »*Walterus* comes camerae regiae« OL. DL. 24665 és DL. 657. Szentpétery 1577.
1270. ... *Grenchol* Comes Camerae Zagrabiensis ... Fejér V. 1. 94.
1272. »*Perchinus* comes camerae regiae« Thallóczy 223.
1272. »*Walterus* comes camerae regiae« OL. N. R. A. f. 38. n. 25.
- é. n. (1272—1290 között) VII. 13. ... *Waltero* comiti de Komar et comiti camere sue ... Gárdonyi I. 130. Árpádk. új. okm. IX. 551—552.
- é. n. (1272—1290 között)³ VII. 25.⁴ ... *Hench* et socijs suis Comitibus Camere sue ... Árpádk. új. okm. IX. 555.
1273. X. 17. ... *Valtero* Comiti Budensi ... Knauz II. 25., Fejér V. 2. 106. és VII. 5. 389.
1274. ... Item *Michaele*, comite Camere domini Regis ... (Esztergom) OL. DL. 964.
1280. II. 7. ... *Fredman* iudeo, qui se comitem camere .. esse dicebat ... Hazai okm. VIII. 206.
1281. ... *Cosme* filii Bagun magistri Camere nostre ... Fejér V. 3. 97.
1282. ... *Fredmanus* iudeus comes camere nostre ... Hazai okm. VIII. 221.
1284. ... *Cosmas*, filius Bagyun magister camere nostre ... Fejér V. 3. 217.
1291. VI. 17. ... *Merculinus* Comes Camerae Regiae et de Zolum⁵. ... Fejér VI. 1. 189., Tört. Tár 1904. 245., Thallóczy 223. (*Merclinus* 1287—1295), OL. DL. 1206. (1287—1294).
1291. ... Nos *Bald* comes camere domini regis et de Scepus ... OL. DL. 71238
1291. ... *Cosmas* magister Camere nostre ... Hazai okm. VI. 377.

¹ 1245. ... *Scemeyno* Comitj Ciui Strigoniensi ... (Árpádk. Új Okmt. VII. 203.), de kamaraispáni tiszte itt nincs említve.

² Talán helyesen *Scepusiensis*.

³ IV. László oklevelében fordul elő, azért a fenti datálás.

⁴ Miután 1273., 1279. és 1284. években esik a f. III-ra a Jakab nap, e három év valamelyikében keletkezett az oklevél.

⁵ 1291-ből közelebbi dátum nélkül említve OL. Collationes possessionis, Zobozlo.

1292. IV. ... *Baald* (Balduinus) Comes Camere Domini Regis et de Scepus⁶... Fejér VI. 1. 222., Bárdossy 355—357.
- 1295—1296. »*Vivianus* comes camerae regiae et de Zolyom« Thallóczy 223.
1297. ... *Hannus* filius Comititis Herbordi de Cassa, Comes camere nostre Majestatis ... Árpádk. új. okm. V. 169., M. Tört. Tár IX. 1861. 110.
1322. előtt ... magistri *Andree* Comititis Camerarum Domini nostri Regis⁷ ... Fejér VIII. 5. 123., Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 276.
1323. I. 6. ... cameras nostras seu comitatum camere per totum regnum nostrum comiti *Heys*, *Ladislao dicto Gurhes*, *Emerico* fratri domini episcopi Waradiensis, *Petro dicto Peuldre* et *Josreh* fidelibus nostris simul cum predictis dimidiis fertonibus vendidimus et loquavimus⁸ ... Zimmermann I. 370., Anjou II. 59—60., Fejér VII. 7. 153—154., Truhelka 9. sz., Hóman KR. 253—254.
1327. X. 13. ... pro magistro *Angelo* comite camerarum ... (Szatmár) Anjou II. 329., Kállay 302. reg., Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 276.
1327. XI. 13. ... *Saldenus* filius magistri Sermoni vice et nomine magistri *Martini* comitis Camere domini regis ... (Pécs)⁹ Széch. Kvt. Fol. Lat. 3669. p. 432. (Révay lev.)
1328. »*Leupoldus* magister machinarum per Ungariam, comes camerarum in Kremnicia« Krizskó 60., Matunák 133. (Leopold 1328—1337).
1330. III. 21. ... cameram nostram de Smeulnuch Bana ... magistro *Fr(ychkoni)* fideli nostro locavi(mus) ... Hóman KR. 258—259.
1330. VII. 30. ... magistro *Johanni de Bonaghunta* comiti Camere domini Regis ... (Pécs),¹⁰ Széch. Kvt. Fol. Lat. 3669. p. 449. (Révay lev.).
1330. VIII. 9. ... a magistro *Fyczko* (al. Tuzko)¹¹ et Gery Gallico ... (Szomolnok) Fejér VIII. 3. 508. Hóman KR. 278. (Frychko).
1331. ... *Lupoldus*, magister machinarum Domini nostri Regis per Ungariam, comes camerarum in Kremnicia anno in presenti comesque de eadem necnon de Arva ... Krizskó 4., Wenzel 45., Hóman KR. 276. (Hypolit, Leopold).
1332. II. 3. ... magistrum *Ihonnem de Bonagunta* comitem Camere ... domini regis de Quinqueecclesys ... Széch. Kvt. Fol. Lat. 3669. p. 366. (Radvánszky lev. Sajókaza).
1332. III. 22. előtt. ... *Joseph* comes camararum nostrarum sine herede decedens ... Ol. DL. 58468.
1335. III. 26. ... magistri *Ipoliti* castellani de Arwa, cameram nostram monetarum de Cremnech — — — dedimus et locavimus¹²... Knauz III. 255—258., Fejér VIII. 4. 82., Tört. Tár 1911. 7., Hóman KR. 259. és 276.
1336. III. 25. ... magistri *Endre* Maioris ... comitatum camere nostre Transsilvanensis ... dedimus et locavimus¹³... Knauz III. 278—281., Tört. Tár 1911. 12—15., Hóman KR. 260. és 278.
1336. VII. 25. ... comites camerarum ... (név nélkül). Két későbbi oklevél, mely erre az ügyre vonatkozik (1340. II. 14. Anjou IV. 4. és 1348. V. 24. Anjou V. 198—199) említi ... *Nicolaus dictus de Zathmar* et *Frychko* comites camerarum regalium ... neveket, tehát ezek voltak az 1336-ban említett »comites camerarum« (Buda—Esztergom). M. Tört. Tár 1861. 116—117., Mon. Vat. I. 1. 403—404., 419., Hóman KR. 276. és 278.
1337. XII. 12. ... comiti *Lorando* Jurato et concivi nostro ... (Buda—Esztergom) Fejér VIII. 4. 293., Hóman KR. 277.
1338. *Fridrik Kratzer* (Carterius) körmöci kamaragróf. Matunák 134—135.
1338. III. 29. ... per magistrum *Frithkonem* in districtibus, comitatibus ac civitatibus ad cameras nostras de Smulnuch et de Cremnuch pertinentibus¹⁴... Knauz III. 306—312., Tört. Tár 1911. 16—23., Hóman KR. 260., 276. és 278.

⁶ Bárdossy szerint »origine Florentinus, adeoque Latinus«. 1293. csak mint »comes de Scepus« (Fejér VI. 1. 252.).

⁷ Salamon (II. 323.) szerint ez az Endre 1322-ben budai polgár volt. Walternek, a régi budai rektornak lehet a fia, akinek két fia volt még életben 1330-ban: Endre és István. Salamon az oklevelet 1322-re keltezi.

⁸ Gurhes László bizonyl a Zoard nb. László (1283—1301 közt szerepelt) fiának, Gurhes Jánosnak a fia volt. Peuldre Péternek a fia lehet az 1369. körül szereplő Beuldre Mihály harmincad és sókamara bérlo. Imre a testvére Ivánka váradi püspöknek, aki némelyek szerint Demeter tárnokmester közeli rokona volt. Hóman KR. 195.

⁹ A pécsi káptalan oklevele, tehát pécsi kamaraispán lehetett.

¹⁰ A pécsi káptalan oklevele, tehát pécsi kamaraispán lehetett.

¹¹ »Friczcho civis Budensis« (1330). Mon. Vat. I. 1. 417.

¹² Egy évre történik a bérbeadás az idézett oklevél szerint.

¹³ Egy évre adja bérbe a kamarát az idézett oklevél szerint.

¹⁴ Egy évre adja bérbe a két kamarát az idézett forrás szerint.

1338. III. 29. előtt. ... modo priori per *Lorandum* vel per alium comitem camere nostre Budensis cudendis¹⁵ ... Tört. Tár 1911. 16—23., Knauz III. 306—312., Hóman KR. 277.
1338. VIII. 5.¹⁶ ... *Nicolao dicto de Zothmar* civi Budensi comiti camerarum suarum de Buda et de Strigonio ... Házi I. 1. 72.
1339. »*Zothmárnak nevezetett Nicholay és Frichko*, kir. kamarának grófjai« (Buda—Esztergom). Fejér VIII. 4. 418., Szirmay, Szatmár I. 279., Tört. Tár 1907. 166. Rupp II. 161.
1339. I. 9. előtt. ... quatuor florenos in florenis *lorandinis*¹⁷ ... (Buda—Esztergom). Zichy I. 555., Hóman KR. 277.
1339. VI. 25. ... quas urburarii nostri preter comitem *Lipoldum*, quibus easdem locaverimus ... (Körmöc). Anjou III. 571. Hóman KR. 276., Matunák 133—134. (1339—1343).
1339. IX. 24. ... quod comes Martinus Fonsinyh dictus vice et nomine comitis *Ender*¹⁸ comitis camerarum domini regis de Zothmar et de Waradyno ... Anjou III. 595., Kállay cs. 573. reg., Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 278.
1339. X. 11. ... *Nicolao dicto de Zothmar*, civi Budensi, comiti camerarum suarum de Buda et de S(tri)gonio ... Házi I. 1. 75.
1341. *Hypolit* »mester árvai várnagy, körmöci kamaragróf« Krizskó 11., Hóman KR. 276.
1341. ... magister *Marinus* Rector et Urburarius noster de monte Telkybanya ... Wenzel 348., Hóman KR. 278.
1341. VII. 25. ... provido viro et honesto magistro *Endre Chempelino* comiti Camerarum regalium Syrimiensis et Quinqueecclesiensis ... Knauz III. 392., Thallóczy 149—150. és 223. (1341—1342)., Rupp II. 165. (1339—1342).
1341. VII. 29.¹⁹ ... magistro *Endurlino dicti Chempulini* comiti camararum regalium Quinqueecclesiensis et Sirmiensis ... Anjou IV. 116., Tört. Tár 1911. 24., Thallóczy 151.. Hóman KR. 277.
1342. *Hypolit* »mester árvai várnagy, körmöci kamaragróf« Krizskó 12. és 60. (Leupoldus)., Hóman KR. 276.
1342. II. 2. ... Magistri *Ippoliti* Castellani de Arwa, fidelis nostri, Comitatum Camerae nostrae de Kremnycz ... dedimus iterato et locavimus²⁰ ... Fejér VIII. 4. 560—576., Schmidt II. Abt. I. 3—22., Hóman KR. 261.
1342. II. 2. ... magistri *Endre Chempeliny* comitatus camerarum nostrarum de Syrmia et de Quinqueecclesiis ... dedimus iterato et locavimus ... Tört. Tár 1911. 24—35., Knauz III. 412—419., Fejér VIII. 4. 559—560., Hóman KR. 277.
1342. VI. 22. ... magistro *Nicolao dicto de Zothmar* comiti camerarum suarum de Buda et de Strigonio ... Tört. Tár 1911. 35—36., Anjou IV. 235., Thallóczy 152—153. és 223. (1342—1344)., Hóman KR. 277.
1342. VI. 23. ... magistro *Endre Chempelyno* comiti camararum suarum de Buda et de Strigonio ... Thallóczy 154., Anjou IV. 234. (comiti camerarum de Syrmia et de Quinqueecclesiis)., Salamon III. 349.
1342. XI. 10. ... magister *Leupoldus* comes in Crempnicia²¹ ... Krizskó 12.
1343. III. 12. előtt. ... olim camerarii comitis *Wluengi* civis Budensis ... Zichy XII. 15.
1343. IV. 20. ... magistri *Ipoliti* castellani de Arua comitis camerarum nostrarum de Buda et de Crempnuch ... Tört. Tár 1911. 36.
1343. VI. 21. ... magistro *Nicolao dicto de Zothmar* comiti camerarum suarum de Syrmia et de Quinqueecclesiis, et magistro *Ipolito* castellano de Arua comiti camerarum suarum de Buda et de Strigonio ... Anjou IV. 349., Thallóczy 155., Tört. Tár 1907. 166. és 1911. 36., Hóman KR. 276. és 277.
1344. *Loránd* »mester budai esküdtpolgár az összes magyarországi kamarák ispánja«²² Hóman KR. 276., Salamon II. 345. és 353. (Buda)., Matunák 133—134. (Körmöc).
1344. I. 25.²³ ... magister *Marinus* Comes Camere nostre Smolnichyensis et Urburarius noster ac Rector civitatis nostre Teluky ... Wenzel 349., Hóman KR. 278.

¹⁵ Tehát csak mint volt budai »comes camerae« említve, valószínűleg az előző évben volt kamara-ispán.

¹⁶ M. Tört. Tár (IX. 1861. 116—117.) tévesen 1336-ra keltezi az oklevelet.

¹⁷ Hóman az idézett oklevélszövegből arra következtet, hogy Lorandus ekkor kamaragróf volt, és azért nevezték el róla a pénzt.

¹⁸ Hóman szerint valószínűleg Chempelényi Endrével azonos.

¹⁹ Thallóczy egy nappal későbbre (júl. 30.) keltezi az oklevelet.

²⁰ Egy évre adja bérbe a kamarát.

²¹ Ugyanott említve XI. 19-én is.

²² V. ö. 1345. II. 2. alatt is.

²³ Tehát az 1343 márciusától 1344 márciusáig tartó haszonbérleti évben (Wenzel).

1344. VII. 1. magistri *Lorandi* examinitoris auri, Ciuis Budensis ... Zichy II. 124.
1344. VIII. 19. *Loránd* mester ... civi Budensi, comiti camararum suarum ... (Buda—Esztergom) Thallóczy 159., Bártfai 283. reg. (Buda). Hóman 277.
1344. VIII. 19. ... *Nicolao dicto Zathmar* civi Budensi, comiti camerarum Sirimiensis et Quinqueecclesiensis ... Fejér IX. 1. 197. Thallóczy 159.
1344. XI. 11. ... *Jacobi*, filii Vlfardi, civis de civitate Grecensi, *Nicolai*, filii Pauli, *Zuetk*, filii Staulen, civium de Kapruncha, magistri *Raphaelis* et *Mychaelis* fratris eiusdem Nicolai ... (Szlavónia) Truhelka 138—139., Fejér IX. I. 255.
1345. *Craterius* »civis Budensis, comes camerae regiae Budensis et Strigoniensis« Salamon II. 345.
1345. II. 2. ... anni preteriti Bude per magistrum *Lorandum* civem iuratum de eadem, tunc comitem camerarum nostrarum per totum regnum nostrum, nunc vero comitem camerarum nostrarum Budensis et Strigoniensis cusorum ... Knauz III. 558—562., Hóman KR. 262.
1345. II. 2. ... magistri *Nicolai de Zathmar* civis Budensis fidelis nostri comitatus camerarum nostrarum Syrmienensis et Quinqueecclesiensis ... Knauz III. 558—562., Hóman KR. 261. és 277., Thallóczy 159. (téves 1344-es évszám).
1345. III. 25. ... *Nicolao de Zathmar* ciui Budensi Cameram Syrmiensem locauerat ... Fejér IX. 7. 55., Salamon III. 363.
1346. VII. 6. ... per magistrum *Leopoldum* Machinatorem comitem Camerarum nostrarum ... (Körmöc) Fejér IX. 1. 356., Hóman KR. 276., Tört. Tár 1907. 166., Matunák 134—135. (1345—1348). Bártfai 294. reg.
1346. IX. 8. ... fidelibus suis comitibus camerarum nostrarum de Smulnych et de Telug Banya ... specialiter magistro *Lipoldo* castellano de Arua et *Albrehto de Monte* et illis qui nunc comites camerarum in Smulnych et in Telky existunt ... Iványi, Eperjes, 34. sz.
1347. ... magister *Lypoldus* comes camere domini nostri regis de Cremnich ... OL. DL. 72528. Tört. Tár VII. 1907. 182. (1347—1348).
1347. V. 31. ... *Nicolao dicto Chartkh* Comiti Camerarum ... de Smulnych et Telkibanya nunc constituto et aliis in futurum constituendo ... Katona IX. 504., Fejér IX. 1. 494., Kovachich 19. (Churcz), Iványi, Eperjes 37. sz., Hóman KR. 278.
1347. X. 21. ... magister *Lypoldus* comes de Threnuch²⁴ et Castellanus de Arva ... (Körmöc). Fejér IX. 1. 554., Hóman KR. 276.
- 1347—1352. között ... per magistrum *N. dictum Churcz* Comitem Camerarum nostrarum ... Fejér IX. 7. 479., Kovachich 19., Tört. Tár 1907. 166.
1348. I. 26. *Hypolit* mester árvai várnagy, körmöci kamaragróf. Fejér IX. 1. 620., Hóman KR. 276.
1348. XI. 17. ... contra magistrum *Ipolidum* comitem de Cremnychbanya ... OL. DL. 72529.
1350. *Stephanus* et *Craterius* comites camerarum regiarum (Buda—Esztergom) Thallóczy 223., Hóman KR. 277., Századok, 1944. 61.
1350. VIII. 30. *Craterius* Comes Camerarum Regalium Budensis et Strigoniensis. Salamon III. 349. és 359.
1350. IX. 4. *István* és *Craterius* mestereknek, Buda város polgárainak Buda és Esztergom kamarája ispánjainak ... Thallóczy 159—160.
- 1350—1360. *Kadold* »körmöci kamaragróf« Matunák 135.
1352. *Szerecsen* (*Jakab*) »mester budai polgár pécs—szerémi kamaraispán« Fejér IX. 2. 145., Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 277.
1353. IV. 20. ... magistro *Jacobo dicto Sarachen* apothecario ... Lodovici ... regis ... et Comite Camerarum eiusdem de Quinqueecclesiarium et de Sirmio ... OL. DL. 69236.
1355. I. 5. ... magistris *Endere Chemplini* et *Stephano dicto de Posega* comitibus camere sue Budensis ... Házi I. 1. 163. sz.
1357. I. 29. ... magistrum *Michaelem* filium Georgii, civem Budensem, comitem camerarum nostrarum salium parcium Transsilvanarum et monetarum de Lyppa ... Anjou VI. 535., Thallóczy 223. (Michael de Zamoszegh), Hóman KR. 277.
1357. XII. 7. »*Mihály* mesternek a lippai (Lyppa) királyi kamarák és az erdélyi sók (salium) ispánjának.« Kállay II. 1256. reg.
1359. V. 1. ... Magistro *Stephano* filio Behan, Comiti Camerae suae Budensis Argenteae ... Fejér IX. 7. 177—178., Thallóczy 223. (comes camerarum Budensis et Strigoniensis), Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 277. (Gehan fia), Salamon III. 347.

²⁴ Fejér »Threnuch« olvasása nem lehet Trencsén, hanem csak Cremniciensis.

1361. *Fridericus Chraczer* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135. (Kratzer, Craterius, 1361—1364.), Hóman KR. 276.
1362. II. 20. ... Magister *Jacobus Saracenus* Comes Camerarum nostrarum Syrmienensis et Quinqueecclesiensis ... Fejér IX. 3. 314., Hóman KR. 277., Rupp II. 165. (1362—1371).
1363. XII. 29. ... magister *Jacobus Sarachenus* comes Camerarum nostrarum Syrmienensis et Quinqueecclesiensis ac tricesimator totius regni Ungarie²⁵ ... Ol. DL. 69248.
1365. ... *Nicolaus* filius Nicolai dicti Smid comes et urburarius in Kunygsperg ... Wenzel 52., Hóman KR. 276.
1366. *Johannes Mochel* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135., Hóman KR. 276., Wenzel 46.
1366. XII. 15. ... magistro *Petro dicto de Chymle* comiti camere nostre Budensis ... Széch. Kvt. Fol. Lat. 1205/2. 31. (Hajnóczy gyűjt.), Rupp II. 161.
1367. XI. 5. ... magistro *Nicolao* Castellano Veteribudensi et Comiti Camere nostre Cassensi ... Zichy III. 340., Tört. Tár 1907. 166., Hóman KR. 278.
1368. VIII. 16. Magistro *Petro dicto de Chimle* Comiti Camerae Budensis ... Fejér IX. 4. 140., Tört. Tár 1907. 166., Salamon III. 349., Hóman KR. 277.
1369. II. 3. ... magister *Jacobus Sarachenus* comes camere nostre Syrmienensis et Quinqueecclesiensis Castellanus noster de Owar²⁶ ... Ol. DL. 69249.
1370. V. 29. ... Magister *Saracenus* Comes Camere Quinque Ecclesiensis ... Koller III. 107.
1371. *Fridericus Chraczer* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 134—135. (Kratzer, Craterius), Hóman KR. 276.
1371. VI. 12. ... magistro *Nicolao* filio Ladizlai Castellano Veteris Bude et Comiti Camere nostre Crempnichiensis ... M. Tud. Akadémia, Mályusz 4247. reg. (1396. I. 28.-i átiratban).
1371. VII. 9. ... Magistro *Saraceno* Camerarum suarum Sirmienensis et Quinqueecclesiensis ... Fejér IX. 4. 337—339., Hóman KR. 277.
1371. VII. 24. ... *Fridlinus* comes et urburarius in Crempnicia. ... Ol. Fényképmásolatok. Körmöcbánya.
1372. *Ján Mochel* körmöci kamaragróf. Matunák 135.
1376. *Bartolommeo di Guido Baldi* a budai pénzverőkamara ispánja. R. Davidsohn, Florent. Kultur IV. I. (1925) 312.,²⁷ Dercsényi, Nagy Lajos kora 29., Századok 1936. 413.
1379. *Conradus Tolbay* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135. (Tholbay, Tholway), Hóman KR. 276.
1384. ... Simoni de Talentis civi nostro Cassoviensi et *Aczom Gallico* comiti [ ] ... cudi facere permittatis ... (Zágráb) Taklčić I. 301.
1385. *Johannes Craczer* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135. (Kratzer).
1385. I. 6. ... Magistro *Johanni Saraceno* Comiti Camerae Regiae²⁸ ... Fejér X. 1. 208—209.
1387. VI. 1. *Jacobus* et *Christianus* ... camerarii dicte domine regine de dicta Cassa ... Fejér X. 1. 390., Mályusz 87. reg.
1388. VII. 15. ... magistri *Saraceni* comitis camerarum nostrarum ... Mályusz 653. reg. 1390. után. *Paduai Bertalan* említve, ki »később« kamaraispán lett Budán ... Salamon II. 445. 1390—1391. *Henricus de Sancto Ipolyto* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135. (Heinrich Frank).
1391. I. 15. *Hengmannus de Sebnicia* pronunc Comes et urburarius regius de Krempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia ... Fejér X. 3. 117., Bp. Régiségei XV. 1950. 285.
1392. XII. 7. ... magister *Franciscus Bernardi* comes camerarum monetarum nostrarum²⁹ ... Mályusz 2710. reg.
1393. II. 23. ... providi viri *Henchmani Izienkel dicti* Comitis Urburarum nostrarum de Krempniczia ... Fejér X. 2. 106.
1393. VIII. 29. ... Joannes Czivichil pro tempore comes Hano dictus ... Széch. Kvt. Fol. lat. 2230./I. 449. 51.
- 1393—1394. *Johannes Czwikel* körmöci kamaragróf.³⁰ Krizskó 60., Matunák 135.

²⁵ 1365-ben mint »comes Camerarum salium partis Transilvaniae ac tricesimator regni« (Fejér IX. 6. 133.)

²⁶ 1369. III. 17. OL. Kincst. lev. Táblai perek 4.2853. (Szerechen).

²⁷ Davidsohn mint Münzmeister-t említi.

²⁸ 1387. IX. 1. *Johannes Sarachenus* et *Franciscus Bernardi* mesterek »comites lucri camerarum nostrarum« (Kassa). Mályusz 8. reg.

²⁹ 1392. XII. 14. említve »magistro Francisco Bernhardi nostro concivi« (Buda). Zala vm. oklt. II. 257.

³⁰ 1393. »Johannes Czwickil pro tempore comes« Krizsko 13.

1395. V. 8. ... magistro (*Jacobi Ventur*) comiti monetarum nostrarum³¹ ... Mályusz 3971. reg. —
 1395. V. 9. ... magistro *Jacobo Venturo* pridem comiti monetarum nostrarum ... Házi I. 1. —
 317. sz., Mályusz 3976. reg.
 1396. I. 18. ... *Francisco Bernhardi* Comiti ... monetarum et tricesimarum nostrarum³² ...
 Fejér X. 3. 180—181. és X. 8. 407., Num. Adattár (N. K. 1911.) 25. sz., Tört. Tár 1907.
 167., Mályusz 4234. reg.
 1398. *Nicolaus Stadler* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 135.
 1399. *Philippus dictus Pipo* de Sclolaribus de Florentia³³ körmöci kamaragróf. Matunák
 135—136.
 1399. XI. 2. ... *Marco de Nuremberga* comiti monetarum aureorum nostrorum in Buda ...
 Mályusz 6107. reg. N. K. XLIII. 1944. 16.
 1402. XI. 3. ... dem Edlen vnd Strengen *Vlrich von Wolfrut*³⁴ ... Fejér X. 4. 152—155.
 1404. *Druslin Petrus* az aranyverő kamara grófja Körmöcön. Krizskó 60., Matunák 136.
 (Drüsel).
 1404. II. 12. *Nürnbergi Márk* magyarországi kamaragróf. MGSz. 1900. 77.
 1405. *Jacobus de Bath* alias de Foro Domīnarum körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák
 136. (Jakub z Bátoviec).
 1410. *Andreas* banus de Lwka et *Benedictus Wyncze de Zenthgergh* körmöci kamaragréfok.
 Matunák 136.
 1414. XI. 18. ... *Valentino Vinche de Zenthgewrgh* comiti camerarum regalum ... OL. DL.
 64.180.
 1415. *Marcus de Newremberga* körmöci kamaragróf. Krizskó 17. és 60.
 1417—1418. »*Onoffrius Budensis et Jodocus Zathmariensis Camararii*« (Körmöc).³⁵ Matunák 136.
 1419. II. 6. ... *fideli nostro dilecto Noffro Bardi Camerario nostro Budensi* ... OL. DL. 10770.,
 Salamon II. 445—446. és III. 347.
 1420. *Juncher Johannes* körmöci kamaragróf. Krizskó 60.
 1422. »*Valentovi Vincze de Zenthgyurgh*« ... körmöci kamaragróf. Matunák 137.
 1423. X. 20. »*Georgius filius quondam palatini de Ilswa, Zoliensis ac urburarum comes*« körmöci
 kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 137.
 1423. IX. 14. *Ladislaus Czesse* és *Georgius Sepussy* körmöci kamaragréfok. Krizskó 60., Matunák
 137. (Szepessy).
 1424. VI. 9. ... *Onofrus Bardy Camerarius domini nostri regis, civis Budensis* ... OL. DL. —
 11518., Bártfay 602. reg.
 1425. III. 9. *Peter Reichel* »comes urburarum« (Körmöc).³⁶ Fejérpataky 625., Krizskó 60.
 (1424—1425), Matunák 138. (1425—1426).
 1426. »*Johannes Juncher Hanns*« körmöci kamaragróf. Matunák 137.
 1427. *Mathias Ebner Comes-Urburarum et monetarum* (Körmöc). Rupp II. 162.
 1427. *Georgius et Johannes* körmöci alkamaragréfok. Krizskó 62., Matunák 138. (Hans Fal-
 brecht von Torn).
 1428. *Reichel Petrus* körmöci kamaragróf.³⁷ Krizskó 60., Matunák 138.
 1430. *Noffry János* a budai kamara ispánja volt. N. K. XXX—XXXI. 1931—32. 36., Rupp
 II. 165. (Onufrius de Bajmócz 1430—1433) (Pécs).³⁸
 1430. XI. 4. *Longviser Lénárd* pozsonyi kamarás. Ortway III. 155.^{38a}
 1430. XI. 11. ... *Urbano Polner* de Leuchovia comiti urburarum et cusionis monetarum no-
 strarum camare Cassoviensis ... Iványi, Bártfa 221. sz.
 1431. IV. 25. *Johannes de Septemtiliis et Henricus München* körmöci kamaragréfok. Matunák. 138. —
 1431. XI. 15. *Johannes Falbrecht de Thorn* körmöci kamaragróf. Krizskó 60., Matunák 138.
 1434. *Joannes Sibenlinder* »Camerarius Cremniciensis ex Apocha« Weszerle Msc. 1. 115. és 265.,
 Kaprinay Misc. B. XXVII. 369.

³¹ 1393. III. 26. említve: ... *relatio Jacobi Venture* ... OL. Batthány Acta Ant. Alm. 3. Lad. 3
 Atád No. 3., de nem mondja kamaragréfnak.

³² L. 28. sz. jegyzetet.

³³ Ozorai Pipo néven ismeretes.

³⁴ Zsigmond elzalogosítja neki a »cusionem aureorum Budae existentem« ...

³⁵ Noffry mester 1417-ben mint az összes királyi pénzverőházak grófja szerepel. N. K. 1931—32. 36.

³⁶ 1425. ... *vesir Grafe der Petir Reichil* ... Krizskó 20.

³⁷ Ez év november havában nevezte ki a király ismét a kamaragréfi méltóságra. Krizskó 24.

³⁸ Rupp (jegyzetben f) Bél, Notitia IV. 184. művére hivatkozik, de Bél szövegéből nem válik bizo-
 nyossá, hogy Noffry ezidőben valóban kamaragréf lett volna.

^{38a} 1431-ben örökösei említve. OL. DL. 43.904.

1434. *Ladislaus de Chap* »Camerarius et frater ipsius Stephanus Castellanus Castri Zegediensis ... (Kassa).³⁹ Weszerle Msc. I. 114. és 264., Kaprinay Misc. B. XXVII. 269.
1434. VII. 5. ... camerarios videlicet ... in Cassouia autem et Rivulodominarum debet esse *Vrbanus Polner* ... Num. Adattár 200. sz. N. K. 1914).
- 1434. VII. 5. ... camerarios videlicet *Michaellem Nadler* et *Johannem Noffry* in Buda ... Num. Adattár 200. sz. (N. K. 1914).
1435. *Longus Petrus* körmöci kamaragróf. Krizskó 25. és 60. Matunák 138. (Lang).
1435. VII. 1. *Anton* (Kamergraf des Woiwoden Vlad Dracul, Segesvár). Zimmermann IV. 589—590.
1436. *Leonhard Noffry de Bajmocz* körmöci kamaragróf. Matunák 138.
1436. V. 21. *Leonardus Noffry de Baymotz* ... Comes *Tricesimarum* et *Cusionis monetarum* nostrarum *Camerae Crempnitzensis* ... M. Tört. Tár I. 1855. 145., és IX. 1861. 142., cf. Házi I. 3. 131. (csak regesta Noffry említése nélkül, de idézi: Fejér X. 7. 782.).
1436. VI. 9. ... egregio *Leonardo Noffry de Bajmocz*, comiti *tricesimarum* ac *urburarum* et *cusionis monetarum* nostrarum ... (Kassa). Fejér X. 7. 777—778., Num. Adattár 29. sz. (N. K. 1911.), Széch. Appendix 219. (hibásan).
1437. *Johannes de Septemtiliis* (Héthársi) körmöci kamaragróf. Krizskó 25. és 60., Matunák 138. (Siebenlinder).
1437. »*Leonard, Ján, Bardo a Jakub Noffry z Bojnicz*« (négy testvér), körmöci kamaragráfok.^{39a} Matunák 138.
1438. *Johannes Ramenstein* körmöci kamaragróf. Krizskó 25. és 61.⁴⁰ Matunák 138. (Ramenstainer).
1438. I. fele. *Lemmel János* szebeni kamaragróf. N. K. XL. 1941. 36.
1438. II. fele. *Pfeffersach Miklós* szebeni kamaragróf. N. K. XL. 1941. 36.
1439. *Andreas et Nicolaus Lang*, necnon *Conradus Rwdel* körmöci kamaragráfok.⁴¹ Krizskó 61. Matunák 138.
1440. IV. 23. ... die herr *Hannus* camermeister *Andreen* probirer in dy munze geantwort wart ... (Kassa), Arch. Közl. XXI. 1899. 117. 22. sz.
1440. X. 7. ... vnser getrewer *Conrad Rolner* vnser Cammergraf daselbst ... (Körmöc),⁴² Krizskó 26. és 61., Matunák 138. (1440—1443), Széch. II. 313—314. (Polner).
1441. VII. 3. ... Comitem *Pollner* unserem brawen auf der Kremnitz unser Münz befohlen haben ... Széch. III. 315—316., Krizskó 29.
1442. VI. 12. ... von dem erbern *Wolfgang Ranes* von der Munes wegn, dy zeit Munes Maister ... (Pozsony), M. G. Sz. 1900. 444.
1443. IX. 29. *Cristoferus Ytalicus* ... concivis *Cybiensis*, camerarius monetarum magnifici viri *Johannis de Hunyad Waywode Transylvaniensis* ... (Szeben); Hurmuzaki—Jorga XV. 1. 29.
1444. IV. 4. ... in der Angelegenheit *Conradis Kolner*, seines camergraffen von der Crempnicz ... Quellen. Wien, II. 2. 2980. reg.
1444. V. 27. ... circumspecto viro *Jacobo* alias Magistro Civium ipsius Civitatis *Cybiensis* ... per pretactum *Jacobum* Camerarium prediacte monete ... Archiv VI. 179—180., Teleki X. 149—150.
1446. ... in praesentia providorum Virorum, Judicis et Juratorum Civitatis nostrae praefatae *Rivuli Dominarum* et *Camerarii nostri Eylhardi* ... Weszerle Msc. I. 53., Kaprinay Msc. B. XVI. 44.
1446. III. 24. ... *Conrad Rolner*, seinen camergrafen auf der Kremnicz und obristen dreissiger ... Quellen, Wien II. 2. 3145. reg.
1446. VIII. 23. ... Circumspectis *Christophoro* et *Anthonio* Italicis de Florentia Camerarijs *Cusionis Monetariorum* et *Cimentariorum* nostrorum de *Cluswar* ... Teleki X. 187—188., Jakab, Okmt. I. 181—182.

³⁹ 1431. I. 17. »Relatio *Ladislai de Chap* alias *vicecamerarii*« ... OL. DL. 65030.

1430. VI. 23. »*Ladislaos de Chap* V. *Camerario Regie Mattis*«. ... Széch. Kvt. Fol. Lat. 2220/6. 128—129.

^{39a} Horváth Henrik (N. K. XXX—XXXI. 1931—32. 36.) Ernyey Józsefre hivatkozva tévesen 1435-ből említi a testvéreket, mint kamaragráfokat.

⁴⁰ Krizskó szerint (25. l.) egy évre bérelte a kamarát.

⁴¹ Ezek hárman egy évre bérelték a kamarát, de úgy gazdálkodtak, hogy Erzsébet királyné már 1440. jan. 6-án felszólította Körmöcöt, hogy mindhármat zárja börtönbe és fossa meg vagyonától, mert a kamarai tárgyakat elpazarolták és csaltak. Krizskó 26.

⁴² 1440. X. 19. Erzsébet királyné megbízta Rollner főkamaragráfot a bányabíró megválasztásával. Krizskó 28.

1448. *Odvardus Italus* Camerarius (Nagybánya).⁴³ Rupp II. 164.
 1451. *Peter Jung* körmöci kamaragróf. Matunák 138.
 1451. I. 24. *Peter Jungk*, Camergraff auff der Crempnitz ... OL. DL. 63156.
 1451. VI. 13. ... *Egregijs famosus et sagacibus viris Paulo Modrar* Capitaneo nostro Castri Naghida et *Augustino Gremcz* Seniori Consuli olym Judici Ciuitatis Cassoviensis ... *Eosque in Comites eiusdem cusionis monete et Cambij iamfatarum preficientes* ... (Kassa). Teleki X. 297—301.
 1451. VI. 18. ... *Peter Jung* die czeit vnserm Commergroffen der kuniglichen Camer Crempnicz⁴⁴ ... Brüsseli Okmt. I. 4.
 1453. *Conradus Hölczler* körmöci kamaragróf. Krizskó 61., Matunák 139.
 1453. V. 12. ... *Conradi Holczler* magistri hubarum ducatus nostri Austrie, necnon moderni comitis prescriptarum vrburarum et camere cusionis monetarum nostrarum Crempniciensis⁴⁵ ... Krizskó 35.
 1455. *Rüssel Keresztélyt* Giskra kinevezi körmöci kamaragróffá. Századok 1869. 618.
 1455—1456. *Johannes Constorffer* körmöci kamaragróf.⁴⁶ Krizskó 61., Matunák 139. (Konsdorffer).
 1456. X. 24. ... *Ego Petrus Jungk* camere monetarum regalium Budensis camerarius ... Zichy IX. 528.
 1456. X. 30. ... providi *Oswaldi* Magistri Civium Civitatis nostrae Cibiniensis ac *Nicolai de Wagio et Cristofori de Florentia* italicorum Camerariorum urburarum et cusionis monetarum nostrarum Cibiniensium ... Archiv VI. 184—185.
 1457. II. 7. *Hanns Kanstorffer* vnser kamergraf auf der Krembnitz⁴⁷ ... Házi I. 4. 160.
 1457. X. 29. *Hanns Kanstorffer* ... kamergraff zu Offen vnd auf der Krembnitz⁴⁸ ... Házi I. 4. 235.
 1458. VI. 26. ... *egregii Emerici Litterati de Zápolya* comes camare (nostre Ryvuli Dominarum). Zichy X. 14.
 1459. *Leonardus Noffry de Peliske* körmöci kamaragróf, Krizskó 61., Matunák 139. (Bardo Noffry z Bojnic).
 1459. III. 8. ... magnifico *Bardoni Noffri de Baymocz* camerario nostro ... (Körmöc). Krizskó 38.
 1461. ... per *Nicolaum Zápolya* comitem Camerae Nagy-Banyensis ... Szirmay, Ugocha 168.,⁴⁹ Weszerle Msc. 41. 229.
 1461. VI. 24. ... *Nobilibus Andree Modrar et Negzygleer* vocato Camerariis cusionis monetarum camere nostre Cassoviensis ... Num. Adattár 182. sz. (N. K. 1914.), Kaprinay II. 496., Tutkó 64. (Neyzigler János).
 1461. VII. 20. ... *Egregiis Stephano de Mykola et Melchior* Camerariis cusionis monetarum in Camera Cibiniensi constitutis ... Kaprinay II. 500—501., Szirmay, Szatmár II. 292.
 1462. *Benedictus de Thurocz* körmöci kamaragróf. Krizskó 61., Matunák 139.
 1462. III. 17. ... *Johanni Nezygh* camerario Cassoviensi ... OL. DL.; 70266.
 1462. IX. 17. ... nobili *Johanni Nehezeger* Comiti dictae Camerae nostrae Cassouiensis ... Széch. Appendix 232—234., Rupp II. 162.
 1463. *Pavel Modrer* körmöci kamaragróf. Matunák 139.
 1463. V. 6. ... nobili *Johanne Newzyger* comite cusionis monetarum nostrarum novarum camerae nostrae Cassoviensis ... Num. Adattár 183. sz. (N. K. 1914.), Tört. Tár 1902. 292.

⁴³ 1453. II. 8. ... *Odwardi Italici* Camerarius ... OL. DL. 71209., de nem lehet tudni, milyen kamarás.

⁴⁴ 1452. XII. 6.-án már nem kamaragróf Körmöcön. OL. DL. 63160.

⁴⁵ 1453. V. 14. Hasonló szöveg Krizskó 30—33., Széch. III. 316—320.

⁴⁶ 1451. II. 20. »kelermaister in Osterreich« Házi I. 3. 314.

1453. VIII. 12. »hubschreiber zu Osterreich« Házi I. 4. 27.

1455. VII. 15. »Konstorffer körmöci főkamaragróf« Krizskó 37.

1456. IV. 15. ... comiti et camerario camere nostre Crempniciensis« Krizskó 37.

1456. V. 11. »kamergraf auff der Krembnitz« Házi I. 4. 93.

1456. XII. 8. »kamergraff auff der Krembnitz« Házi I. 4. 143—145.

1456. XII. 15. »kamergraff« Házi I. 4. 148.

⁴⁷ 1457. II. 8. »kamergraff« Házi I. 4. 162.

1457. X. 27. »kamergraue auf der Crempnicz« Házi I. 4. 234.

⁴⁸ 1457. XII. 8. Csak a neve szerepel »Khanstarfer« formában. Házi I. 4. 241.

1458-ban gyakran előfordul a neve, de csak mint »bécsi polgár«-é.

⁴⁹ 1461. X. 15. Egy oklevelet ad ki. Szirmay uo. 169. Felmerülő kérdés, hogy Emericus és Nicolaus Zápolya egy vagy két személy.

1464. V. 11. ... *Laurentius de Bayon* Comes Tricesimarum Regalium et Camerarius Cibiniensis ... Archiv VI. 187.
1464. VI. 27. ... *Egregij Laurentij de Bayon* Comitis Cusionis Monetarum Camere nostre Cibiniensis ... Teleki XI. 89—90.
1465. III. 12. ... *Stephanum Kowach* civem istius Civitatis nostre Budensis, Camerarium nostrum ... (Kassa). Num. Adattár 34. és 185. sz. (N. K. 1911. és 1914)., Tört. Tár 1902. 294.
1465. V. 14. ... *Stephanus Kowach* camerarius noster Cassoviensis ... Num. Adattár (N. K. 1914). 184. sz.
1466. *Vitus Mühlstein* körmöci kamaragróf. Matunák 140.
1466. V. 7. *Mikola István* ... comes cusionis monetarum ... (Körmöc), Szitnyai 6.
1466. VII. 7. ... *Balthasaris Ekenperger* Camerarii nostri ... (Buda),⁵⁰ Archiv VI. 188., Széch. Appendix 235—236.
1467. *Stephanus de Mikola* et *Melchior* Camerarii cusionis monetae (Szeben). Rupp II. 164.
1467. *Kovács István* a kassai pénzverőház comese. Thallóczy 204.
1467. I. 4. ... *Joannem Konstorffer* et *Laurentium Stadler* Camerarios Camerae Cremniciensis ... Weszerle Msc. 41. 235., Kaprinay Msc. LXVIII. 194. és LXVIII. 87., Krizskó 61.
1467. IX. 14. *Kovács István* nagybányai kamaraispán. Iványi, Bártfa 1699.
1467. XI. 21. *Hanns Kanstorffer*, kamergraf auf der Krembnicz und burger zu Wienn. Quellen, Wien II. 3. 4196. reg., Matunák 139. (Konsdorffer 1467—1469).
1468. VII. 23. ... der Wiener Bürger *Hannsen Kanstorffer*, kamergraf auf der Krembnicz⁵¹ ... Quellen, Wien II. 3. 4227. reg.
1469. *Johannes Constorffer* körmöci kamaraispán. Krizskó 61.
1469. V. 6. ... nobili *Johanni Newzyger* comiti cusionis monetarum nostrarum novarum camere nostre Cassoviensis ... Weszerle Msc. 8. 173—174., Kaprinay Msc. B. XXVII., Rupp II. 162. (Negzigler).
1470. *Vitus Mühlstein* (Milstain) körmöci kamaragróf. Matunák 140.
1470. IX. 3. ... *Cristanno* civi et Camerario ciuitatis Rivulidominarum⁵² ... OL. DL. 69849.
1474. *Vitus de Mühlstein* Com. Zoliensis et Camerae Cremniciensis Comes. Weszerle Msc. 6. 42.
1478. *Vitus Mühlstein* körmöci kamaragróf. Matunák 140.
1478. IV. 26. ... *Kowach István* kamaraispán ... Bártfai 1057. reg.
1479. előtt. *Georgius Hecht* ... civium olim Cibiniensium Magister idemque Camerae Cibiniensis Comes ... Eder 122.
1479. IV. 14. *Göbel Tamás* a nagybányai pénzverőkamara ispánja. Századok 1889. okt. (melléklet) 129.
1480. I. 31. *Gewbel Tamás* (nagybányai) kamaraispán és városbíró. Századok 1889. (melléklet) 129.
1483. *Stephanus Zewld* de Oszthopan comes et camerarius de Rivulodominarum. Archiv f. Öst. Geschichte 81. 1894. 473.
1485. *Thomas Altenberger* Comes Camerae (Szeben). Rupp II. 164.
1485. IX. 29. ... Camerarii Regii de Rivulo Dominarum erant *Stephanus Zewld* et *Albertus Jungk*, camerarii regni de Rivuli Dominarum, Századok 1889. (melléklet) 130., Weszerle Msc. 1. 247., Kaprinay Msc. 8. XVI. 187.
1486. II. 6. *Altenberger Tamás* szebeni polgármester és királyi kamaraispán. Teleki XII. 289.
1486. *Petrus Scayder* körmöci kamaragróf. Krizskó 61., Matunák 140. (Scheider 1486—1492).
1486. X. 8. ... egregij *Petri Scayder* camerarii nostri Cremniciensis ... Monum. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 102.
1488. VII. 27. *Petrum Schader* Camerarium Cremniciensem ... Brüsseli Okmt. I. 8.
1489. *Petrus Scayder* körmöci kamaragróf. Krizskó 61.
1489. II. 11. ... egregio *Stephano Zewld* comiti camerarum nostrarum de Rivulodominarum ... Archiv XV. 1879. 215—217.
1489. III. közepe. osztopani *Zöld István* ... camerarius Rywlodominarum ... N. K. XLIII. 1944. 16.

⁵⁰ 1458—1460 közt vert inflációs pénzt Graz, St. Veit és Laibach pénzverdékben. 1460. a császárnál (III. Frigyes) kegyvesztett lett, Velencébe menekült, de 1461. V. 17. a császár megint kegyeibe fogadja és az új »fehér pénzek« verését Grazban átengedi neki. Luschin, Das Münzwesen in Öst. ob und unter der Enns im ausgehenden Mittelalter. 1917. 381.

⁵¹ 1468. IX. 9. »kamergraff« Uo. 4232. reg.

1472. XI. 26. »weiland burger zu Wienn seligen« említve. Uo. 4458. reg.

⁵² 1472. IX. 9. Említve, mint »civis civitatis Rivuli dominarum« OL. DL. 69849.

- 1490—1526. közti időben valamikor *Hyeronimus Balbus Camerae huic* ... (Nagybánya). Széch. Kvt. Fol. Lat. 1117. 93.
- 1490—1516. közt valamikor *Joannes Zolthay ac Joannes Posegay Camerarii, item Joannes Thurzo Comes Camerae* (Nagybánya). Rupp II. 164.
- 1490—1516. közt valamikor *Joannes Donel* pénzkamara és pénzverde grófja. (Szomolnok). Rupp II. 163.
- 1490—1516. között valamikor ... ut ea (szebeni kamara) per officialem et camerarium regis proprium *Joannem Kis Tharczay* administraretur, idque per unicum annum tantum ... Engel II. 1798. 41.
1490. X. 8. ... *Egregio Petro Schayder Comiti et Camerario Cremniciensi* ... Brüsseli Okmt. I. 11.
1491. X. 2. ... magnifico *Bartholomaeo Dragfi de Beelthewk* cubiculariorum nostrorum magistro et Comiti Camararum civitatis nostrae Rivuli Dominarum ... Weszerle Msc. I. 261. és 51. 238., Kaprinay Msc. B. XXVII. 113.
1492. IX. 10. ... egregio viro *Petro Schayder* camerario nostro Cremniciensi ... Monum. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 254—263., Krizskó 61.
1492. XI. 1. ... egregii *Ladislai de Felsőkwbyn* comitis Camerarum nostrarum de Rivulo Dominarum ... Kubinyi 28.
1493. I. 1. ... *Petro Schayder Comiti et Camerario nostro Cremniciensi* ... Brüsseli okmt. I. 15.
1493. V. 15. ... Herrn *Peter Schaidersz* dij Zeitt Camergraf auff der Cremnicz ... Schmidt II. 1. 57.
1493. X. 24. ... egregio viro *Petro Schajder* camerario nostro Cremniciensi ... Monum. Hung. Hist. Dipl. XXXIX. 301.
1494. XII. 17. *Schayder Péter* körmöci kamaragróf. Brüsseli Okmt. I. 16.
- 1494—1495. ... *Mathei Bohemi* Camerarii de Riulo Dominarum ... Engel I. 1797. 40., Széch. Kvt. Cod. Lat. medii aevi 411. 52. (1495-ből).⁵³
- 1494—1495. ... *Georgius Chwkas* in fortem Arendationis Cymenti Cibiniensis ... Engel I. 1797. 18.
1495. IX. 7. ... camerariis *Laurentio Kakas* et *Matheo Bohemo* ... Széch. Kvt. Cod. Lat. medii aevi 411. 69.
1498. ... *Hanns Turszo* dy zeit Camergroffen ... Krizskó 41. és 61. (Johannes Thwrzo), Matunák 140. (Johannes Thwrzo de Betlenfalvy 1496—1507).
1499. IX. 4. *Thurzó János* körmöci kamarás. Thallóczy 206.
1500. IX. 6. *Johannes Kanczaler* comitem videlicet Camere RywliDominarum. OL. DL. 84004.
1501. V. 13. ... *Johannem Thurzo* de Bethlenfalva Camerarium Crempniciensem ... Szombat-hely, Rég. Egylet iratai.
1505. VII. 14. ... *Johannis Thurzo* de Bethlenfalva, Comitibus Camerarum nostrarum Cremniciensium⁵⁴ ... OL. DL. 73173.
1506. VII. 14. ... egregio *Michaeli Literato* Camerario illius civitatis nostrae ... (Nagybánya) Kaprinay Msc. B. XVI. 45., Weszerle Msc. I. 53.
1506. VII. 17. *Deák Mihály* kamaraispán.⁵⁵ Századok 1889. 131.
1506. XII. 15. ... egregio *Michaeli Literato* de (...) moderno et futuris Comitibus Camerae Rivuli Dominarum ... Kaprinay Msc. B. XVI. 185., Weszerle Msc. I. 247.
1508. »Nagy Bányán pénzverésre felvigyázó volt *Thurzó János*, mint az akkori aranyakon ott is a neve N. B. J. T.« Szirmay, Szatmár I. 23. Wenzel 114.
1509. *Jörg Turso* körmöci kamaragróf. Krizskó 61., Matunák 140. (Thurzó 1509—1515).
1510. *Jorg Turso* »die Zeith Obrister Camergraf der Ober Pergstett« (Körmöc). Krizskó 61.
1512. *Jörg Turso* »obrister Camergraf Sainer Maestet aller Pergstett« Krizskó 61.
1513. *Georgius Thurzó*, körmöci kamaragróf. Krizskó 61.
1514. I. 29. ... egregiis *Antonio Thomory* et *Georgio More* modernis futurisque Comitibus Camere nostre Ryvulo Dominarum ... Széch. Kvt. Fol. Lat. 2337/2. 76. (másolat).
1515. *Georgius Turzo*, körmöci kamaragróf. Krizskó 61.
1515. XI. 18. *Johannes Lwelay* Comes Camere Cibiniensis. Tört. Tár 1882. 84.
- 1516—1526. között valamikor ... *Franciscus Literatus de Szent-György* camerarius ... Rupp II. 164.

⁵³ Ugyanitt 1495. XI. 16. és XII. 4. kelettel is.

⁵⁴ 1505. VIII. 4. OL. DL. 73174.

⁵⁵ Nyilván azonos Michael Literatus-szal.

1516. I. 28. ... *Johanni Lwlyay* magistro camerarum Cibiniensi ... Bánffy II. 465.
 1516. IV. 17. ... *Egregio Georgio Thurzo* de Bethlemfalva moderno futurisque Comitibus Camerae nostrae Cremniciensis ... Wagner IV. 80.
 1516—1526. között valamikor ... moderni Camerarii Petri Literati ... (Nagybánya). Széch. Kvt. Fol. Lat. 1117. 93.
 1517. *Georgius, Alexius* und *Johannes Turzo* Cammergrauen (Körmöc). Krizskó 61., Matunák 140. (Thurzó 1517—1521).
 1518. *Georgius, Alexius* und *Johannes* (Thurzó, Körmöc). Krizskó 61.
 1518. ... *Georgio More* moderno futurisque Comitibus Camerae nostrae Rivuli Dominarum ... Kaprinay Msc. B. XVI. 62., Weszerle Msc. 1. 54.
 1520. *Alexius Thurzo* Comes Zoliensis et Camerarius Cremnitziensis. Kaprinay Msc. B. XI. 88—89., Weszerle Msc. 1. 37.
 1520. *Georgius, Alexius* et *Johannes Thurzó* de Bethlemfalva, Comites Camarae Cremniciensis. Wagner IV. 89., Krizskó 61.
 1524. I. 13. ... *Egregio Bernardo Pehem* Comite et Camerario nostro Cremniciensi⁵⁶ ... N. K. XXV. 1926. 124—125., Krizskó 62. (Bernhardus Behem 1524)., Matunák 140. (Bernard Behem 1524—1537).
 1524. VII. 6. *Bartholomaeus Kozymor* et *Georgius de Nadasd* praefecti novarum monetarum camere Cassoviensis ... Kaprinay Msc. B. XXVII. 210., Weszerle Msc. 8. 197—198., Rupp II. 162.
 1524. IX. 29. ... *Bartholomeo Kozymor* praefecto Cusionis Camerae Cassoviensis ... Kaprinay Msc. B. XI. 104., Weszerle Msc. 1. 38.
 1525. *Berend David* nagybányai kamarás. Szirmay, Szatmár II. 303., Schönvisner 266.
 1525. *Bernardus Böheimb* »Cammergrafius«. Wagner IV. 40.
 1525. *Bernhardus Behem* et *Joannes Lengyel* Comites Camerae (Körmöc). Rupp II. 162.
 1525. *Kuzimur Bertalan* a kassai pénzverő praefectusa. A. É. 1903. XXIII. 73.
 1525. IV. 24. ... getrewer *Bernhart Behem* Unnser Camergrau auf der Kremnitz und haubtmann zum Altensoll ... Schmidt II. 1. 92.
 1525. XI. 11. *Bernhard Behem* den die königin hat zu einem Cammergrauen gemacht in den Berchsteten ... Tört. Tár 1883. 95.
 1526. *Joannes Sayzlyk* praefectus cusionis monetae (Kassa). Rupp II. 162.
 1528. IX. 28—XII. 19. között »*Hanns Camergraff*« és »*her Mathia Camergraff*« gyakran említve. (Kassa). Kemény 61—78.
 1530. V. 19. *Jacobus Italus* camerarius (Nagybánya). N. K. I—LI, 1951—52. 63.
 1531. I. 14. .... egregio domino *Andrea Patavino*, Comite Camerarum Salium Transilvanicarum et Maramorusiensium ac magistro monetarum ... et alter *Andreas de Turris* collega suus pro arenda dictarum Camerarum ... N. K. I—LI, 1951—52. 62.
 1531. III. 3. *Andreas Patavinus* monetarum et comes camerarum salium Transilvaniensium ... N. K. XLIII. 1944. 20.
 1533. *Bernhardus Behem* körmöci kamaragróf. Krizskó 62.
 1537. *Bernhardus Behem* körmöci kamaragróf. Krizskó 62.

Horváth Tibor Antal

és

Huszár Lajos

Rövidítések

Az alábbiakban a kurzív betűkkel szedett szavak szolgálnak a vonatkozó forrásidézetek rövidítéséül.

A. É. = Archaeológiai Értesítő.

Arch. Közl. = Archaeológiai Közlemények.

Anjou = Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár I—VI. Budapest, 1878—1891.

Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde VI. 1864. 153—200. (G. Seiwert: Beiträge zu einer Geschichte der Hermannstädter Münzkammer).

Árpádk. Új. Okm. = Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár I—XII. Pest, 1860—1874.

Bánffy = Iványi Béla: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története, Budapest, 1941.

Bárdosy, Joannes: Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis, Leutschoviae, 1802.

Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Budapest, 1938.

⁵⁶ 1524. I. 27. »Comite et Camerario nostro Cremniciensi« N. K. XXV. 1926. 125.

1524. I. 29. »comes et camerarius Cremniciensis« Krizskó 44—45.

- Brüsseli Okm.* = Hatvani Mihály: Magyar Történelmi Okmánytár a brüsseli Országos Levéltárból és a burgundi könyvtárból, Monum. Hung. Hist. I—II. Budapest, 1857.
- Eder, Josephus Carolus*: De initiis iuribusque primaevius Saxonum Transsilvanorum commentatio, Viennae, 1792.
- Engel, Johann Christian*: Geschichte des ungarischen Reichs, 1—5. Wien, 1813—1814.
- Fejér, Georgius*: Codex Diplomaticus Hungariae I—IX/7. Buda, 1829—1842.
- Fejérbataky László*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei, Budapest, 1885.
- Gárdonyi Albert*: Budapest történetének okleveles emlékei, I. Budapest, 1936.
- Hazai Okm.* = Hazai Okmánytár I—VIII. Budapest, 1890—1891.
- Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I/1—7. és II/1—6. 1921—1943.
- Hóman KR.* = Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, Budapest, 1921.
- Hurmuzaki—Jorga*: Documente privitoare la Istoria Românilor, 1876—1900. (XV. k.).
- Iványi, Bártfa* = Iványi Béla: Bártfa sz. kir. város levéltára, I. Budapest, 1910.
- Iványi, Eperjes* = Iványi Béla: Eperjes levéltára, Budapest, 1931.
- Jakab Elek*: Oklevéltár, Kolozsvár története I., II., III. kötetéhez. I—II. Buda, 1870—1888.
- Kaprinay, Stephanus*: Hung. Diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad Regis Hungariae I—II. Vindobonae, 1767.
- Kaprinay Msc.* = Kaprinay István kéziratai az Egyetemi Könyvtárban.
- Katona István*: Historia critica regum Hungariae 1—42. Buda, Vác, Kalocsa. 1778—1817.
- Kállay* = A nagykállói Kállay család levéltára I—II. Budapest, 1943.
- Kemény Lajos*: Kassa város régi számadáskönyvei, Kassa, 1892.
- Knausz Nándor*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I—III. Strigonii, 1874—1924.
- Koller, Josephus*: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum I—VI. Posonii et Pestini, 1806.
- Kovachich, Martinus Georgius*: Formulae solennes styli. Pesthini, 1799.
- Krizskó Pál*: A körmöci régi kamara és grófjai. Budapest, 1880.
- Kubinyi, Petro*: Genealogia familiae de Felső Kubin fratribus suis dicata, a — Pest é. n.
- M. G. Sz.* = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.
- M. Tört. Tár* = Magyar Történelmi Tár.
- Matunák, Michal*: Z dejin slobodného a hlavného banského mesta Kremnice, Kremnicia, 1928.
- Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár I. Budapest, 1951.
- Mon. Hung. Hist. Dipl.* = Monumenta historiae Hungariae diplomatica — Magyar történelmi emlékek. Oklevelek. Összeállította Újházy László, Budapest, 1914.
- Mon. Vat.* = Monumenta Vaticanae historiam regni Hungariae illustrantia. Budapest, 1881—1909.
- N. K.* = Numizmatikai Közöny.
- Num. Adattár* = Magyar Numizmatikai Adattár. Melléklet a Numizmatikai Közöny IX—XIII. 1910—1914. évfolyamaihoz.
- OL DL.* = Országos Levéltár Diplomatica.
- OL. N. R. A.* = Országos Levéltár Neoregestata Acta.
- Ortvay Tivadar*: Pozsony város története 1—3. Pozsony, 1892.
- Pannonh. Rend. Tört.* = A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. Szerk. Erdélyi László, I—VIII. Budapest, 1902—1903.
- Quellen, Wien* = Quellen zur Geschichte der Stadt, Wien.
- Rupp, Jacobus*: Numi Hungariae hactenus cogniti. II. (Periodus Mixta), Buda, 1846.
- Salamon Ferenc*: Budapest története, I—III. Budapest, 1878—1885.
- Schmidt, Franz Anton*: Chronologisch — systematische Sammlung der Berggesetze der öst. Monarchie Abt. 2. Wien, 1834.
- Schoenvisner Stephanus*: Notitia Hungariae Rei Numariae ab origine ad praesens tempus, Buda, 1801.
- Szentpétery Imre*: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. 1—2. f. Budapest, 1923—1927.
- Széch.* = Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, Pestini, I—III. 1807.
- Széch. Appendix* = Appendix ad Catalogum numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani, Pesthini, 1810.
- Széch. Kvt.* = Országos Széchényi Könyvtár.
- Szirmay, Szatmár* = Szirmay Antal: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete I—II. Buda, 1809.
- Szirmay, Ugocsa* = Szirmay Antal: Notitia politica hist. topogr. . . comitatus Ugochensis. Pest, 1805.
- Szitnyai József*: Az érc és fémkémlesztés története, Selmecbánya, 1893.
- Teleki József*: A Hunyadiak kora. Pest, I—XII. 1853—1857.
- Thallóczy Lajos*: A kamara haszna története, Budapest, 1879.
- Thaláti, J.*: Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. I. Zagrab 1889.
- Tört. Tár* = Történelmi Tár (Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. d/Kamaratisztek. VIII. 1907. 166-167.).
- Truhelka, Ciro*: Slanovski banovci. Sarajevo 1897.
- Tutkó József*: Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve. Kassa, 1861.
- Wagner, Carolus*: Analecta Scepusii sacri et profani I. Viennae, 1774.
- Wenzel Gusztáv*: Magyarország bányászatának kritikai története, Budapest, 1880.
- Weszerle Msc.* = Weszerle József kéziratai az Országos Magyar Történelmi Múzeum Éremtárában.
- Zichy* = Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy I—XI. Budapest, 1872—1931.
- Zimmermann* = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Begr. von Franz Zimmermann. I—IV. 1892—1937.
- Zsidó oklt.* = (Mandl Bernát): Magyar Zsidó Oklevéltár 1—3. 1903—1908.

Adatok a nagybányai pénzverő középkori kamaragrófjairól

Még a múlt század végén kapott megbízást Schönherr Gyula Nagybánya város tanácsától Nagybánya történetének megírására. Széles mederben gyűjtötte az anyagot ehhez a vállalkozáshoz, de a mű elkészülését hirtelen halála végleg megakasztotta. Gazdag forrásanyag gyűjtése azonban megmaradt, és ennek felhasználásával, valamint a városi levéltár anyagának kiaknázásából gyűltek össze az alább közlendő adatok. Ezek a megelőző közleménynek a középkori kamaragrófokra vonatkozó adatait vannak hivatva kiegészíteni a nagybányai pénzverő kamarára vonatkozólag. Tehát minden olyan adat közölve van az alábbi összeállításban, mely az előbbi összefoglaló közleményben nem szerepel, illetve amelyik az ott közölteket bővíti, kiegészíti vagy módosítja (pl. pontosabb datálás stb.). A rövidítések rendszere ugyanolyan, eltérő újabb rövidítés:

Schönherr Msc. — Schönherr Gyula kézirata a nagybányai levéltárban.

Kachelmann = J. Kachelmann, Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung I—III. 1852—1867.

1446. I. 16. Említve *Eylhard* kamarás neve, Schönherr Msc. II. fasc., Wenzel 400.
1455. ... *Anthonius Zathy ac Christhophorus Italici* camerarii de Riuulodominarum ... Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: OL. Kolozsmonostori prot. g.
1465. I. 19. előtt. Néhai Széchy Albert (*Albertus Literatus de Zeech*) említve, aki 1456 körül viselhette Nagybányán a várnagysággal összekötött kamarispáni tisztet. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás OL. DL. 28.527. oklevélre.
1474. *Cristianus*, mások szerint Kristóf Preuser nagybányai kamaragróf említve.¹ Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Szirmay, Ugocsa 156. és Kachelmann 121.
1476. *Goebel Tamás* kamaraispán. Schönherr Msc. IV. fasc. Hivatkozás Engel 1797. IV. 193., Wagner IV. 14., Szirmay, Ugocsa 168—169. Kachelmann III. 92
1476. IV. 6. *Jung Albert* kamarás említve. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: OL. Justh család lev. t.
1483. V. 24. »*Stephanus Zewld de Ozthopan comes et camerarius de Riuulo Dominarum*«. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Kassa város lev. n. 549.
1491. »*Stephanus Zewld camerarius Rivulidominarum*«. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Jakab I. 294.
1494. *Kakas Lőrinc és Mattheus Bohemus* nagybányai kamarások voltak. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Engel 1797. I. 19., 40., 47. és 54.
1495. VII. 15. után. ... ipsi camerarii *Mattheus et Laurentius Kakas*... Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Engel 1797. I. 107., 153., 154., 166., 171., 173., 175. és 179.
1495. *Zolthay* (vagy *Zolthan*) *János* és *Posegay János* két nagybányai kamarás említve. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Engel 1797. I. 19., 40., 47., 54., 107., 153., 154., 166., 171., 173., 175. és 179.
1501. X. 23. ... *Egregio Alberto Kakoni et Christano* camerariis nostris ... de Rivulo Dominarum ... Schönherr Msc. IV. fasc.
1510. VI. 27. ... *egregio Michaeli Literato de Gezth* camerario nostro Riuulo Dominarum ... Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Nagybánya városi lev. oklevelek.

¹ 1472. Említve *Christan*, de nem kamaragrófként. Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: M. Tört. Tár. 1881. 187.

1478. »*Cristianus Prezer de Rivulo Dominarum*« Schönherr Msc. III. fasc. Hivatkozás: Jászó, fasc. 21. n. 16.

1480. I. 31. »*Cristianus Prewss*« esküdt polgár, Nagybánya, városi lev. oklevelek.

1482. Már nem volt életben. Schönherr Msc. III. és Nagybánya városi lev. XIV. fasc. Hivatkozás: Kassa város lev. doc. 513.

- 1516—1526. között II. Lajos korában Nagybányán kamaragrófok: *Berendy Dávid*, *Balbi Jeromos* és *Szentgyörgyi György*. *Ferenc dedk* és *Thurzó Elek*. Schönherr Msc. IV. fasc. Hivatkozás: Engel, 1797. I. 47., 153., Rupp 164. és Szirmay, Szátmár II. 303.
- 1521 előtt »*Deák Ferenc* nagybányai polgárt az elmúlt években, midőn a király a kamarát a város igazgatására bízta, a polgárok őt kamarásnak tették«. Schönherr Msc. IV. fasc. Hivatkozás: Kaprinay XVI. B. 91., Wenzel 114., 415., Nagybánya városi lev. oklevelek.
1530. V. 12. ... *Jacobus Italus* magister monetariorum ... Schönherr Msc. fasc. V. Hivatkozás: OL. Nádasdy lev.
1531. III. 16. »*Jacobus Italus* de Rivulodominarum« Schönherr Msc. V. fasc. Hivatkozás: OL. Nádasdy család lev.

Szász Károly

A XV. századi soproni pénzverés kérdése

Nyugat-magyarországi leletekben gyakran fordulnak elő XV. századi osztrák veretű pfennigek, melyek veretésének és forgalmának kérdése, valamint a kibocsátásukkal együtt járó inflációs jelenségek érdekes bizonyítékai koruk pénztörténetének. Ezek az osztrák pfennigek a fennmaradt forrásadatok szerint valószínűleg néhány alkalmilag felállított nyugat-magyarországi pénzverdében — így többek között Sopronban is — kiverésre kerültek, de mielőtt ennek bizonyítására térnénk, elengedhetetlen az általános történeti háttér rövid vázolója, mert anélkül az egész probléma érthetetlen volna.

A történeti eseményekben egészen Zsigmond haláláig kell visszamenni. Zsigmond 1437. december 9-én Znaimban hunyt el. Utána a rendek Albert osztrák herceget választották királlyá, de két év múlva, 1439. október 29-én ő is meghalt. Ezzel kezdetét vette a mintegy két évtizedes pártvillongás. Az egyik párt az elhunyt király özvegye, Erzsébet királyné ügyét támogatta. Cillei Ulrik, Garai László, Kanizsai László és mások tartoztak a királyné hívei közé, akik előbb őt, majd később Albert utószülött fiát, Postumus Lászlót igyekeztek a trónra segíteni. Velük szemben a másik párt, melyhez tartozott többek között Hédervári Lőrinc, Hunyadi János, majd a Rozgonyiak, Marcaliak, Perényiek stb., a fiatal lengyel királynak, Ulászlónak a trónra irányuló törekvését támogatta. A primás ugyan megkoronázta a kis Lászlót, de Ulászló 1440. május 21-én bevonult Budára, min választott király országgyűlést hívott össze, és végül is a primás július 17-én őt is megkoronázta. Az év végére teljes lett a pártviszály, amit még tetézett az a körülmény, hogy Erzsébet fia gyámjául Habsburg Frigyes német királyt, a későbbi III. Frigyes császárt ismerte el, aki ezzel jogot nyert a magyar ügyekbe való beavatkozásra.

Erzsébet királyné anyagi szükségében Sopron városát 8000 aranyforintért ugyanezen III. Frigyesnek elzálogosította, és az elzálogosítás folytán a megye nyugati területe is osztrák befolyás alá került. Ulászló 1444. november 10-én a várnai csatában elesett, és Frigyes az ország nehéz helyzetét kihasználva, 1445. nyarán Köszeget foglalja el, s ezáltal a Sopron—Kőszeg közötti terület is hatalmába került. Hunyadi János megkísérelte ugyan e terület visszavételét, de sikertelenül, és így végül is a Regedén 1447. június 1-én kötött fegyverszünet értelmében Frigyes kezén maradt Sopron, Kőszeg, Rohonc, Szalónak, Borostyánkő, Dévény és Fraknó, öccse, Albert osztrák herceg kezén pedig Kismarton és Kabold, de osztrák kézbe került Szarvaskő és Magyaróvár is. Tehát amint látható, az egész nyugat-magyarországi határsáv III. Frigyes hatalmába került. V. László trónraléptével a helyzet nem változott, mert gyámja, III. Frigyes a nyugat-magyarországi részeket zálogjog címen továbbra is birtokolta. A szabadulás csak 1464-ben következett be, amikor Mátyás király nagy anyagi áldozatok árán a bécsújhelyi békében rendezte ezt a kérdést¹. Az említett nyugat-magyarországi részek tehát végeredményben 1444—1463. közötti időben voltak Frigyes hatalmában, és éppen erre az időre esett az a súlyos méretű osztrák pénzrontás, melynek egyik hajtása volt a nyugat-magyarországi — köztük soproni — pénzverés is. Megkíséreljük röviden vázolni e pénzrontás lefolyását.

V. Lászlónak 1457. november 23.-i halála után az öröksége felett viszály tört ki III. Frigyes császár és testvére, VI. Albert osztrák főherceg között. Ez a viszály pénzsűkét vont maga után, ami alkalmat adott a Dél-Németországban megindult pénzromlás áttérjedésére. Ez Ausztriában »Schinderlingswirtschaft« néven lett ismeretes. A viszály előtt 1409 óta Ausztriában a gráci és vele egyenértékű bécsi pfennig forgott Schwarzpennig néven, illetőleg ezek fele értéke Hälbling néven. Miután a 40-es években megindult az idegen pénzek beáramlása Ausztria területére, Frigyes ennek meggátolása végett saját pénzei ligáját csökkentette az eredeti 7, illetve 6 latról 4 1/2 latra és megkülönböztetésül az új veretet évszámmal (1456) látta el. Hasonló veretek még 1458. és 1459. évekből is ismeretesek, és ez utóbbiak már átnyúlnak a pénzromlási korba (1459—60). Ugyanis a veretek egyre rosszabbak lesznek. A pénzrontás maga

¹ Cf. Belitzky J., Sopron vármegye története, 1938. 821 ff.

azzal indult meg, hogy III. Frigyes, miután az eszközök hiányoztak az ezüstszerzésre, a pénzverést három kamarásának adta bérbe, nyereségrészesedés ellenében, akik Wiener Neustadtban kezdtek verni schwarzpennigekeket s emellett krajcárokat is. Hasonló pénzek kerültek kiverésre még Grácban, St. Veitban, Karinthiában és Laibachban, egyidejűleg pedig VI. Albert főherceg is veretett hasonló pénzeket Linzben és Ennsben. Bécsben nem került ilyen pénz kiverésre. Mindezek az említett veretek azonban igen silány pénzek voltak. A lelkiismeretlen bérlők csak a hasznót keresve, egyre kevesebb ezüstöt kevertek a pénz anyagába, amely végül csaknem teljesen réz lett. Ezeket a pénzeket nevezte el a nép előbb hebrekenko-nak, majd később schinderling-nek és az utóbbi néven ismerjük az egész pénzrontási folyamatot. A pénzromlás olyan méretű volt, hogy míg 1455-ben 240 pfennig és 1457-ben 270 pfennig ment a magyar aranyforintra, addig 1460-ban 3866 pfennigét számítottak érte. Természetesen ez a súlyos állapot sokáig nem volt fenntartható, és a pénzverés ügyét rendezni kellett. 1460 elején történt az első kísérlet a javulásra, de ez nem sikerült, mert az április 26-án forgalomba hozott új pénzek külsőleg nem különböztek a régítől, bár a finomságuk megint a régi 6 latos volt. Végül is a császár 1460 augusztus óta a bécsi Hausgenossen által veretett új weisspfennigekeket a régi schwarzpennigek helyett. Ezek már szeptember 13-án forgalomba is kerültek az új 6 latos pénzláb szerint. Az új vereteken a császár neve elmaradt, helyette Bécs város keresztes pajzsa és WHT betűk tűntek fel, tehát ezek külsőben is új formát mutattak. A beváltásnál 4 régi pfennigért adtak egy újat².

Amint látható, ezeket a schinderling néven ismert, egyre romló schwarzpennigekeket különböző osztrák pénzverdékben verték 1459—60. években. A pénz romlásához azonban nagy mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a császár több nyugat-magyarországi hívének, részint adósság fizetésére, részint politikai igényeinek biztosítására megengedte, hogy nyugat-magyarországi birtokaikon a császári pénzek képeré és finomságára pénzt verjenek. Egy régi forrás szerint ilyen engedélyt nyert »Graf von Pösing, von Ellerbach, Grafenecker és Andreas Paumkirchner«. Ezeknek 12 000 Ft tartozás fejében engedte meg a császár, hogy pénzt verhessenek »zu Presburg, Altenburgh, Ottenburgh und anderen wenigen enden«, még pedig pfennigét és krajcárt. Hozzáteszi a forrás, hogy ezekben majdnem semmi ezüst nem volt, hanem csak réz³. Közülük Szentgyörgyi János gróf (Graf von Pösing) engedélye 1459. június 19-én kelt, és az ő pénzverésével részletesen foglalkozott Bergmann. Más forrásból tudjuk, hogy Baumkircher András engedélye 1459. szeptember 11-én kelt, s az engedély szerint »auf unserm slag und korn« verethette a pénzeket⁴. Az említetteken kívül ismeretes még Wittowez János (Jan von Wittowez) részére adott hasonló engedély is 1459. november 10-ről keltezve⁵. Végül néhol még Enzersdorfer János neve is feltűnik a pénzveréssel kapcsolatban, bár minden közlelbi adat nélkül. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között az egyik korabeli krónikás szavai szerint, akinek sok régi üstje volt, az tudott jobban pénzt verni.

E nyugat-magyarországi pénzverő urak pénzverésére nézve a pénzverési engedélyen és néhány egykorú krónikás szűkszavú megemlítésén kívül jóformán semmi forrásadat nem áll rendelkezésre. Kivételt képez azonban Grafenecker soproni pénzverése, a soproni levéltár aránylag inkább megszólaló anyaga következtében. A Házi Jenő kiadásában megjelent soproni oklevéltárat használva, az ő pénzverésére nézve mégis nyerhetünk néhány felvilágosító adatot amelyek segítségével a többi pénzverő működésére is lehet némileg következtetni.

Lássuk előbb, ki volt az a Grafenecker Ulrich? Sajnos részletes életrajz nincs róla, csak néhány szórványos adata vagyunk utalva személyét illetően⁶. 1446-ból ismeretes, hogy III. Frigyes Grafeneckert mint kőszegi kapitányt bízta meg az elzálogosított részek védelmeinek irányításával. 1459 szeptember óta, mint soproni főispán szerepelt és utódjának a neve első ízben 1464. májusában tűnik fel a forrásokban. Később a III. Frigyes és Mátyás király között kitört viszályban Mátyás pártjára állott és ezért az osztrák források mint árulót emlegetik. Mátyástól nyerte el előbb Borosyánkő várát, majd 1482-ben Landsér birtokát. Még előbb, 1446-ban szerezte meg a sopronkeresztesi várat, és helységet, melyet azonban 1475-ben a Pálos rendnek adott át. A közölt adatokból annyi mindenesetre bizonyossá vált, hogy Grafenecker Ulrik Sopron megyében számottevő földesúr volt, és a soproni pénzverés kérdéses idejében mint soproni főispán szerepelt.

² Fr. v. Schrötter, Wörterbuch der Münzkunde 1930. 602—603.

³ Anonymus Senkenberg, Selecta juris etc. V. 95. Idézi Luschin Num. Zeitr. 1909. 185. és Num. Adattár 15. sz. (Num. Közl. 1910.).

⁴ A. Luschin, Das Münzwesen in Öst. ob und unter der Enns im ausgehenden Mittelalter 1917. 400.

⁵ Num. Zeitr. 1909. 125. és 291.

⁶ Az adatok jórészt Csatkai Endre szíves közlésének köszönhetjük. Majd Századok 1883. (Függelék : Nagy Imre, Sopron multja 25.), és Századok 1903. 629—630.

A nevére szóló pénzverési engedély nem maradt fenn, de a többi fennmaradt engedély analógiájára minden valószínűség szerint az ő engedélye is 1459 szeptember első feléből lehetett keltezte.

Az első forrásadat, mely Grafenecker pénzveréséről beszél, a már említett régi krónika, mely az engedélyesek sorában feltüntetni Grafenecker nevét is, és a három említett helység között »Ottenburg-o«, melyet talán Ödenburggal lehetett azonosítani⁷. A többi adat a soproni oklevéltárból származik.

E szerint 1460. január 27-én Grafenecker Ulrik soproni főispán és kapitány felszólítja a soproni tanácsot, hogy az új pénz tárgyában megfelelő hirdetést tegyenek közzé, azt eladásnál és vételnél mindenki fogadja el, és senki régi pénzt vagy ezüstöt ki ne szállítson, hanem vigye azt a soproni pénzverdébe⁸.

1461-ben a soproni adófizetők jegyzékében szerepel Gaspar münzmaister, Philipp münzmeister és Jannko münzer neve.⁹

1463. február 4-én Grafenecker főispán értesíti Sopron városát, hogy amikor ő néhány pénzverőt küldött Sopronba a saját pénzverő házába (in mein munsshaus), hogy azok ott pénzt verjenek, a város szabadságát megsérteni nem akarta. Közérdekből tette ezt, s arra kéri a várost, hogy addig engedje meg ott a pénzverést, míg Trauttmansdorffban felszerelhet egy pénzverdét.¹⁰

1463. február 8-án a városhoz intézett levélben egész rövid említés a pénz ügyében hozzáintéztet városi levélről.¹¹

1463. május 14-én Frigyes császár felszólítja Sopron városát, hogy mivel most náluk pénzt vernek, a levele vivőjétől küldjenek egy forint értékben próbát (prob und muster) a kiverett pénzből. Komolyan ajánlja és kívánja, hogy az egy forint értékű új pénzt az ottani pénzverdéből véve, küldjék el, mert így módon annak finomságát és kiverési számát (Khorn und aufzal) kívánja megtudni.¹²

Ennyi a soproni pénzverésre vonatkozó hiteles okleveles adat. E soproni pénzveréssel legutóbb Gruszecki foglalkozott külön tanulmányban¹³. Ő a fenti öt forrásadat közül különösképpen csak az első négyet ismeri, és ezekből azt a következtetést vonja le, hogy 1460-ban nyilván volt Grafeneckernek Sopronban egy pénzverő háza, melyben talán régi pénz és pagament ezüst került beváltásra, de ott nem vert pénzt 1463 elejéig. Ezt igazolja 1463. február 4-i említett levele, melyben pénzverők küldéséről tett említést. Maradna tehát idő a pénzverésre 1463 elejétől 1464 májusáig (ekkor szűnt meg ugyanis Grafenecker főispáni tisztsége), erre nézve azonban szerinte hallgatnak a források, és így a soproni pénzverés tényleges megtörténtét véleménye szerint nem lehet bizonyítani.

Nézzük azonban kissé közelebbről az idézett forrásadatokat. 1463. február 4-én értesítette Grafenecker a várost, hogy odaküldött néhány pénzverőt pénzverés végett, és néhány nap múlva — február 8-án — röviden közli a várossal, hogy kézhez vette a városnak a pénzverés ügyében hozzá intéztet levelét. Éppen a levél rövidségéből arra lehet következtetni, hogy a város válasza kielégítő volt, tehát nyilván nem emelt kifogást a pénzverés ellen, és azért nem kellett a kérdésre sok szót vesztegetni. Ezután következik pár hónap múlva, május 14-én Frigyes császár parancsa, melyet Gruszecki érthetetlen módon nem ismer, illetve nem idéz.

⁷ L. 3. jegyzet.

⁸ »Fürsichtig, ersam und weis, mein willig dinst wisset bewor. Ich bitt ew mit gutem fleizz, ir wellet ain verruffen tun von der munss wegen, also das man dý an widerred nem zu kauffen und verkauffen, auch das nyemant alt münss und silber ausfür, sunnder das zu Odemburg geb in dý munns den, so ich darzu geordnet und gesezt hab, damit auch ewr er und nucz mitsambt mir darinn sey«. Házi J., Sopron története I/5. 2.

⁹ Házi i. m. II/4. 161. és 163.

¹⁰ »... Als ich yecz ettlich munsser zu euch gen Odemburg in mein munsshaus und daselbs zu munssen geschickt bewolhen, hab ich vernomen, wie ir verdriess darinn habt, nachdem und solichs wider ewer statfreyhait und herkomen sein soll. Hab ich das nun pessten und von gemaines nütz willen anfangen, bitt ich euch mir daselbs hey euch vnez das ich smiten vnd zeug hie bey mir zu Trautmanstroff zu gerichtén mag, zu munssen vergonnen, wann ich euch ongeren sachen, darauss ewr sehad ergeen solt, zu fugen oder vergonnen wolt, das will ich in ainen anndern vnd mërèrem vmb euch geren verdingen.« Házi i. m. I/5. 56.

¹¹ »Ewer schreiben mir der muns halben, getan, hab ich vernommen...« Házi i. m. V/2. 68.

¹² »Erbern weisen getrewn lieben Vns ist angelangt. Wie yetz von newem bey ew, Münss geschlagen werde. Darauf wir Weiser des briefs bewolhen haben vns derain prob vnd Muster für ainen guldein ze bringen. Emphelhen wir ew ernstlich vnd wellen daz Ir demselben, der egemelten Newen, münss für ainen gulden die vngeuerlich, in der Münss daselbs genommen werde, zegehen bestellet vns die Zugebringen, damit wir des Khorn vnd aufzal derselben Münss gelegenhait wissen. Daran tut Ir vnser ernstliche maynung...« Házi i. m. I/5. 68.

¹³ O. Gruszecki, Münzstatte Ödenburg, Burgenland. Heimatbl. XI. 1949. 79.

Ez a soproni pénzverdében kiverő új pénzről egy forint értékű mintaveret küldését kéri megvizsgálás végett. Bizvást állíthatjuk, hogy az adatok ilyen mértékű összevágása következtében a soproni pénzverés ténye bizonyítottan vehető az 1463-ik évben. Szerintünk már előbb is megvan a lehetőség a pénzverésre, mert különben miért rendelte el Grafenecker a régi pénz beváltását 1460-ban, kizárólag a soproni pénzverőházba, és mit keresnek 1461-ben a pénzverő alkalmazottak a soproni adófizetők jegyzékében? De Gruszecki érvelését fogadva is el, ha 1463 előtt nem is, de 1463-ban egészen bizonyosan folyt pénzverés Sopronban. A lényeg szempontjából úgy is mindegy, hogy egyszeri vagy többszöri pénzverést feltételezünk, mert a valószínűség szerint több évre terjedő pénzverés esetén is ugyanaz a pénzfaj, illetve pénztípus kerülhetett kiverésre. Bármiképpen álljon is a kérdésnek ez a része, kétségtelen, hogy esetleg már 1460—63. években, de egészen bizonyosan az 1463. évben a soproni pénzverdében Grafenecker Ulrik veretett schinderlingeket, még pedig a pénzromlás után forgalomba került jobb finomságú »új pénzt«.

Ezzel szemben még nincs teljesen befejezve Grafenecker pénzverésének ügye. Ugyanis 1472. július 9-én a Wiener-Neustadt-i polgármester rendeletet kapott, hogy 22 poncát, melyeket Mathes éremvő Grafenecker részére készített, Thomas Ödertől vegye el és semmisítse meg.¹⁴ 1476-ban pedig Frigyes császár egyik levelében arról ír, hogy ő most jó pénzt veret, melyet senki sem utasít vissza, de Grafenecker ezt hamisította és még most is hamisítja. Végül 1477-ben Grafenecker kibékült a császárral, és a kibékülés feltétele volt a pénzverési engedély visszajuttatása a császárhoz.¹⁵ Mindebből az következik, hogy amikor már a schinderling-korszak régen elmúlt, tehát a 70-es évek táján, még mindig vert Grafenecker pénzeket, de ezek verőhelye már nem Sopron volt, hanem valamelyik más helység (Gruszecky szerint esetleg Pozsony).

Természetszerűleg felmerül a kérdés, hogy ismeretes-e Grafeneckernek soproni eredetű, vagy később másutt vert pénze? Ennek kikutatására csak egy mód kínálkozik, a schinderlingeken látható jegyek vizsgálata. Ugyanis a schinderlingek egylapú veretek, melyeken az éremkép hármaskaréjában foglalt osztrák címer, a címer felett és tőle kétoldalt három betűvel vagy egyéb jeggyel. E betűk, vagy jegyek feloldása nyújt lehetőséget a sokféle veret közelebbi meghatározásához. Ezen az úton elindulva Luschin azokat a vereteket pl., amelyeken F—R—I betűk és lent hatágú csillag látható, Szentgyörgyi János gróf pénzeinek tartja, mert az ő címerükben előfordul a hatágú csillag. Hasonlóképpen a P—R—S betűket viselő veretekben Baumkircher András pénzeit véli felismerni Pemkircher—Schlaning feloldással. Schlaning (vagyis Szalónak) bányaváros Vas megyében, amelyik a Baumkircher-ek főhelye volt. Végül közül egy veretet G—R betűkkel, melyeket Grafeneckernek kísérel meg feloldani, és így a pénzt az ő veretének tekinti.¹⁶ E darab lelőhelye nem ismeretes, külseje szerint nem is schinderling, hanem inkább durva pfennig, amilyeneket a császár már a pénzromlás után 1470. körül veretett. Láttuk, hogy 1470 körül vannak adatok Grafenecker pénzverésére, illetve — amint a császári levél mondja — pénzhamisítására, tehát elvileg lehetséges ez a kombináció.

Végeredményben azonban Luschin kutatásai nem tudtak olyan veretet kimutatni, mely a soproni verdével összefüggésbe hozható lenne, és egyelőre ilyent nem lehet bizonyíthatóan felmutatni. Ezen a téren azonban van remény esetleges eredményre, még pedig a Sopron környékén felbukkanó egykorú éremleletek gondos tanulmányozása révén. Ugyanis az egykorú nyugat-magyarországi schinderling leletekben mindig akadnak jelentős számban olyan veretek, melyekben a jegyek és betűk jelenlegi ismereteink alapján nem oldhatók fel, és ilyen fel nem oldott jegyű példányokat szép számmal őriz a budapesti Éremtár is. Ezek között lehet és kell keresni Grafenecker soproni veretű schinderlingjeit, és Luschin vonatkozó kutatásának továbbépítése talán egyszer hoz majd eredményt ebben a vonatkozásban.

Huszár Lajos

¹⁴ Num. Zeit. 1909. 185. 288/b. sz.

¹⁵ Num. Zeitr. 1909. 289.

¹⁶ Luschin i. m. 400. (jegyzetben).

Pénztörténeti forrásadatok a XVII. század második feléből

A XVII. sz. második felében messze kiható jelentőségű változás történt a magyar pénzverésben. A Habsburg-ház uralomra jutásával I. Ferdinánd óta lényegileg egyenletes volt a pénzverés. Az aranypénzek (dukát és részei, illetve többszöröse) a régebbi pénzláb szerint kerültek kiverésre, a tallér és részei a birodalmi pénzláb szerint készültek, az aprópénzek (garas, denár és obulus) verésénél pedig szintén maradt a középkorból átvett régi magyar pénzrendszer. Most azonban I. Lipót trónrajutásával megindult a pénzverés terén is a központosító törekvés, ami elsősorban a krajcár értékű pénzek verésében jutott kifejezésre. Az átérés azonban nem ment simán. Részint a török háborúk súlyos anyagi követelményei, részint belső nehézségek miatt sok baj volt ez időben a pénzverés körül. S számos probléma vár még megoldásra ezen a téren. Ez a körülmény indokolja, hogy minden, e korból felbukkanó forrásadatnak figyelmet kell szentelni. Ez alkalommal egy sorozat ilyen forrásanyagot teszünk közzé, és célunk folytatni ezt a közlést az Országos Levéltár anyagából felkutatott iratokból.

1663. A nagybányai pénzverőház számadása az 1663-ik évből

Anno 1663. die 26. Februarii.
Lött választás az mind következik.

	m.	p.	m.	p.
Rédei László Uram eő Naga Aranyos Pagamentya Nyom	34	—	—	39 ½
Betlen Farkas Aranyos Pagament Ezüsti Nyom	29	12	—	37 ½
Lasztoczi János	12	33	—	17
Jeremias István	3	17	—	6 ½
Keczke méti Péter	4	47	—	3
Ötvös Péter	3	2 ½	—	4 ½
Pap Mihály	1	31	—	3
Latus...	88	46 ½	2	15
		m.	p.	
Betlen Farkas Uram Fejér Pagamentya Nyom		14	—	
Summa az Választot Arany Nyom.....		2	15	
Az Vardainak Probának attam		—	½	
Ezt kitudván marad megh Ligálni Valo Arany		2	14 ½	
Tartot Gradust no. 23. Grént no. 9. Vött fel Ligát			1 ½	
Summa attam az Pénz Verőknek kezekben Ligával együtt Aranyat ..		2	16	
Summa attak kezemben az Pénz Verők Vert Aranyakat mellyek Nyomtak		2	15 ½	
Lötték Arany Forintok belölle no. 164 ½. Apadot Olvasztásban		—	½	
Summa az Választot Ezüst, Aranyaval együtt Nyom		88	46 ½	
Summa az Választot Arany Nyom		2	15	
Ezt kitudván marad Ezüst, mellyet az választóknak kezekben kell adni		86	31 ½	

	m.	p.
Attak kezemben az Választok Granált Ezüstöt	86	31 ½
Az Vardainak attam Probára belőlle	—	1 ½
Ezt kitudva marad Ligálni Valo Ezüst	86	30
Melly tartot az Vardain Próbálása szerint Lott 15, q. 1. d. 1.		
Attam hozzá Betlen Farkas Uram Fejér Pagamentyat, mely tartot Lott 12. q. 1. d. 1.	14	—
Adott az Vardain additio Rezet is hozzá	7	4
Summa attam az Pénz Verőknek kezekben Fejér Ezüstet, Fejér Pagamental és Ligával együtt	107	34
Summa attak kezemben az Pénz Verők Vert Tallerokat, melyek Nyomtanak	106	30
Apadot Olvasztásban, Fejiritisben és felverésben	1	4
Löttek Vert Tallerok belőlle no. 906.		

1663 die 26 Februarii. Lött Választáson az mennyi Arany, Taller,
Ezüst, és Példázó bérben jött.

Aranyok no. 164 ½	Tallerok, no. 906.	Ezüst, m. 86. p. 31 ½.	Példázó bér. f 38. d. 78
Az mennyi Aranyokat no. 161.	Tallerokat, no. 744.	Ezüstet, m. — p. 1 ½.	Fel pinzt f. 3. d. 53.

Ezt kitudván Teszen az Jövedelem ennyit.

Aranyokat, no. 3 ½.	Tallerokat, no. 162.	Ezüstet, m. — p. —	Peldázó bért. f. 35. d.25

Anno 1663. die 16 May Lött Wálasztás az mind következők.

	m.	p.	m.	p.
Felső Bányai Város, Aranyos Ezüst Nyom	97	40	6	23 ½
Vant Bányai	66	27 ½	1	1 ½
Tomoz Bányai	22	33	—	36 ½
Kalauz János	24	37	—	46
Medgyesi István, Aranyos Pagament Ezüsti Nyom	3	10 ½	—	3½
Domokos Deák	1	18	—	3
Jeremiás István	4	37	—	6
Keminy Jánosne Aszonyom	41	18	1	40 ½
Pelei Ferencz	5	23	—	6
Fejszes György	1	40	—	½
Szegedi István	1	18	—	2 ½
Pap Mihally	2	15	—	4 ½
Makai István	—	39 ½	—	1
Sok Péter	—	30 ½	—	1
Ittem Zok Péter	—	42 ½	—	4 ½
Keminy Simon Uram eő Naga	27	39	—	41 ½
Bekke György	4	22	—	6
Bekke István	16	—	—	27
Ittem	10	6	—	19 ½
Racz Istvanne Aszonyom	1	37	—	2 ½
Latus.....	339	5 ½	13	34

	m.	p.	m.	p.
Want Bányaí, Fejer Ezüst Nyom	7	33		
Imre János	1	15		
Remetei Balint	2	26		
Keminy Janosne Aszonyom Fejer Pagamentya Nyom	23	39		
Vegh János	1	41 ½		
Enyedi János	1	8		
Szabo Ferentz	—	43		
Zap Andrasné	—	39		
Domokos Deák	—	12 ½		
Latus.....	40	17		

Summa az Választot Arany Nyom	13	34
Finumul attam ki az Administransoknak	—	8 ½
Az Öszve Olvasztásban apadot	—	1 ½
Az Vardainak Probanak attam	—	½
Ezeket kitudván marad Ligalni Valo Arany	13	23 ½
Tartot Gradust no. 23. Grent no. 10. Vött fel Ligát	—	9
Summa attam az Pénz Verőknek kezekhez Ligával együtt Aranyat	13	32 ½
Summa attak kezemben az Penz Verők Vert Aranyakat, mellyek Nyomtanak	13	30 ½
Apadot Olvasztásban és Felverésben	—	2
Löttek Arany Forintok belölle no. 967 ¾.		
Summa az Választot Ezüst Aranyával együtt Nyom	339	5 ½
Summa az Választot Arany Nyom	13	34
Ezt kitudván marad Ezüst, mellyet az Választóknak kezben kell adni	325	19 ½
Attak kezemben az Választok Granalt Ezüstöt	323	½
Marattak adossá az Választok Ezüstel, mellynek az kreczbül kell ki juni	2	19
Az Vardainak attam Probanak belölle	—	1 ½
Ezeket kitudván marad Ligálni Valo Ezüst	322	46 ½
Melly tartot az Vardain Probálása szerint Lott 15. q. 2. d. 1.		
Attam hozzá Vánt Bányaí Fejér Ezüstöt	7	33
Imre Jánosét	1	15
Remetei Bálintet	2	26
Keminy Janosne Aszonyom, Fejer Pagamentyat, melly tartott Lott 12. q. 3. d. 2. ..	23	39
Vegh Janosét, melly tartott Lott 12. q. d. 2.	1	41 ½
Enyedi Janosét, melly tartot Lottot 12. q. 1. d. 1.	1	8
Szabó Ferentzét, melly tartot Lottot 8. q. 1. d. —	—	43
Pap Andrasnéét, melly tartot Lottot 5. q. —, d. —	—	39
Domokos Deákét, melly tartot Lottot —, 8 q. — d. —	—	12
Adott az Vardain Additio Rezet is hozzá	37	—
Summa az melly Ezüstet az Pénz Verőknek kezekben attam Fejer Ezüsttel, Fejer Pagamental és Ligával együtt Nyomot	400	15 ½
Summa az melly Vert Tallerokat, az Pénz Verők kezemben attak, Nyomtanak	397	—
Apadot Olvasztásban, Fejiritisben és felverisben	3	15 ½
Löttek Vert Tallerok belölle no.	—	3374 ½
Anno 1663 die May Lött Választáson az mennyi Arany, Taller, Ezüst, és Példázó bérbe jött.		

1667. október 4.

A szépesi kamara ajánlja a pozsonyi kamarának, takarékosági szempontból a nagybányai pénzverő részére is Körmöcbányán vésessék a verőtöveket.

...»Qua occasione includimus denuo egregii Eötvös Nagybányaiensis supplicem libellum, ex quo intellecturae sint, Spectabilis, Magnifica et Generosae Dominationes Vestrae, qualiter idem instet, ut iam tandem accomodetur servitio Suae Maiestatis in domo cusoria Nagybányaiensi pro sculpendis scilicet insignibus et effigie Suae Maiestatis cudendae monetae imprimendis, cuius sculptura tametsi meliorationem indigeret, correctior tamen etiam nobis videtur, quam sculptura, quae modernae monetae incuditur, uti videre est in recenti Tallero Nagybányaiensi et quattuor exemplaribus in plumbo et corticibus per dictum Ladislaum Eötvös nobis praesentatis et hisce pariter inclusis. Circa cuius instantiam hoc nostrum votum est, ut superfluis erogationibus, quae in minus necessarios officiales fiunt, parcat. Posset Spectabilis et Magnifica baro Joanelli tres aut paria similium insigniorum ad requisitionem Spectabilis, Magnificae et Generosarum Dominationum Vestrarum Kremniczy sculpi curare nobisque transmittere, quibus prae manibus habitis per complures annos tali officiali non indigeremus, unum quippe par praementationum insigniorum semel sculptorum per duos aut etiam plures inservit annos, ita parceretur superfluis expensis, talis enim sculptor ubi semel unum par horum ferreorum insigniorum confecerit, ferri postmodum poterit, ut dictum est per duos, si non plures annos et nihilominus praeter omnem laborem aut fatigia aliqua hebdomadatim currens suum levabit salarium, quod per annum ad centum et quinquaginta florenos se extendit, testantibus rationibus Valentini Proczner, minerarum Nagybányaiensium Inspectoris. Consultius igitur videretur nobis, si haec insignia Kremniczy sculperentur, et sculpta nobis transmitterentur, quod tamen ulteriori Spectabilis, Magnificae et Generosarum Dominationum Vestrarum arbitrio terminandum reliquimus. In reliquo Eadem Spectabilem, Magnificam et Generosas Dominationes Vestras diu felices vivere animitus exoptemus. Cassoviae, die 4. Octobris Anno 1667.

Spectabilis, Magnificae et Generosarum Dominationum Vestrarum

Servitores additissimi

Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Camerae Scepusiensis Consiliarii.

Nicolaus Belavari mp.

Paulus Chirney mp.

OL. Pozsonyi kamara, Litt. Camer. Scepusiensis 1667. okt. 4. (raksz. 1202.).

1683. aug. 29. Nagybánya.

Protzner Mihály »Domus Cusoriae Vardainus« utasítást kér Tököly Imre szépesi kamarájától, hogy mit csináljon :

1. A felsőbányai ezüst beváltásánál egy giráért 14 frt. 40 pénzt fizessen-e, mint eddig szokásban volt?

2. vagy 16 forintot,

mert ez esetben minden 100 girán 160 forinttal kevesebb lesz a haszon. Mellékeli az ő instrukciójából a következő részt :

»Die Marck fein Goldt per 68 Dukaten, 16 Goldt Pfennig in Kais. Scheidmuntzen, deren 100 ein Dukathen machen. In den Dukathen zu 3 flor. Rheinisch gerechnet, die Mark fein Silber per 8 Reichstaller in Kays. Scheidmuntz, in den zu 1 ½ Gulden Rheinisch gerechnet. Fwr das Schaiden Lohn sollen 4 Pisset fein Silber per rohe Marck —, gebrandt Silber abgerechnet und Ihro Kays. Mayestet verraithet werden.«

OL. Misc. Camer. fasc. 3.

1695. aug. 20.

I. Lipót elrendeli, hogy szüntessék be a krajcárok és a duariusok (Landmuntz) verését, verőtöveit törjék össze. Jelentse a pozsonyi kamara, mennyit vert eddig a pozsonyi pénzverő, és erről a rendeletről értesítse a kassai és nagybányai pénzverőházakat is. Mellékelve :

Aufsatz.

Wievil von Jeden Volgenden Munzheusern wochentlich ausgemunzt werden und wivil ein Jedens zu solchen Umbmunzung anticipirn solle :

Anticipirt.		Munzt.
fl.		fl.
20.000	Wienn	30.000
20.000	Crembniz	30.000
3.000	Prespur	6.000
3.000	Nagibania	6.000
1.000	Caschau	1.000
3.000	Siebenburgen	6.000
6.000	Praag	8.000
6.000	Khuttenberg	8.000
20.000	{ Preszlau	20.000
	{ Brigg	10.000
20.000	Hall	30.000
6.000	Grätz	10.000
3.000	St. Veith	6.000
110.000	zusamben	171.000

OL. Szepesi kamara, Litterae fasc. 75. n. 39. (Az egész mellékelve a pozsonyi kamara 1695. aug. 21. kelt átiratához, melyben a fenti rendeletet átteszi, további intézkedés végett, a szepesi kamarához).

1697. dec. 27. Bécs.

A bécsi pénzverő tisztviselői hivatalosan megvizsgálták 22 pénzverde 17 krajcdrosait, hogy a különböző verdék egy márka ezüstből hány darabot vertek, és milyen finomságban.

Anno 1697. den 27. Decembris. Khundt in dem Kay. Wienerischen Munzamt nachfolgende Kay. 17-ner von unsz unterschribnen Kay. Munzbeamten ausgezogen probiert, und an Schrott und Korn befunden worden, dasz

1. Wienerische mit dem Beizeichen CA Andreasz Ceto von unterschiedenen Jahren gehen auf die Wiener Markh.	45 $\frac{3}{4}$ Stükh : fein 9 L : — d :
2. Deto Fáberische mit den Rössl.	45 $\frac{1}{2}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
3. Wienerische ohne beyzeichen de Anno 693 : 94 : und 95 :	44 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 9 L : — d :
4. Crebnitzer von unterschiedelichen Jahren	44 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
5. Nagybanier von unterschiedlichen Jahren	46 $\frac{3}{4}$ Stükh : fein 9 L : — d :
6. Preszburger CG von Georg Ceto von unterschiedlichen Jahren	45 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 8 L : 14 $\frac{1}{2}$ d :
7. Preszpurger ohne beizeichen	45 $\frac{1}{2}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
8. deto von Christoph Sig : Hunger 696	44 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
9. Pragerische G : E : 94 : 95 : 96	45 Stükh : fein 8 L : 15 d :
10. deto P M : Anno 694.	45 Stükh : fein 9 L : — d :
11. deto M : V : Anno 93 : et : 94 :	45 Stükh : fein 8 L : 14 d :
12. Böhaimbische zu Kutenberg de Anno 1694 : und 696 : mit dem Zeichen : ✕ K :	44 Stükh : fein 9 L : — d :
13. Breszlauische unter Stekh und Eysen	47 Stükh : fein 9 L : — d :
14. deto von : MMVW : 93 et 94 :	45 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
15. Briggische mit C : B. 693 : 694 :	45 Stükh : fein 9 L : — d :
16. Grätzer von unterschiedlichen Jahren : 674 : 675 :	45 $\frac{3}{4}$ Stükh : fein 8 L : 15 d :
17. Kärtnerische von 693 : 94 : et 95 :	45 $\frac{1}{2}$ Stükh : fein 8 L : 14 $\frac{1}{2}$ d :
18. Tyroller von 694 :	44 $\frac{3}{4}$ Stükh : fein 9 L : — d :
19. Pischoff Breszlauer zur Neys geschlag 693 : et 694 :	45 $\frac{1}{2}$ Stükh : fein 8 L : 14 $\frac{1}{2}$ d :
20. Pischoff Ollmüzer zu Cremsier von unerscheidlichen Jahren	45 Stükh : fein 9 L : — d :
21. Fürstl. Brüggische von 62 : 63 : 64 :	47 $\frac{1}{4}$ Stükh : fein 9 L : 2 $\frac{1}{2}$ d :
22. Fürstl. Öllsische von unterschiedlichen Jahren	45 Stükh : fein 8 L : 15 d :

Nach Entschaidung dieser Special Proben haben wir anwesende auch ein Post 17-ner von 200 fl : wie solche mehrertheilsz alhier in unseren beysein gegen auszwexelung deren neyen X-er eingelest worden, zu samben geschmolczen, und befunden, dasz solche promiscue gewogen : 15 M. 12 L : und fein gehalten 9 L : 15 d : bringt Silber M : 12 L : 12 d : und a : 22 fl. 17. Kreutzer gerechnet am Geldt 196 fl. 2 kr., dass differiret 3 fl : 58 kr : decliniren 100 fl. 1 fl. 59 kr : von dem Fuesz des Thallers a : 2 fl. cum privilegio gerechnet, und ist ein solcher : 17-ner werth 16 $\frac{2}{3}$ kr.

OL. Misc. Montan. et Monetaria, fasc. 1. (p. 284).

Horváth Tibor Antal

Székesfehérvár ábrázolása XVII. századi emlékérmeken

A XVII. század folyamán Székesfehérvárt két ízben hódították vissza a töröktől: 1601-ben, alig egy évre, majd két esztendővel Buda ostroma után, 1688-ban. Mindkét alkalommal számos emlékérem örökítette meg a hajdani magyar koronázóváros elfoglalását. Az érmek egy része — 1601-ből és 1688-ból — elő-, illetve hátlapjukon Székesfehérvár korabeli metszeteiről ismert képét közlik. A visszafoglalási érmek és metszetek közti szoros összefüggésre Huszár Lajos mutatott rá Temesvár emlékérméivel kapcsolatban.¹ A székesfehérvári emlékérmek és a mintaképül szolgáló metszetek összevetésénél abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak az érmeken vannak mesterjegyek, de ismerjük a metszetek készítőit is.

Az 1601-es emlékérmek leírása a következő:

1. E) Fent félkörívben OMNIS VICTORIA A DOMINO, alatta kétféjű sasos Habsburg-címer. Székesfehérvár távlati képe, az előtérben jobbról felvonuló csapat. A szelvényben C. PRIVIL: CÆS: / V. M.

- H) ALES VT PHOENIX REVIVISCIT: SIC VNGARIA OPE DEI SUB IMP·RUDOLP: II: / EXPVGN·ALBÆ REGIÆ ARCE·M·DCI·D·XX·SEPT·REVIRESCIT
Lángok fölött kiterjesztett szárnyú fönix, mellén koronás magyar címer.
MNM, ezüst 32,5 mm. 19,5 gr.
Weszerle C. IV. 4.

2. E) Ugyanaz, mint előbb.

- H) OPE DEI. / PRECE: CONSILO / ET ANIMO ALBÆ REGI / Æ MVNIMEN ILL PRINC / D. D. PHIL: EMANVELIS DE / LORRAYN: ET MERCURIO / ELECTI AB IMP: RUDOLP: II / CHRIST: EXERCITVS CONT / TVRC: DVCIS EXPVGNAT / A·S·M·DCI·XX·SEPT.
Alatta két keresztbevetett babérág.
MNM, ezüst, 33 mm. 11,38 gr.
Weszerle G. XXV. 9.

3. E) Ugyanaz, mint előbb.

- H) OPE DEI. / PRECE·CONCILIO / ET ANIMO ALBÆ REGI / Æ MVNIMEN NOBILIS / D. HERMAN·CHRISTOPH / ORI RVSWVRM ELECTI / AB IMP: RVDOLP. II CHRIS / EXERCITVS CONT·TVRC / DVCIS EXPVGNATVR / A·S·M·DCI. XX·SEPT
Alatta két keresztbevetett babérág.
MNM, ezüst, 33 mm. 11 gr.
Weszerle G. XXVIII. 3.

Az érem három változata a hátlapokban tér el egymástól, míg az előlapok, — amelyeket V. M. mesterjegy Valentin Mahler nürnbergi mesterre szignál,² — Székesfehérvárnak azonos távlati képét ábrázolják. (III. t. 2. sz.) Az előtérben jobbról felvonuló puskások, előttük elszórt csoportban öt gyalogos és egy lovas. A várost széles mocsár választja el tőlük, a vízben jobboldalt golya halászik. A mocsár fölött híd vezet a külváros házikó-formájú kapujához. Közvetlenül a kapu mellett jobbra egy lapos, balra egy magas és egy lapos rondella látható. A jobboldali rondellától ferdén húzódik a külváros fala, egészen a belső várig. A külvárosban sűrűn házak helyezkednek el.

Az érem közepét egyenes vízszintes vonallal a belső vár erősítései vágják ketté. A külvárostól jobbra eső területen a falat két lapos rondella szakítja meg, a külváros jobboldali rondellája mögött a belső vár kapuja látható, amely ugyanolyan házikó-formájú, mint a külvárosé. A várfal mögött a város házrengetegét látjuk, amelyet a templomok karcsú tornyai

¹ Huszár L.: NK 42 (1943) 63.

² L. Forrer, Bibliographical Dictionary of Medalists III. 545. skk.

hangsúlyoznak. Ezek közül különösen a belső vár baloldali ágyútornya mögött emelkedő kettős torony szembetűnő: a királyi bazilikát jelzik ezek. A két torony különböző magasságú.

Székesfehérvár 1601. évi ostromát és visszafoglalását ábrázoló nagyszámú metszet között jól elválasztható csoportot alkot az a sorozat, amely a várat távlati képben mutatja be. Ezeket a metszeteket Wilhelm Peter Zimmermann augsburgi mester készítette, aki maga is járt az ostromló táborban. Dilbaum 1605-ben Nürnbergben megjelent Eikonographiája négy metszetet közöl Zimmermanntól, amelyek a tizenöt éves háború Székesfehérvár környéki küzdelmeit ábrázolják: a török és magyar seregek összecsapását 1593-ban, a vár ostromát 1601-ben, a csatát 1601 őszen és Székesfehérvár visszafoglalását a szerdár által 1602-ben. Ezek a metszetek Székesfehérvárt az 1601 évi ostrom kivételével szinte eltérés nélkül ugyanúgy ábrázolták, mint azt az éremképen látjuk. Valentin Mahler 1603-ban meghalt,³ az Eikonographiában közölt metszeteket tehát már nem ismerte. Valószínű, hogy Zimmermann korábban megjelent metszetei egyikét használhatta. Ezek a metszetek közt egy van, amely a vár 1601. évi ostromával foglalkozik. A metszet felirata: ABRIS DER KÖNIGLICHEN STATT STVL WEISENBVRG. IN VNGERN. ITZVND VON DEN CHRISTEN BELÆGERT. ANO DMI. 1601.⁴ (III. t. 1. sz.) Az éremkép összevetése ezzel a metszettel a város ábrázolásának szinte teljes egyezését mutatja, a legapróbb részletekig. Mindössze két eltérés van: a metszeten nem látjuk az előtérben álló külváros jobboldali falát, míg az éremkép elhagyja a rondellákon álló ágyúk tüzelését. A külváros jobboldali falát Zimmermann metszetein az 1602. évi ostromot megelevenítő képen látjuk, ezen azonban a város belső épületeinek alakjában igen sok az eltérés az éremképtől.

Az éremkép és az 1601. évi metszet közti összefüggésre vall az éremkép előtérében feltüntetett jelenet is, a felvonuló puskás csapat, gyalogosok és a lovas ágaskodó lován: ezek mintegy kiragadott részletek a metszetből, amely Mercœur herceg táborát, vonuló csapatokat és az erősítéseket bombázó tűzérseget jelenít meg a Budai külváros előtt.⁵

Az 1688-as emlékérmek leírása a következő:

1. E) DEIN STUHL SOLL BESTEHEN EWIG. 2. S. 7.
Trónon ülő I. Lipót. A trón két oldalán LEOP / MAG a felirat alatt balról osztrák, jobbról magyar címer. A trón lábánál GH
- H) STVHLWEISENBVRG
Székesfehérvár madártávlatból. A szelvényben EROBERT DEN / 9/19 MAY 1688. / LGL MNM, ezüst, 30 mm. 9,49 gr.
Weszerle C. XIII. 3. (III. t. 3. sz.)
2. E) EXITIVM TVRCIS ANNOTAT ALBA REDVX (= 1688)
Székesfehérvár madártávlatból, a háttér hegyei fölött sugárzó nap és fogyó hold. A hold fölött LVNA SVB VMBRAS
A szelvényben ALBAREGALIS RE. / CVPERATA 9/19 MAY / • 1688.
- H) EX VOTO HVNGARIAM SVBIGIS LEOPOLDE LEVASQVE (=1688)
Két sas által húzott diadalkocsiban I. Lipót és József törökökön gázol keresztül. A kocsi fölött csillag-aureolás angyal koszorút tart I. Lipót feje fölé.
A perem felirata EST REGUM COGNATA POTENTIA CAELO
MNM, ezüst, 49,5 mm. 44,58 gr.
Weszerle F. I. 3. (III. t. 5. sz.)
3. E) HÆC REGALIS ERAT REGUIES: EXITE GREGALES! / TANDEM SAPUERE PHRYGES!
Székesfehérvár madártávlatból. A szelvényben LEOPOLDO M. SE / SUBMITIT. D 9/19 / MAY. A 1688.
- H) Balról tüzelő ágyúk, jobbról megásott sírokat fosztogató hollók. A háttérben a Sárviz, mögötte hegyek alatt Székesfehérvár. A magasban nagy tömegben repülő varjak.
A szelvényben UT RODERE / CESSANT! / F.
A perem felirata SIT PROCUL EX ALBA CUI MENS EST ATRA SUB ALBO SCHEMATE!
NON OLOR EST SOL9 UBI COLOR EST
MNM, ezüst, 39 mm. 22,65 gr.
Mont. 1064. (III. t. 6. sz.)

Az 1688-as sorozatban — az 1601. évi veretektől eltérően — nemcsak nem azonosak a városképes elő-, illetve hátlapok, de különbözőek Székesfehérvár ábrázolásai is. Ezek az eltérések azonban nem terjednek túl kisebb részleteken, s a három éremkép a törökkori várost megörökítő változatos metszetek ugyanazon típusához tartozik.

³ L. Forrer i. m. III. 550.

⁴ Magyar Művészet 6 (1930) 391.

⁵ Székesfehérvár törökkori erősítéseivel és az 1601. évi ostrom topográfiai vizsgálatával »Francia metszet Székesfehérvár 1601. évi ostromáról« című dolgozatomban részletesen foglalkoztam.

Ezt a rendkívül elterjedt és a későbbiekben általánossá vált típust⁶ az 1602-ben Nürnbergben napvilágot látott Ortelius Chronológiájában látjuk először megjeleni. A metszet készítője Siebmacher nürnbergi mester. Ugyanez a metszet került bele az 1663-ban Nürnbergben kiadott Türkische und Ungarische Chronika című műbe, majd az 1665-ben Frankfurt am Mainban megjelent Ortelius redivivus et continuatus oder der ungarischen Kriegsempörung-en historische Beschreibung kötetben.

Siebmacher Székesfehérvárt három oldalról széles mocsár közé helyezte, háttérben a Sárvízzel. Az ovális, erős falakkal megerősített várat patkó alakban három külváros vette körül, ezekhez jobbról és balról egy-egy félkör alakú külváros csatlakozott. A baloldali (déli) külvároshoz keskeny töltésen vezetett út, míg a két jobboldali (északi) külvárost híd kötötte össze a váron kívül fekvő széles térséggel. A várnak a kelet felé eső részén látjuk a királyi bazilikát egy toronnyal, vele szemben az ugyancsak tornyos királyi palotát. A várban ezeken kívül még három, a külvárosokban a két szélsőben egy-egy tornyos templomot látunk.

Az 1688-as visszafoglalás táján készült metszetek Siebmacher városképét bizonyos mértékig módosították. A jobboldali külvárosok közül csak a külsőt kötötte össze híd a váron kívüli térséggel, a háttérben, a Sárvízen túl hegyvonulat látszik, a középén kisebb helyiség épületeivel. A vár nyugati részében nagy, kupolás dzsámi emelkedik hosszú minaréttel, a jobboldali külvárosban egy, a baloldali és a nyugati külvárosokban két-két templomot figyelhetünk meg.⁷

Éremképeink közül az első és a második mintaképeit ezzel a változattal hozhatjuk kapcsolatba. Az első érmen Székesfehérvárt megörökítő hátlap Lazarus Gottlieb Lauffertól való, míg az előlapot az ugyancsak nürnbergi Georg Hautsch szignálta. A két mester 1690 után dolgozott együtt, miután L. G. Laufer Bécsbe költözött.⁸ Az érem készítését tehát 1690 utáni időre kell tennünk. Az érem mintaképét szintén Nürnbergben találjuk meg. A típus számos, különböző helyen megjelent példánya között számottevő különbség ugyan alig van, a részletek egyezése azonban különösen két metszetet emel ki.⁹ Az egyik Birken Der Donau-Strand című 1683-ban Nürnbergben újra kiadott munkájából ismeretes. A Birken-krónika metszeteit Kremmer D. Carl Gustav Ambling kitűnő nürnbergi rézmetszőnek tulajdonítja.¹⁰ (III. t. 4. sz.) Valószínűnek tartjuk, hogy a többi, később megjelent metszet több-kevesebb változtatással ezt másolta. Ezek közül a leglényegesebb az a kisméretű metszet, amely Hoffmann 1686-ban Nürnbergben megjelent Pannonicus Kriegs und Friedens Begebnisse című munkájából való. Figyelemreméltó a háttér hegyeinek, a Sárvíz kanyargó szalagjának, a nyugati külváros épületeinek egyezése az éremkép megfelelő részleteivel.

Ugyancsak a Birken-krónika metszetével hozhatjuk kapcsolatba a második éremkép Székesfehérvár-ábrázolását. Ennek az érmenek mesterét nem ismerjük. Azok a sajátosságok, amelyek egyes részletekben, különösen a külvárosok alakjában, a háttér hegyeiben az ismert metszetektől elütővé teszik, csak a mintakép szabadabb, kötetlenebb felhasználására, és nem eltérő típusra mutatnak. (III. t. 7. sz.)

A Siebmacher-féle ötkülvárosos városkép legkésőbbi és legfejlettebb változatát a harmadik érem vette mintául. A C. G. Ambling-féle típustól a városkép két részletben tér el: a baloldali külvárost a mocsáron át fal köti össze a nyugati külvárossal, a baloldali belső külvárosban pedig egy minarétt jelenik meg. Leglényegesebb vonása azonban ennek a változatnak az 1688. évi visszafoglalás eseményeinek — a török védősereg elvonulásának — ábrázolása. Az érem készítőjét nem ismerjük, mintaképére azonban kétséget kizáróan rá tudunk mutatni. Ez a metszet Abellinus Theatri Europaei continuati ... című művében jelent meg Frankfurt am Mainban, 1691-ben. Kremmer szerint a Theatrum Europaeum illusztrátora az ifjabb Mathias Merian neves frankfurti rézmetsző, illetve műhelye.¹¹ A metszet a török sereg elvonulását örökíti meg a vár feladása után. A kivonulók — lovas és gyalogos csapatok, málhás

⁶ Elég utalunk a XIX. századi magyar metszetekre, Somódy 1825-ben készült metszetére Wüstinger J. Székesfehérvár térképének fejlécén, vagy Waldner M. metszetére, amely Csapó Kálmán Székesfehérvár története (Székesfehérvár 1861) műben jelent meg.

⁷ A metszetek részletes elemzésével és értékelésével más helyen fogok foglalkozni.

⁸ Forrer i. m. III. 332. skk.

⁹ A számos metszet közül éremképünkhez közelebb állók: Birkenstein, Erzherzogliche Handgriffe des Zirkels. (Wien, 1686).

Ercole Scala, L'origine del Danubio. (Venezia, 1685)

Wagner, Delinatio Provinciarum Pannoniae. (Augsburg, 1684)

Europens Pracht und Macht ... Gabriel Bodenehr metszete (Augsburg, 1730. körül).

¹⁰ Kremmer D.: Bp. R. 10 (1923) 104. skk. A könyv címlapja ezzel szemben Jacob Sandart, Ambling mesterének nevét említi. Ugyanezen mű 1664-i első kiadásában Székesfehérvárról egyáltalán nincs metszet.

¹¹ Kremmer D. i. m. 124.

szekerek — hosszan elnyúló kigyóvonalban haladnak a »Paloter thor«-tól¹² a metszet előterében látható emelkedőig. Ez az emelkedő az éremről már lemaradt, baloldalán hatalmas fa, a város felé vonuló császári sereg, középen az ostromot vezető Johann Areyza ezredes és a lovára szálló Zichy István vicegenerális, jobbfelől az ostromló tábor sátrai láthatók.

Ennek az éremnek hátlapján Székesfehérvár egészen szokatlan, analógia nélküli ábrázolásával találkozunk. A várost északnyugat felől látjuk, olyan szögben, amely a metszeteken ismeretlen. Előtte a kanyargó Sárvíz, mögötte a hegyek. Az előtérben tüzelő ágyuk és sírokat fosztogató hollók. Mintaképét — a többi éremkép alapján — az 1688—91 táján Frankfurtban, vagy esetleg Nürnbergben megjelent krónikákban, metszetekben kellene keresnünk.

A felsorolt hat székesfehérvári emlékérem vizsgálata ugyanis arra mutat, hogy az éremképek és a korabeli metszetek között az egyszerű másolásnál sokkal szorosabb összefüggést feltételezhetünk. Az éremművészek nem egy korábban megjelent, általánosan elterjedt és kedvelt krónika ábrázolását vették mintául, hanem a hozzájuk időben és térben legközelebbi metszeteket. A nürnbergi Valentin Mahler 1603 előtt elkészült érméhez a mintát a nürnbergi Samuel Dilbaum számára dolgozó Wilhelm Peter Zimmermann 1601 szeptember után készült metszetéről vette. A nürnbergi Lazarus Gottlieb Lauffer 1690 után az ugyancsak nürnbergi Carl Gustav Ambling 1683-ban megjelent metszetét másolta. A frankfurti Mathias Merian műhelyéből származó metszet Székesfehérvár visszafoglalásáról 1691-ben látott napvilágot, körülbelül ugyanerre az időre tehetjük a róla készített érem keletkezését is. Az érmek és metszetek időbeli, térbeli közelsége alapján lehetségesnek kell tartanunk, hogy a rézmetsző és az éremművész között közvetlen kapcsolat állhatott fenn. Ez az esetleges együttműködés magyarázatául szolgálhat az érmek olyan motívumaira, amelyek a mintaképül szolgáló metszetekről hiányoznak.¹³

Fitz Jenő

¹² A törökök Adony felé vonultak el, tehát semmi esetre sem távozhattak a nyugat felé vezető Palotai kapun. A jobboldali, azaz északkeleti kaput ez a metszettípus Johann Siebmacher alapmetszetétől kezdve helytelenül Palotai kapunak nevezi. A vár északkeleti kijárata a Budai kapu volt.

¹³ Pl. a golya Valentin Maler éremképén.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kunfehértói éremlelet a III. századból

Egy budapesti magángyűjtő anyagában olyan zárt éremleletről nyertünk tudomást, amely mind koránál, mind lelőhelyénél fogva érdeklődésre tarthat számot. A III. század közepén készült római antoninianusok edényben,¹ a Kiskunhalas közelében fekvő Kunfehértón kerültek elő. A 17. darab érem meghatározása a következő²:

1.	III. Gordianus (238—244)	AETERNITATI AVG RIC	(Coh ² 41)	Roma, 241—43
		83		
2.		LAETITIA AVG N	86	121 Roma, 241—43
3.		PM TRP V COS II PP	89	261 Roma, 242
4.		ORIENS AVG	213	167 Antiochia, 242—44
5.	I. Philippus (244—249)	AEQVITAS AVGG	57	cf. 12 Roma
6.		LAETIT FVNDAT	36b	80 Roma
7.		PM TRP III COS PP	75A	130 Antiochia, 247
8.	Her. Etruscilla (249—251)	PVDICITIA AVG	59b	19 Antiochia
9.	Hostilianus caes. (250—251)	PRINCIPI IVVEN- TVTIS	181d	34 Roma, 251?
10.	Trebonianus Gallus (251—253)	IVNO MARTIALIS	69	46 Milano ³
11—12.		LIBERTAS PVBLICA	70	68 Milano
13.		PAX AETERNA	71	76 Milano
14—16.	Volusianus aug. (251—253)	FELICITAS PVBL	205	32 Milano
17.	Salonina (253—268)	FECVNDITAS AVG	5var.	39 Roma, ⁴ 260 után

A pénzek első 16 darabja a 241/43—251. évek közötti időből származik, az utolsó, Salonina-érem mintegy 10—15 évvel későbbi. Amennyiben ez a darab nem utólag került a több kézen átment leletegyüttesbe, úgy a következő, részben csak a közelmúlt években megvilágosodó történeti eseményekkel hozható kapcsolatba a kincs, illetőleg földberejtése:

1. A lelet — a Salonina-éremtől eltekintve — időben utolsó veretei révén pontosan beillik a bajóti,⁵ egy bizonytalan lelőhelyű magyarországi⁶ és a Brigetio-polgárvárosi,⁷ valamint néhány moesiai⁸ kincslelet sorába. Mindhárom hazánk területéről származó lelet ugyanazokkal a Trebonianus Gallus- és Volusianus-sorozatokkal zárul, amelyekkel a kunfehértói.⁹ Ezekről

¹ Az edény ma már nincs meg.

² RIC = Roman Imperial Coinage, ed. Mattingly—Sydenham—Sutherland, IV/3. (1949) és V/1. (1927). A verdék és azok az évszámok, amelyeket a hátlapi felirat tr. pot.-ja nem határoz meg, a RIC alapján vannak megadva.

³ Ezt és a következő három sorozatot Jónás E. szerint Viminaciumban verték (Orsz. Magy. Rég. Társ. Évk. II, 1923—26., 146. skk.). Felfogását általában nem osztják. Alföldi A. szerint (Num. Közl. 1935—36., 35. k.) ezek rómvárosi veretek.

⁴ A RIC-ben csak verdejeggyel fordul elő; verdejegy nélküli, tehát a mienkkel egyező darab található a komini leletben: Barcsay—Amant Z., Diss. Pann. II, 5 (1937), 290. — Voetter, NZ. XXXII. (1900) 132: 264 utánra keltezi a verdejegyes példányt.

⁵ Jónás E., id. mű, passim.

⁶ Uo. 18. jegyz., 154. sk.

⁷ Radnóti A., Num. Közl. 1945—46., 6 skk.

⁸ Uo. 8 sk., irodalommal.

⁹ A bajótiiban ezekhez még: IVNONI MARTIALI, PIETAS AVGG, VIRTVS AVGG, az ismeretlen lelőhelyűben: a két utóbbi, végül a brigetioiban: szintén a két utóbbi és LIBERTAS AVGG reversek járulnak.

Jónás B. kimutatta,¹⁰ majd Radnóti A. megerősítette,¹¹ hogy a 251. év végéről származnak.¹² Mindezek a pannoniai, moesiai és most ezekhez járulóan barbaricum leletek nyilvánvalóan olyan háborús eseményekkel állnak kapcsolatban, amelyek a 252. év elején zajlottak,¹³ de semmi esetre sem azonosak azzal az antik hagyományok alátámasztotta betöréssel, amely valamivel később, Valerianus és Gallienus uralkodása idején sújtotta Pannoniát.¹⁴ Legutóbb Radnóti A. valószínűsítette, hogy Aquincum »háziezrede«, a legio II. adiutrix 251-ben résztvett az ahyrtusi csata után a gótoknak a Balkánról történt kiszorításában.¹⁵ Egyike lehetett a legio azoknak az egységeknek, amelyek ezen a területen Trebonianus Gallust császárrá kiáltották ki, s ezért kaphatta a »Galliana, Volusiana« kitüntető jelzőket, amelyeket 252-ben már viselt.¹⁶ Ebben az évben már ismét Aquincumban van, Cosinius Felix helytartó vezetésével,¹⁷ és a város környékén egy utat állít helyre,¹⁸ ami talán a háborús események következtében pusztult el. Ugyanerre az évre helyezi Zosimos azt az ellenséges támadást, amelynek folyamán gótok, boranusok, burgundok és carpok zúdultak a birodalom európai tartományaira.¹⁹ A háborús események kronológiáját ma még nem ismerjük. Pannoniára vonatkozóan jelenleg így rekonstruálhatók az eseményeket: a 251. év végén a Pannoniát megszálló csapatok egy része távol van állomáshelyétől,²⁰ a Balkánon folyó hadműveletek esetleg a következő év elejére is átnyúlnak, s eközben az üresen maradt tartományt megrohanják a quadok és jazigok. Az év elejére utalnak a felsorolt kincsleletek utolsó darabjai, a quadokra a Brigetio-i és bajóti lelet topográfiai helyzete, a jazigokra²¹ pedig a jelen cikkben ismertetett kunfehértói lelet. A 252. év folyamán azután a pannoniai csapatok visszatérnek az elárasztott tartományba, hogy kiverjék a betolakodott ellenséget. A betörés téli, vagy koratavaszi lefolyása nem áll ellentétben azzal, amit két és fél évszázaddal korábban Ovidius a Duna északi partján lakó »barbárokról« többször is leírt.

2. A kunfehértói lelet másik érdekessége, hogy nem a limesen belül, hanem a barbaricumban került elő, ezúttal tehát nem a menekülő lakosság elásott vagyona, hanem a győztes zsákmánya maradt ránk. Aláhúzza ezt az, hogy a) a Duna—Tisza közén nagyon gyéren található római pénz és ipari termékek alapján nem valószínű, hogy kereskedelem révén került ide ez az antoninianus-sorozat; b) összetételében, különösen az utolsó emissziókat tekintve, egyezik több pannoniai lelettel, tehát minden valószínűség szerint ugyanazzal a háborús eseménnyel áll kapcsolatban (még az sem tehető fel, hogy hadifogoly váltságdíjaként került későbbi lelőhelyére, mert ebben az esetben valamivel későbbi sorozatok zárnák le); c) végül a zsákmányolt pénzeket jazig tulajdonosa későbbi időpontban elrejtette anélkül, hogy azokat közben újabb darabokkal felfrissítette volna, az egy Salonina-érem kivételével.

3. Lássuk végül, hogy mi lehetett az a történelmi esemény, ami a lelet tulajdonosát vagyona elrejtésére bírta. A Salonina-érem kiadásának évszáma pontosan nem határozható meg, valószínű azonban, hogy 264 után (és természetesen 268 előtt) verték.²² A 252-t követő években Pannonia számtalanszor esik ellenséges fosztogatások áldozatául, de 261-től kezdve több jel mutat arra, hogy a tartományban némileg nyugodtabb helyzet áll elő, elsősorban Dél-Pannoniában, ahol 262-ben kezd működni a sisciai verde.²³ A provincia északi fele azonban továbbra is nehéz helyzetben van: mind Aquincum, mind Intercisa pénzforgalmában — a fokozódó pénzromlás egyre nagyobb számban keringő pénzei ellenére — feltűnő hiátus mutatkozik ezekben az években.²⁴ A tartomány déli és északi része közötti ellentét talán a népvándorlás egy újabb hullámának érkezésében leli magyarázatát, amelyet a kutatásnak leg-

¹⁰ Id. mű, passim.

¹¹ Id. mű, 7 sk.

¹² Mattingly a Num. Chron. 1946. évfolyamában teljesen eltérő datálást ad az egyes emissziókra vonatkozóan, anélkül, hogy ezt minden esetben megindokolná. Így pl. a mediolanumi IVNO MARTIALIS leletünkben is előforduló típust 252. augusztus — 253. március közé datálja. 43. o. A magyar kutatók álláspontja, a leletek alapján is, valószínűbbnek látszik.

¹³ Radnóti, id. m. 8.

¹⁴ Alföldi A., Budapest története, I/2. (1942) 672 és 13. jegyz., 730; u. a. CAH XII. (1939) 147.

¹⁵ Radnóti A., Folia Arch. VI. (1954) 59 skk.

¹⁶ Radnóti, Folia, 59 sk.

¹⁷ CIL III 3421, Fortuna redux-kő datálatlan, szemben Radnóti A. nyilvánvaló elnézésével, Folia, 59.

¹⁸ Kuzsinszky, Aquincum, 1934, 66 = Soproni S. Arch. Ért. 1951., 46 skk.

¹⁹ I, 26, 1 skk.; Alföldi, Berytus, IV. (1937) 53 skk.; u. a. CAH XII. (1939) 146 sk.

²⁰ Radnóti, Folia, 59 sk. Nemcsak az aquincumi legio, hanem segédszereplők is.

²¹ Ez a két nép a Zosimosnál szereplő gótokkal és carpokkal lenne ez esetben azonos?

²² Voetter, NZ 1900, 132 datálása csak hozzávetőleges.

²³ Alföldi A., Siscia I (1931) 9.

²⁴ Pekáry T., Arch. Ért. 1953, 107, 110; R. Alföldi M., Intercisa I (Arch. Hung. XXXIII., 1954) 120.

újabbban sikerült kimutatnia. A Duna—Tisza közének északi felére telepedett ún. »kiszombor—ernőházi csoport« népére gondolunk, amely a régészeti leletek tanúsága szerint a 270 körüli években veszi birtokába a Szeged—Kiskunhalas vonaltól északra eső területet. Érkezésüket az egykori pontusi és dáciai események is valószínűsítik.²⁵ Megjelenésük nemcsak a határmenti római lakosságnak jelentett újabb nehézséget, hanem a most tárgyalt pénzlelet arra látszik mutatni, hogy a Duna—Tisza köz korábbi telepeseinek is. Mindenesetre feltűnő, hogy a »kiszombor—ernőházi« jellegű leletek sűrű előfordulásának déli határvonala éppen Kiskunhalas—Kunfehértó területén megy át.²⁶ Természetes, hogy leletünknek az utóbb említett eseményekkel való összeegyeztetése erősen hipotétikus. Nemcsak azt nem tudjuk egyelőre, hogy az újonnan jött »kiszombor—ernőháziak« (= roxolánok?²⁷) ellenségekként érkeztek-e a jazigok területére, hanem az egy Salonina-érem sem határozza meg egyértelműen a lelet földbekerülésének idejét. Lehetséges, hogy későbbi évek római támadása okozta a kincs elásását, vagy olyan szarmata—jazig hadjárat, amely holtan hagyta a tulajdonost a római limes határolta területen belül

Pekáry Tamás

A Nemzeti Múzeum ritka Maxentius-kisbronzai

A Nemzeti Múzeum Éremtárában, a IV. századi gyűjteményrész rendezése közben néhány olyan magasabb művészi szintet képviselő kisbronz került elő, amelyek szokatlanul jó kivitele megérdemli a részletesebb megtárgyalást. Mint éremtípus természetesen egyik sem ismeretlen, Maxentius római városi és ostiai anyagában, viszonylag ritkábban ugyan, de megtalálhatók. A velük kapcsolatban felmerülő kérdések elsősorban abból adódnak, hogy ezek a kisbronzok a szokott sorozatos kisbronzokkal ellentétben feltűnően közel állnak az aureusokhoz, sőt bizonyos fókig irányt mutatnak azok stílusbeli fejlődéséhez.

E néhány kisbronz a következő:

- t. 1. Maxentius cf. Kat. Gerin¹ Roma 29., de R S verdejeggyel.
 II. t. 2.   «   «   «   «   Ostia 10., de MOSTS verdejeggyel.
 II. t. 3.   «   «   «   «   «   11., de MOSTT verdejeggyel.
 II. t. 4.   «   «   «   «   Roma 34.
 II. t. 5.   «   Kat. Gerin non habet: Av/ MAXENTIVS P F AVG feje jobbra babérkoszorúval. — Rv/VOT/ QQ/MVL/XX/FEL, koszorúban. Római városi veret verdejegy nélkül.
 II. t. 6. Maxentius cf. Kat. Gerin Ostia 1., de MOSTP verdejeggyel.
 II. t. 7. Romulus cf. Kat. Gerin Roma 3., elmosódott R S verdejeggyel.

Valamennyi darab fényképe kettős nagyításban szerepel a táblán, a stíluskritikai megállapítások jobb ellenőrizhetősége céljából.

A római városi verde, talán fővárosi rangjánál fogva, még az első és második tetrarchia idején beálló feltűnő stílusbeli hanyatlás idején is valamivel művészibb szinten dolgozik, mint a birodalom többi verdéi.² Kétségtelen, hogy sorozatosan elkészített verőtüvein sem találhatók meg a technikai tudatlanság és a torzítás olyan vonásai, amelyek általánosak például a keleti vagy a Duna vidéki verdékben. De ez az átlagosnál magasabb nivójú vésnöki munka sem menti meg attól, hogy a IV. század első éveiben maga is eljusson a portrénak már nem is nevezhető, merev, durva császárképekig, a hátlacon pedig a teljes sematikusságig. Maxentius trónra kerülése (306 ősze) után a római városi verde új vereteit a művészi kísérletezés jellemzi; annak

²⁵ Párducz M. A szarmatakor emlékei Magyarországon III. (Arch. Hung. XXX., 1950) 108; ua. Laureae Aq. II. (1941) 309 skk.; Harmatta J., Studies on the History of the Sarmatians (Magyar—görög tanulmányok, 30, 1950.) 49 skk.; ua. MTA II. oszt. közl. II. (1952) 226 = Acta Arch. Hung. II. (1952), 351.

²⁶ Párducz, Szarmatakor III., 108. old. térképen a 344., 345., 346. sz. lelőhelyek.

²⁷ Harmatta, Studies, 54 sk.

¹ Kat. Gerin rövidítéssel jelöljük O. Voetter, Die Münzen der röm. Kaiser, Kaiserinnen und Caesaren von Diocletianus bis Romulus; Katalog der hinterlassenen Sammlung und Aufzeichnungen des Herrn Paul Gerin. Wien, 1921. c. munkáját.

² Vö. erről megjegyzéseimet Acta Ant. III. 1955, 245. skk. old., illetve más szempontból összeállítva K. Pink, Die Silberprägung der Diokletianischen Tetrarchie, Num. Ztschr. 63, 1930., 14 skk.

ellenére, hogy a veretek sorozatosan készülnek el, valami technikai javulás lassan érezhetővé válik itt. Ilyen előzmények után jelentkezik a kísérletező időszak eredménye³ itt és Ostiában a *II. t. 1—3.* éremképeken, olyan eredmény, amely a IV. század kezdő éveinek stílusa után az éremverés művészetének megújódására mutat.

A *II. t. 1—3.* kisbronzok keletkezésének időpontjára biztosan utal a VICTORIA AETERNA AVG /VOT/ XX vagy VOT /XX/ FEL hátlapú körirat. Maxentius 311. október 28.-án ünnepelte uralomrajutásának első ötesztendő jubileumát,⁴ s ez ünnepségek előkészítése adott alkalmat ezen aranyban és bronzban kivert, egészen különleges Victoria-típus megalkotására. Különlegesnek kell tekinteni a IV. század második évtizedének elején ezt az éremképet mindenekelőtt kompozíció szempontjából. Az érem körfelületén, hosszú idő óta először, jelentőséget nyer a betűk elhelyezése, úgy látszik, gondosan ügyeltek arra, hogy képszerűen, a kör-szélhez szinte sugarasan illeszkedve kerüljenek a helyükre a körirat egyes betűi. Ezt a feltevést alátámasztja az a tény, hogy a körirat maga, nyelvtani tekintetben, helytelenül van tagolva (VICTORIA A/ETERNA etc.). Úgy látszik tehát, hogy ez esetben a képszerűség fontosabb volt, mint a szöveg maga. A kompozíció javára szolgál, hogy a vésnök nem a köralakot tartotta elsősorban szem előtt, hanem a Victoria alakját azon belül egyenlőszárú háromszögben fogalmazta meg. Innen a kép kiegyensúlyozott, harmonikus összhatása.

Érdekes azonban a kompozíción túl az éremkép technikai kivitelezésének részleteibe is belemélyedni. A Victoria-alak rendkívüli könnyedsége első pillanatra feltűnik a vizsgálódó előtt; szembeötlő könnyed szárnytartása, lendületes lábmozdulata, s az alig észrevehető főhajtás, amellyel a VOTA-szöveg írására a pajzs fölé hajlik. Mindezek a finom árnyalatok a két ostiai példány (*II. t. 2—3.*) sajátjai.⁵ Ha azonban a *II. t. 1.* római városi példányt állítjuk szembe a két ostiaival, több feltűnő és elütő vonás jelentkezik rajtuk.

A római városi ábrázolás teljes egészében durvább, darabosabbnak hat, mint a két ostiai. Különösen jellemző ebben az összefüggésben a Victoria mozdulatának hallatlan merevsége, amelyet a vésnök csak a ruharedőzet durva párhuzamos vonalaival ad vissza. Ugyanígy vész el a test arányossága, és az alig érezhető főhajtás finomsága a római városi példányon. Úgy látszik tehát, hogy a verettípus finomabb eredetije Ostiában készült el, s Rómában inkább csak utánozták.

Ugyanez a kettősség jellemzi az előlapon szereplő császárképmásokat is.

Az előlapi portré fejlődése Rómában a IV. század első éveire jellemző stílusbeli leromlás után Maxentius uralomrajutásával, tapogatózva ugyan, de megindul. A fejlődés különösen jól nyomon követhető az aranyak kapcsán, ahol bizonyára a szokottnál nagyobb gondot fordítottak az uralkodó képének vésésére.

Maxentius első római városi aranyveretei — még Princeps invictus-címmel⁶ — technikailag ügyes, de száraz, rajzos, kemény portrét hoznak, amely később az erőteljes realizmus irányába fejlődik tovább. Amikor Ostia verdéje 311-ben működni kezd,⁷ a római városi vésnökök már leküzdötték a tetrarchiák korára jellemző technikai nehézségeket, a portré most nemcsak realista ízű, hanem jellemzésre is törekszik. A *II. t. 2—3.* kisbronzok előlapi képei azonban — összevetve a *II. t. 1.* kisbronzéval — ennél többet mutatnak. A római városi császárkép bizonyos merevségén és egyre érezhető rajzosságán túl az ostiai darabokon a teljes technikai tudás birtokában már nemcsak könnyedséget érezhetünk, hanem kísérletező, újító kedvet is. A balra néző portré a császárkori pénzverésben mindig a ritkábbak közül való volt, különösen a nagy, III. századi pénzromlással járó nivótlan sorozatok után. A nagyobb távlatú mellkép sisakkal, pajzzsal és hastával, amelyet a *II. t. 3.* képen látunk, Gallienus, majd Probus óta kísért, hol jobb, hol gyengébb kivitelben, nem beszélve itt természetesen a galliai részcsászárság pénzeinek Postumus alatt elért magas művészi színvonaláról. Különösen feltűnő az ostiai⁸ kis-

³ A fejlődés menetét részletesen A konstantinkori éremművészeti renaissance c. dolgozatomban tárgyalom, Kiadás alatt.

⁴ E. Groag, PW—RE 18. Hb. 2447. hasáb.

⁵ Ugyanezek a sajtóságok a legkisebb részletekig megtalálhatók a British Museum szembenéző Maxentius-portrés aranyán, képét hozza J. Maurice, Numismatique Constantiniennne I, 1908., Paris, 274., illetve XIX. t. 8.

⁶ O. Seeck, Geschichte d. Untergangs der ant. Welt, I., 1895., 34. Vö. E. Stein, Geschichte d. spät-röm. Reiches, I., 1928. 125. sk.

⁷ Általános vélemény szerint Maxentius 309-ben alapítja az ostiai verdét. Vö. J. Maurice, id. m. I., 264.; G. Calza, PW—RE 18. Hb. 1660. hasáb.; E. Groag, PW—RE 18. Hb. 2452. Függetlenül attól, hogy Ostia jelentősége Maxentius alatt csak akkor nő meg, amikor az Afrikát visszahódítja, másutt lesz alkalom stíluskritikai okokkal is bebizonyítani azt, hogy a verde 311-ben, Afrika visszatérte után indul csak meg. Vö. ehhez E. Groag, i. m. 2447.; E. Kornemann, Doppelprinzipat u. Reichsteilung im Imperium Romanum, 1930., 123.

⁸ J. Maurice, id. m. I., 1908., XVII. t. 14.

bronz sisakos Maxentius-képének rendkívüli lendületessége, ha egy kb. ugyanabban az időben készült római városi arannyal vetjük össze. Ez az arany szintén balra tekintő, sisakos császárképmást hoz, azonban távlat nélkül, kissé zsúfoltan és viszonylag lapos kivitelben, ami rajzossá teszi a képet.

Az itt vázolt stílusbeli fejlődést, amely világosan az ostiai verde jelentőségét mutatja Maxentius uralkodásának vége felé, további adatokkal támasztja alá a *II. t. 4—5.* szám alatt szereplő két kisbronz. Bár jegy nincs rajtuk, jellemző betűformák és egész kivitelük alapján a római városi verde készítményének kell tartanunk őket. Keletkezésük időpontját a rajtuk levő vota-szöveg⁹ egyértelműen a 311. év nyarára, a quinquennalia-ünnepségek előkészületeinek idejére teszi. A portré összevetve a *II. t. 1—3.* római városi, illetve ostiai típusokkal, új sajátosságokat mutat. A korábbi római városi merevséget itt már határozottan a jellemző erejű realizmus felé enyhíti Ostia hatása; a portré megkisebbedésével együtt jár annak arányosabb, sőt plasztikusabb kivitelezése. Mivel azonban a *II. t. 1.* számú kisbronz Romában szintén a quinquennalia idején készült, úgy látszik, hogy Ostia verdéjének ez a hatása párhuzamos ott a régi, bár javuló stílus kísérletező időszakával s csak némelyik, inkább alkalmi¹⁰ vereten válik irányadóvá.

Ostia irányító hatásának ebben az időszakában másik fontos bizonyítéka a Romulusnak, Maxentius fiának emlékére készült veretek vizsgálatából adódik. Romulus caesar 309-ben halt meg,¹¹ apja heroont épített emlékére. A pénzek hátlapjain ennek a heroon-nak a képe szerepel, a jellemző AETERNAE MEMORIAE-körirattal. A heroon felépülte alkalmából készült legszebb aranymultiplum Ostiában került kiverésre,¹² a *II. t. 6—7.* bronzok e típus sorozatos megfelelői. Ha az aranymultiplum ostiai eredetét nem vennők is figyelembe, hanem csak az itt szereplő két ritka bronzpénz stílusbeli különbségeit taglaljuk, akkor is világosan látszik fentebbi fejtegetésünk helyessége Ostia irányító szerepét illetően. Természetesnek kell ugyanis vennünk, hogy ahol a tervező vésnöki munka magasabb szinten van, ott a sorozatos anyag is jobb. Hogy ez miért van így, arra inkább logikai indokaink vannak: majdnem bizonyosra vehető, hogy a nagyobb tudású graveur vagy graveurök közvetlen hatással vannak a sorozatos töveket gyártó vésnökökre is, illetve bizonyára az ügyesebb, esetleg közvetlen tanítványaikat dolgoztatják maguk mellett.

A *II. t. 6.* bronz az ostiai példány. A gyermekkorában meghalt Romulus caesar portréja itt már kevés, de jellemző vonással készült el: feje nagy, kerek, tipikus gyerekfej, profilja a kialakulatlanság jegyeit hordja magában. A hátlapi heroon-kép arányai biztosak, sőt bizonyos kísérlet is tevődik rajta a távlat érzékeltetésére, a félig nyitott ajtószárnyak segítségével. A római városi kis quinár portréja (*II. t. 7.*) sokkal sematikusabb, szemkidolgozása majdnem archaikus, a hátlapi épületábrázolás pedig egészen egysíkúan rajzos. Mindezek a vonások biztosan mutatják az ostiai típusok irányító voltát a 310-es évek végén.

*

A fentieket összefoglalva, a következőket kell leszögeznünk. A Történeti Múzeum Éremtárának néhány ritkább Maxentius- és Romulus-kisbronz kapcsán módunk nyílt arra, hogy a IV. sz. első évtizedében a római városi és a rövidéletű ostiai verde stílusának fejlődését nyomon kövessük. Róma veretein az I. és II. tetrarchiára jellemző stílusbeli leromlás után a keresés és a lassú javulás vonásai jelentkeznek, ez azonban az elsődleges technikai problémák megoldásán nem megy túl. Ezzel szemben a római városi személyzettel szervezett új ostiai verdében egyszerre lendületes, magas nívójú és már művészi mértékkel mérhető érentípusokkal kerülünk szemközt röviddel megindulása után. A technikai kísérletezés, amely Romában folyt és párhuzamosan tovább is folyik az egész időszak alatt, itt, Ostiában teljesedik ki. Fel kell tételeznünk tehát, hogy Ostiában egy nagyobb képességű mester kezdi meg működését a 307-es év táján. Technikai alapképzettsége a római városi verdéhez köti, azonban hamarosan a stílusproblémák önálló felvetéséhez jut el, és kísérletei — főleg a térérzékeltetés és a realizmusra törré plasztikusabb, de egyszerűbb kivitelezés terén — sikeresnek mondhatók.

R. Alföldi Mária

⁹ A Q Q értelmezésére vö. J. Maurice, i. m. I., 1908., 185.

¹⁰ Az ilyen VOTA-szövegű koszorús veret annyira egyértelműen a császárfogadalmak ünnepségeivel van összefüggésben, hogy leginkább az ünnepélyes processzus alkalmával végzett pénzszórást jelölheti. Vö. A. Alföldi, Insignien u. Tracht d. röm. Kaiser, Röm. Mitt. 50., 1935., 112. sk. Ezzel magyarázható az ilyen darabok aranyhoz közelálló jobb stílusa is.

¹¹ E. Kornemann, Röm. Geschichte, 2. 1942., 415.

¹² Publikálatlan a C. de Beistegui-gyűjteményből.

Barcsai Ákos pénzének szánt koholt dénár

Az Esztergomi Múzeum 1955 tavaszán éremleletet küldött feldolgozás céljából a Nemzeti Múzeum Éremtárának. A kincset mint »tatárjáráskori éremlelet«-et tartja nyilván a múzeum. Valóban a 133 darabból álló anyagot a XIII. század első felében vert pénzek alkotják. Részben Árpád-kori magyar, részben friesachi dénárok, továbbá bécsi fillérek találhatók benne.

Első tekintetre az összbenyomást egyetlen darab sem zavarja, melyet ne lehetne korabeli pénznek tartani. A meghatározásnál azonban kitűnt, hogy az anyagban egy rendkívül érdekes dénár van, melyet semmiképpen sem lehet a leletegyütteshez sorolni. Ez az érem eredetileg bécsi fillér volt s megállapíthatólag Luschin: Die Wiener Pfennige című munkája, I. t. 39. sz. ábrájával lehetett azonos. Az eredeti rajz nehezen vehető ki, mivel a veret nagyon kopott vagy koptatott.

Az eddigiekben ismertetett bécsi fillér lett azután mind előlapján, mind hátlapján felülbélyegezve. A felülbélyegzett pénz leírása a következő:

E) Háromágú koronán könyöklő kar, kezében kivont szablyát tart. Alsókar felülről nyíllal átlóve.

H) Gyökeres fatörzsön háromágú korona. Fatörzstől jobbra, majd balra C—B (Civitas Brassoviensis) látható. Az egész egy 4 mm-es négyszögben.

1

2

Az érem átmérője 13 mm, súlya 0,53 g. (Lásd az ábrát. Az 1. sz. a dénár után készült fénykép eredeti nagyságban, a 2. sz. 1 : 3, eredeti után készült rajz).

Az előlapi ábrázolás Barcsai Ákos erdélyi fejedelem (1658—1660) címere.¹ Azonos a címer a fejedelem segesvári verdejében készült tallérok, azzal az eltéréssel, hogy míg a felülbélyegzett dénár címernagysága csak 6 mm., addig a talléron 13 mm-es a címer.²

A hátlapi bélyegvas lenyomat Brassó város címere.³ Azonos stílusú címerkép látható Barcsai Ákos Brassóban veretett tallérjain is.⁴

A címerábrázolások alapján dénárunkat Barcsai Ákos erdélyi fejedelem Brassóban, 1660-ban vert szükségpénzének tekinthetnők. A fejedelem személye mellett szólna a fentiekén kívül a történelmi helyzet is.

II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata után — amit a török birodalom ismételt figyelmeztetése ellenére kezdett — török seregek, a havasalföldi és moldvai vajdakkal, valamint a tatár khánnal szövetségben özönlötték el Erdélyt. Egymással versengve rabolták ki a szerencsétlen országot. Tetézte a bajokat még az is, hogy a török új fejedelmet ültetett Erdély trónjára, 1658. IX. 14-én Barcsai Ákos személyében,⁵ akit a nagyvezér fogságban tartott, amíg többek között az évi adó 40 000 aranyra való felemelésére 500 ezer tallér hadi költségére nem kötelezte magát.

¹ Alapi Gyula stb.: Magyarország címerkönyve. (Liber armorum Hungariae.) Budapest, 1913. 74. t. 6. sz.

² Adolf Resch: Siebenbürgische Münzen und Medaillen. Hermannstadt. 1901. 37. t. 20.

³ Tagányi K.: Magyarország czimertára. Budapest. 1881. Szabad királyi városok czimerei. Brassó. Régi. I. 30.

⁴ A. Resch: I. m. 37. t. 28.

⁵ Szilágyi S.: Erdélyország története, II. k. Pest. 1866. 275. skk.

A kifosztott ország a legnagyobb erőfeszítések ellenére sem tudta a roppant összeget kifizetni. Újabb török betörések, hadjáratok, s fenyegetések súlya alatt, végre az 1660-ban összeült segesvári országgyűlés úgy határozott, hogy a nagy pénzzsűkére való tekintettel Brassóban, Segesvárt és Szebenben tallérokat kell veretni. Az egykorú krónikás 1660. X. 16-án az eseményeket a következőképpen örökítette meg: »Alldieweil die grosse Bedrängung des armen Vaterlandes Siebenbürgen, die grosse Geld-, voraus Taller-Summa, den Hungrigen Kragen des türkischen Bluthundes zu stillen, fast unmöglich zu thuen, so ist derowegen von Ihrer Fürstlichen Gnaden Barczay mit Consens der Teutscher sampt edler Herrn unanimi consensu trium nationum entschlossen, in den Städten als Hermannstadt, Schaespurg und auch allhier in Kronstadt Taller zu schlagen. Und demnach in Cronen ein Taller-Schlag aufgerichtet durch des Weisen Herrn Thomae Trepyechs Goldschmidt, Ratsgeschworenen allhier, aus eignen sumptibus; in welcher Werkstatt auch ein ziemliche Anzahl der Taller zu Beförderung der gemeinen Notdorf der republicae Coronensis sein geschlagen worden«.⁶

Szebenben az eddigi bizonyítékokkal, melyek a dénár Barcsai Ákos uralkodása idején történt felülbélyegzését valószínűsítették, számos olyan adat merült fel, mely nagyon is kétségesse teszi a darab valóságát.

A legfeltűnőbb az, hogy Barcsai pénzei között hiába keresünk dénárt, vagy bármilyen más aprópénzt, — csak aranyat és tallért találunk. Nem ismeretes a fejedelem nevére vert más pénz nem. Sem gyűjteményekben, sem Reschnek az erdélyi pénzeket eddig legrészletesebben feldolgozó munkájában nem fordul elő ez a dénár. De nem tesznek róla említést a fejedelem alatt tartott országgyűlési törvények és határozatok sem, jóllehet a ma is ismeretes pénzfajok veretéséről azok intézkednek.

A brassói pénzverdében vert érmek között sem szerepel a felülbélyegzett dénárnak megfelelő darab.⁷ Pedig a városi pénzverő éppen Barcsai idejében lépett ismét működésbe. Új pénz előállításáról történt ott intézkedés, nem pedig évszázadokkal korábban készített dénárok felülbélyegzéséről. A város politikai története sem indokolja az aprópénzek kényszerű felülbélyegzését. Brassó, Barcsai korában, nem szenvedett ostromtól, ami kényszerítette volna a várbelieket, hogy dénárszükségletüket felülbélyegzéssel elégítsék ki. Töröktől, tatártól, ellenfejedelemtől egy-két napig tartó sarcolásnak ugyan ki volt téve, de az ellenség bosszúját nem aprópénzzel csillapították. Az eseményeket részletesen ismertető városi krónikások nem tudnak dénárverésről, pedig ugyanakkor írnak tallér készítésről.⁸

Érthetetlen lenne az is, hogy a nemesfémekben gazdag Erdélyben kik és miért őrizték volna a XIII. századi bécsi filléreket, melyek még a maguk korában sem váltak Erdélyben otthonossá. Így az 1660-as évek roppant anyagi terheit viselő ország gazdasági életében semmiképpen sem jöhettek tekintetbe.

A felsorolt negatív bizonyítékok alapján a dénárt már ezek figyelembevételével is hamisnak lehetne tartani. A leglenyegesebb érv a valóság ellen a Barcsai korában vert pénzek vizsgálatából levonható tanulság.

A dénár hátlapján Brassó címe van, s Brassóban Barcsai uralma alatt, 1660-ban, csak tallért vertek, így vizsgáljuk meg ezeket a tallérokat. A Brassóban készített tallérok előlapján, a nagycímer közepén, a dénáron is látható pajzsban, foglal helyet a Barcsai címer. Ezeken a tallérokon, a Barcsai címerben, a könyöklő karnál — a felső kar alulról van átnyilazva, míg dénárunknál, az alsó karban, felülről lőtt nyíl látható. Az utóbbi megoldás — az alsó karban felülről lőtt nyíl — csak a segesvári verdében készült talléroknál figyelhető meg. Vagyis a vésnők az egyes címeralkatrészeket felületesen alkalmazta, keverte össze, és ennek lett azután a következménye, hogy a Brassó címerével felülbélyegzett dénár előlapján nem a neki megfelelő, Brassóban vert tallérokon ismeretes Barcsai címer, — felsőkar alulról nyállal — hanem a segesvári pénzverőben készített tallérokon — alsó kar felülről nyállal — címerváltozat van. Pedig a tallérok analógiájának megfelelően, a dénáron a Barcsai címer alulról átlőtt felsőkarokkal kellene, hogy szerepeljen.

A bécsi fillér felülbélyegzése, minden bizonnyal századunk elején történt. Ezt nemcsak a veret modern stílusa, hanem egy hamis, rokon darab összehasonlítása alapján indokoltnak is tartjuk. A Resch közöl egy Barcsai Ákos fillérének jelzett pénzt.⁹ A nyolcszögű darab előlapján B. A., hátlapján négyszögben a Barcsai címer, — nyállal felülről átlőtt alsókarokkal —

⁶ Chronik von Daniel Nekesch—Schuller: Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. 360. 1. Brassó. 1903.

⁷ Gyárfás T.: A brassai ötvösség története. Brassó. 1912. 292. skk. 51. t.

⁸ Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV—VI. k. Brassó. 1903—1915.

⁹ A. Resch: Nachtrag zu den siebenbürgischen Münzen und Medaillen von 1538. bis zur Gegenwart. XI. t. 19. (Megjelent: Jahrbuch des Burzenländischen Museums. I. Jahrgang. Kronstadt. 1925.)

mint dénárunknál is. A két koholmány közötti összefüggés nyilvánvaló. Resch az általa ismer-
tetett darab hamisítóját, illetve készítőjét egy bizonyos nagyenyedi Faus nevezetű egyén szemé-
lyében állapította meg, aki 1900—1915-ig több e csoporthoz tartozó hamis darabot csinált.¹⁰

Semmi okunk, hogy dénárunk készítőjét, Resch alapján, ne Fausban keressük és ne
tartsuk XX. század eleji koholmánynak. A darab a fenti zártlethez, mint később kiderült,
háborús behatások következtében került.

Király Ferenc

Pénzérték jegyzék 1751-ből

Az alábbi felsorolás az osztrák örökös tartományok területén forgalomban volt külföldi
pénzek neveit és azok hivatalos értékét tartalmazza. Felsorolja egyúttal a forgalomból kizárt
pénzek neveit is. Az értékelések forint, krajcár és dénár értékben történtek. (1 forint = 60
krajcár = 100 dénár). Az aranypénzek felsorolásánál azok súlyát is közli granokban (1 gran =
0,062 g), természetesen a színarany súly alapján.

Specificatio

Extraneorum Aurearum et Argentearum Monetarum, quae in Caesareo-Regiis Haere-
ditariis Regnis et Provinciis non solum in Quaestu, verum penes et ad omnes Caesareo-Regias
et Publicas Cassas libere acceptari et erogari non solum vigore clementer emanati Anno 1746.
et Anno 1751, verum etiam subsequenter virtute clementissimae Caesareo-Regiae Resolutionis
de dato 7-mae Februarii 1753 emanatae adnexa cursus formalitate per Monetae Patentales
de Annis 1746 et 1751 provocando (habitarum Aurearum et ultra Medium Florenum intrin-
secum valorem, Majorum Argentearum Monetarum) et quidem pro facilitandis Commerciis
uberius in futurum autem non in majori, sed nec in minori valore, quin infra explanatum habe-
tur, in omnibus Caesareo-Regiis et Publicis Cassis, nec non Quaestibus acceptari et extradari
possunt :

Gravitas sequentium Aurearum Monetarum ad normam ordinarii 60 granorum gravis aurei ponderis			Juxta Clementissimam Caesareo-Regiam Resolutionem sequenti decurrent valore.		
Aurei	Grana		Floreni	Crucigeri	Denarii
		<i>In Romano Imperio Cusae Aureae Monetae :</i>			
	60	Virtute Imperialis Constitutions in Imperio vel alibi Cusi Aurei	4	7	½
		Et tandiu, quousque a praerecensita Constitutione recessum non fuerit :			
1	53	Archi-Ducatus Bavariae Max d'Or	5	55	—
2	46	Archi-Ducatus Bavariae Carolius dicti	8	50	—
1	23	Archi-Ducatus Bavariae Medii Carolius	4	25	—
		Similiter Palatinatus Rheni, Virtemberg, Hessen-Darmstadiensis, Baaden-Durchlachiensis, Anspachiensis, Valdeggishensis, Fuldaischiensis, Hohenczolleriensis et Montfortiensis Archi-Ducalibus Bavariae conformes Carolius dictis et in Svevico Circulo per abusum			
2	46	Decemflorenarii vocitati Aurei	8	50	—
		Ejusdem Medietas	4	25	—
		Aurei ab Anno 1750 hucdum novi Regio-Borussici Dubblones Fride-ricus d'Or, vel Doppien vocitati propter iniquam adjustmentem			
3	48 ½	Aurei pro Aureo ad Norman leviorum Aureorum a 4 Fl. 7 ½ xr. computando devalvati	14	24	
1	54 ½	Simplex	7	12	

¹⁰ Uo. 196. 1.

Gravitas sequentium Aurearum Monetarum ad normam ordinarii 60 granorum gravis aurei ponderis				Juxta Clementissimam Caesareo-Regiam Resolutionem sequenti decurrent valore		
Aurei	Grana			Floreni	Crucigeri	Denarii
	57	Medius aequaliter		3	36	
		In Romano Imperio Cusae Argenteae et Majores, non tamen infra Medii Floreni continentes valorem Monetae				
		Archi-Ducatus Saxoniae, Borussiae et Praunschveviae ita antiquiores et novi in conformitate Imperialis Constitutionis cusi, nec non Archi-Episcopatus Salisburgensis, Ducatus Praunschveviensis et Lineburgensis, prout reliqui omnes in Imperio Romano (non tamen minorem intrinsecum habentes valorem) cusi Biflonenarii, quorum parvi reperiuntur, qui non essent attriti, uti hactenus, ita in posterum acceptandi in		2		
		Omnes praespecificati Florenarii, vel ita nuncupati $\frac{2}{3} \times$ frusta aequae in suo priori valore		1		
		Non absimiliter omnes praespecificatarum specierum Medii Florenarii vel $\frac{1}{3}$ frusta		—	30	
		Item ab Anno 1750 hucdum cusi novi Regii Borussici Imperiales vel Nonaginta cruciferorum frusta ad minimum 1 Unciam, 1 quintam et fractam Denarii ad pondus Viennense ponderantia in		1	25	
		Item similis Medius quadraginta quinque Cruciferarius si ad minus 2 quintas ponderet et medium secundum denarium Viennensis ponderis, valet et acceptandum			40	
		NB. Excluduntur et absolute prohibentur inferendi, acceptandi et erogandi sub poena confiscationis praedictorum Borussicorum Biflorenariorum species, utpote $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{12}$ frusta, ita etiam Medii Floreni valorem non continentes Bavarica, Virtembergica, Montfortica, Schavensteinica Triginta et quindecim Cruciferarii dicta frusta, pariformiter omnia extranea ejusmodi frusta minus Medii Floreni valorem habentia cujuscunque nominis sint, praeterquam in hac specificatione contenta devalvata, nullo modo cursum et valorem suum habeant.				
		<i>Regiae Gallicae Aureae Monetae ultimi piaae Reminiscendae Regis Ludovici Quarti</i>				
3	53	Duplex Louis d'Or		14	37	—
1	54	Simplex Louis d'Or		7	13	
	57	Detto Medius		3	36	2
2	19	Solis Louis d'Or		8	40	
		<i>Nunc gubernantis Regis</i>				
2	19	Schild Louis d'Or		8	44	
		<i>Regiae Gallicae Argenteae Monetae</i>				
		Gallici Antiqui Biflorenarii vel Louis-blanc		2	—	—
		Medii Louis-blanc		1	—	—
		Quarta detto			30	
		Novi et Antiqui Gallici Aggio vocitati Talleri vel Biflorenarii utriusque, tam piaae reminiscendae, quam nunc gubernantis Regis, antiqui quidem Tres Coronas in Triangulum dispositas loco insignis, novi vero insigne folii palmarum circumdatum praeseferentes		2	16	
		Eorum Medius		1	8	
		Quarta detto			34	
		<i>Regio — Hispanica Aurea Moneta</i>				
7	41	Quadruplex Hispanica Doppien		29	10	
3	50 $\frac{1}{2}$	Duplex detto		14	35	
1	55 $\frac{1}{4}$	Simplex detto		7	17	2
	57 $\frac{1}{8}$	Medius detto		3	38	3
		<i>Regio — Hispanica Argentea Moneta</i>				
		Omnes Hispanici in Europa cusi Talleri seu Biflorenarii ita et ex America adventantes Matten, vel Pezza Colonarie aut Mexicanae dicti si non sint notabiliter circumcisi vel decurtati		2	4	
		NB. Minutioris Argenteae Monetae Hispanicae nullus admittitur cursus vel valor.				
		<i>Regio — Portugalicae Aureae Monetae</i>				
7	42	Quinduplex Moi d'Or ex parte Magna Portugalica Cruce, altera ex parte Insigni Portugalicae Regis insigniti		29	19	
3	5	Duplex Moi d'Or		11	46	
1	32	Simplex Moi d'Or		5	50	
	47	Medius Moi d'Or		2	58	

Gravitas sequentium Aurearum Monetarum ad normam ordinarii 60 granorum gravis aurei ponderis			Juxta Clementissimam Caesareo-Regiam Resolutionem sequenti decurrent valore		
Aurei	Grana		Floreni	Crucigeri	Denarii
	18	Quintalitas Moi d'Or	1	11	
8	12	Unis Duplex Teston Regia Effigie ex parte una, altera vero Portugaliae Regis Insigni insignitus	31	16	
4	6	Simplex detto	15	40	
2	3	Medius detto	7	50	
1	2	Quarta detto	3	56	
	31	Octava detto	1	58	
		NB. Portugallia Argentea Moneta nullum habet cursum. <i>Tam Priores, quam Modernae Austriae Inferiorum Provinciarum Aureae Monetae.</i>			
3	11	Integri vel Duplices nominati Souverains d'Or	12	19	2
1	35 1/2	Medii vel Simples dicti Souverains d'Or	6	9	3
		<i>Earundem Inferiorum Austrae Provinciarum Arhenteae Monetae</i>			
		Integer Ducaton vel Inferiorum Provinciarum decem Schilling dictus	2	29	
		Medius detto	1	14	2
		Quarta		37	1
		Pantacon, vel Burgundicus, vel Crucis Tallerus dictus	2		
		Medius detto	1		
		NB. Residua et Minor Earundem Provinciarum Argentea Moneta isthic nullum habet Cursum. <i>Ducatus Tuscaniae Aureae Monetae</i>			
1		Unus Zechin, vel Gigliato	4	12	—
		<i>Ejusdem Ducatus Tuscaniae Argenteae Monetae</i>			
		Pastra juxta Mendl Pondus 9. Aureos et sex grana ponderans	2	28	
		Medietas juxta idem pondus 4 Aureos et 33 grana ponderans	1	14	
		Quarta 2 Aureos et 16 1/2 grana ponderans		37	
		Livornino 7 Aureos et 46 grana ponderans	2	4	
		Media 3 Aureos et 53 grana ponderans	1	2	
		Quarta 1 Aureum et 56 1/2 grana ponderans		31	
		NB. Pro singulo defectuoso grano ex his currentibus monetae speciebus desumendus est unus denarius. <i>Venetiana Aurea Moneta</i>			
1	—	Venetianus Zechin	4	12	—
		<i>Venetianae Argenteae Monetae</i>			
		Veneticus Ducaton Crux-Corona vel Scudo ponderans 9 Aureos et 6 grana	2	28	
		Veneticus Ducato 6 Aureos et 31 grana ponderans	1	33	
		Venetica stina 7 Aureos et 56 grana ponderans	2	12	
		NB. Pro singulo defectuoso grano defalcatur unus denarius praeter tres praespecificatas species omnes reliquae tam majores, tam minores strictissime accepta et erogata inhibentur. <i>Milandiana et Mantuana Argentea Moneta</i>			
		Philippicus Tallerus 7 Aureos et 56 grana ponderans	2	12	
		Mantuanus Tallerus 7 Aureos et 20 grana ponderans	1	54	
		Medius detto 3 Aureos et 40 grana ponderans		57	
		NB. pro singulo defectuoso grano aequae unus denarius defalcandus <i>Hollandica Aurea Moneta</i>			
1	—	Unus Hollandicus Aureus	4	7	2
		<i>Hollandiae Argentea Moneta</i>			
		Unus Hollandicus Tallerus	2		
		<i>Moscovitica Argentea Moneta</i>			
		Unus Roubel	1	41	
		Medius detto		50	2
		<i>Papalis Argentea Moneta</i>			
		Antiquiores cusi Papales Piastris vel Scudi Romani dicti usque Innocentii 12. inclusive 9 Aureos et 6 grana ponderantes valent	2	26	
		NB. Pro singulo defectuoso grano defalcandus est denarius unus. <i>Genuetica Argentea Moneta</i>			
		Genuina ponderans 10 aureos et 54 grana valet	2	58	—
		NB. Pro singulo defectuoso grano defalcandus unus denarius.			

NB Aurei Cremniczienses manent in suo priori valore et cursu per Fl. 4 den. 12. Necnon Caesarei et Regio-Caesarei in Haereditariis Regnis cusi per per Fl. 4 xr 10, eo tamen observato, ut tam hi, quam et Hollandicus Zechin vel Gigliati dictus Aureus adaequata ponderet 60 grana, secus pro omni defectuoso grano praeter Aggio ex Fl 4 defalcandi sunt xr 4, ita etiam vigore Monetae Patentalis Puncti Anno 1746 emanati in erogando et percipiendo bonificandi venient 4 xr, et sic in omnibus currentibus Aureis Monetis observandum ita, ut nullus ejusmodi defectuosam Auream Monetam magis deteriorare aut transcudere praesumat, verum bonificatione mediante cursum suum habeat, uti Caesareo-Regiae Officinae in eo satis instructae habentur. Ne praeter bonificationem et defalcationem ejusmodi non ponderantes Aureae Monetae, Zechin, Gigliati vel aliae species reperiantur fine eo reservatae, ut transducerentur.

(Jelzete: Magyar Országos Levéltár, Budapest. Magyar Nemzeti Muzeumi Törzsanyag, 1751. évi anyag.)

Bottló Béla

Az erdélyi főhadipénztár »váltójegy« tervezete 1849-ben

Minden háború velejárója a kiscímletű, fémből készült pénz csaknem teljes eltűnése a forgalomból. Különösen súlyos, szinte megoldhatatlan problémát jelent ez a kezdetleges nyomdai felszerelés mellett olyankor, amikor a háború másik velejárója, az infláció csak lassan érezteti hatását, és így a forgalombakerült pénzdarabok értéke csaknem állandó.

Ez volt a helyzet az 1848/49-es szabadságharcunk folyamán is.

A Kossuth által életrehívott első magyar pénzjegynyomda nem volt képes megbirkózni azzal az elsődleges feladattal, hogy a szükséges pénzmennyiséget a szabadságharc rendelkezésére bocsássa, ezért egyáltalában nem oldhatta meg másodlagos feladatát sem, azt, hogy a pénzforgalom legnagyobb részét kitevő kis, helyesebben az ún. mindennapi vásárlások kiegyenlítésére szükséges aprópénzt rendelkezésre bocsátani tudja. Hogy mi volt ennek az oka, most ne vizsgáljuk.

A kormány főfeladatának a szabadságharc pénzügyi eszközeinek előteremtését tartotta, és csak később figyelt fel az aprópénzhiány okozta nehézségekre, amikor már mindenhol érkeztek a panaszos, aprópénzt kérő, majd aprópénzt követelő levelek Kossuthhoz.

Legsúlyosabb az aprópénzhiány a honvéd hadseregekben volt, ahol — amint Görgey levelei, Teleky Sándor ezredes július 6-i jelentése, majd Bem július 8-án és 9-én gyors egymásutánban megírt két levele tudósít — olyan nagy volt a pénzhiány és az aprópénzhiány, hogy — különösen az erdélyi hadseregben — a zsold ki nem fizetése miatt nagyobb arányú fegyelmetlenségek fordultak elő.

Akik behatóbban foglalkoztak a szabadságharc pénzügyeivel, és különös figyelmet fordítottak az erdélyi hadsereg történetére, valószínűnek tartották, hogy Kossuth aprópénzt ígérő, de valóban ilyet nem küldő levelei után Bem tábornok öntevékenyen ezt a kérdést is megoldja, mint egyéb gyors elintézést igénylő problémát — néha a kormány kifejezett tiltakozása ellenére. Ez a sejtetés azonban minden szorgos kutatás ellenére igen sokáig a fenti leveleken felül egyéb, indirekt bizonyítékokat sem tudott igazolására felhozni, míg végre 1954 januárjában dr. Pásztor József szeghalmi gimnáziumi tanárnak az Országos Magyar Történeti Múzeum Éremtárába írt levele fényt derített erre a kérdésre. Közölte ugyanis, hogy egy ottani lakosnak, Gery Gergely, Bem és Teleky Sándor aláírásával ellátott 1849. július 31-i keletű 2, 6 és 10 ezüst krajcáros váltójegyek véseteit tartalmazó réz nyomólemez van a birtokában.

A nyomólemezt azóta Szilágyi Gyula, a jelenlegi tulajdonos, a Magyar Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztályában működő Magyar Papírpénztörténeti Munkaközösség rendelkezésére bocsátotta tanulmányozás céljára.

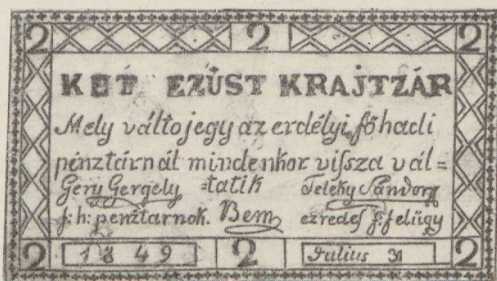
A Pénzjegynyomda szakértőinek bevonásával lefolytatott vizsgálat megállapította, hogy a 167×79 mm nagyságú, 2 mm vastagságú és 175 gramm súlyú rézből készült nyomólemez eredetiségéhez kétség nem fér. Pretsch Ernő főmérnök közlése szerint a forma legnagyobb része, a szöveg, a keret és a keret díszítőelemei kézzel és vésőszerszámmal lettek a lemezbe belevésve. A rajz egyes elemei és többek között pl. a »KÉT EZÜST KRAJTZÁR« szavak betűi és ugyanazon a véseten a »2«-es értékjelzések valószínűleg úgy készültek, hogy a vésnök a betűk határait kézzel véste, azután a lemezt védőréteggel felhengerelte, majd a védőréteget a betűk területéről eltávolítva, azt mélyre marta. Ezzel mutatnak legalábbis a KRAJTZÁR

szó mindkét R-betűjénél, vagy az A-betű lábánál visszamaradt lépcsők. Egyes elemei ellenben valószínűleg mechanikai megmunkálással készültek. Így, példának okáért a 10 krajcáros keretében elhelyezett nagyobb méretű pontok határai szabályos körök, sőt a lemez bal függőleges részében, kb. középen két egymásfutó körnél kitüremlés is látható, melyek arra mutatnak, hogy a határoló kört gép véste a lemezre, a belső felület viszont a szöveg betűihez hasonlóan maratással lett mélyítve.

A nyomólemez egyébként magán viseli a gyors munka jellegzetességét. A rajzelemek elhelyezése nem pontos, a véset több helyen durva és elrajzolt.

Eredeti vésetről abban az időben csak kb. 1000 nyomatot tudtak készíteni. A nyomás lassú és drága volt, kizárt dolog tehát, hogy erről a nyomólemeztől rézlevonatokat akartak volna készíteni és azokat forgalombahozni. Minden jel arra mutat, hogy a rézvésetről átnyomással kövekre akarták átvinni a rajzot, és a váltójegyeket körül kéziprésen egyszínben akarták sokszorosítani, mint ahogyan a többi szabadságharci szükségpénzek is készültek.

A nyomólemezen egymás fölött van a három véset elhelyezve úgy, hogy alul a 10, középen a 6, felül pedig fordítva (fejjel lefelé) a 2 ezüst krajcáros vésete van. Szövegük, az érték jelzés kivételével azonos.

A 6 krajcáros szövege a következő:

HAT EZÜST KRAJTZÁR /Mely váltójegy az erdélyi főhad/ pénztárnál mindenkor vissza /váltatik/ Gery Gergely f: h: pénztárnok. Bem, Teleky Sándor ezredes. f: felügy. /1849 Julius 31/

A 10 krajcáros szövegében a változás »Melly«, a 2 krajcároséban pedig »főhadi«.

A 2 krajcáros mérete 66×36, a 6-osé és 10-esé 66×48 mm.

A nyomólemeztől — eddigi adataink szerint — korabeli nyomat nem készült, de nem is igen készülhetett, mert fentebb már megállapítottuk, hogy ez a nyomólemez csupán anyadúc akart lenni, amelyről készítették volna a tömeges könyomáshoz szükséges köveket. Erre azonban már nem került sor, mert a váltójegyek keltezése és a különböző fegyverletételek között csupán 13—20 nap állott rendelkezésre, ami még álló hadműveletek alkalmával sem lett volna elegendő arra, hogy a kőducokat elkészítsék, és a sokszorosítás meginduljon. A hiányt pótlandó a Magyar Papírpénztörténeti Munkaközösség felkérésére a Pénzjegynyomda készített tudományos kutatást szolgáló lenyomatokat 1955. október 6-án az eredeti nyomólemeztől 195501—195530 sorszámozással.

Hogy teljes legyen leírásunk, mondjuk el még azt is, hogy a nyomólemezt 1915 nyarán került napvilágra gróf Merán János körösladányi kastélyának malomudvarán álló gémeskútból. Az akkori kúttisztítás alkalmával a főmolnár észrevette, hogy a munkások egy színes fémdarabot emeltek ki a kútból. Ezt magához vette, de mivel semmi jelentőséget nem tulajdonított neki, a padlásra lökte. Itt találta meg veje, a jelenlegi tulajdonos, a lomok között 1954-ben, és mutatta meg dr. Pásztor József gimnáziumi tanárnak. A többi részlet már ismert.

Van azonban még egy kérdés, ami tisztázásra vár: hogyan kerülhetett az erdélyi hadsereg részére készült nyomólemez a körösladányi uradalom kútjába?

Az kétségtelen, hogy az erdélyi hadsereghez tartozók dobták a kútba, hogy fogságba-jutásuk esetére megszabaduljanak a súlyosabb büntetést jelentő nyomólemeztől. De hogyan kerülhettek ezek Körösladányba? Hadműveleti területük ugyanis messze a Maros mentén volt, mozgási irányuk pedig keleti, illetőleg délkeleti volt már ebben az időben.

Nem látszik valószínűtlennek az a feltevés, hogy a Bem-féle nyomólemez nem Erdélyben, hanem — esetleg — a kormány pénzjegynyomdájában készült, ahonnan az azt szállító honvédek Körösladányig jutottak el, amikor értesültek a veszített temesvári csatáról, majd a világosi fegyverletételről. Természetesen az is lehetséges, hogy az erdélyi hadsereg északi részéből származó menekülők kisebb csoportja Nagyvárad környékén át szívárgott, és jutott el Békésmegyének erre a területére, mely az osztrák és az orosz felvonulási terület között abban az időben senkiföldje volt. Bárhonnan kerültek is ide, bizonyos, hogy teljesen reménytelennek látva a helyzetet, dobták a nyomólemezt a kútba.

Akárhol készült is a nyomólemez — kétségtelen —, hogy élénken igazolja, hogy az erdélyi hadseregben semmivel sem volt kisebbfokú az aprópénzhiány, mint az anyaországban működő másik honvédhadseregnek.

Kupa Mihály

Kölcseynek szánt emlékérem

Az 1832—36-i reformországgyűlésen a szabadelvű ellenzék a jobbágyság birtokképesége és személyes szabadsága érdekében vívta legkeményebb küzdelmeit. Mikor az udvar látta, hogy a polgári haladás két főeszméje a »szabadság és tulajdon« kérdésében az alsótáblát meg nem törheti, taktikát változtatva a megyékre tette át működését, és a követi utasítások megváltoztatásával kívánta az ellenzék sorait megritkítani. Ez történt Szatmárban is. Kölcsey, a megye követe, hiába vetette bele nemes egyéniségét az ellene folyó korteskedésbe, a demagógiával félrevezetett és borral elkábított bocskoros nemesség a Nagykárolyban 1834. december 9-én tartott megyei közgyűlésen a liberális követi utasításokat visszajára fordította, s ezzel Kölcseyt lemondásra kényszerítette.

Kölcsey és követőit, Eötvös Mihály bukásának híre december 20-án érkezett meg Pozsonyba. Az ellenzékét fölháborította és lesújtotta legtiszteltebb tagjának ilyen méltatlan módon történt lemondatása. Kossuth gyászkeretben jelentette meg Országgyűlési Tudósításait, az ifjúság gyászfátyolt kötött kalapjára, és emlékiratban búcsúzott szeretett mesterétől.

Az ellenzék vezérférfiai, Kölcsey barátai ugyancsak maradandó kifejezést kívántak adni a veszteségen érzett fájdalomuknak, és baráti tiszteletüknek, és erre az emlékérem verésének bizonyára legalkalmasabb, de nálunk akkor szokatlan módját választották. Nevükben Zarka János 1835. jan. 5. kelt levelében Vörösmarty Mihályhoz fordult Pestre, hogy tanácsát és közreműködését kérje a szándék megvalósításához.¹ A pozsonyiak elképzelése szerint az emlékpénz »egyik oldalán a szabadság jelképét ábrázolná egy ló a maga természetes szabadságában sebes vágatva, repülő serénnyel s. a. t., rajta, de háttal a ló fejéhez egy leány ülne lantot játszva. Ugyanezen az oldalon Kölcsey, vagy Eötvös neve egy elmés felírással az elsőnek munkáiból, a pénzek másik oldalán volnának az adakozók nevei«.

¹ A levelet közölte: Vörösmarty Emlékkönyv. Szerkesztette Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. 116—117. — Az akcióról a titkosrendőrség tudomást szerezve Vörösmartyt szoros megfigyelés alá vették. Lukácsy S.: Vörösmarty Mihály. Bp. 1955. 170.

Amilyen határozott elgondolása volt a baráti körnek az érem eszmei részét illetően, ugyanolyan tanácstalanságot mutattak a kivitelezés tekintetében. Pedig az ellenzéki követek általában a középnemesség legműveltebb fiaiból kerültek ki, közülük is Kölcsy környezete — egy Bezerédy, vagy Deák — messze kimagaslott. Maga a levélíró, Zarka János (1781—1862) sem vitte volna képzettség nélkül az ellenzék elárulása után a perszonálisságot. Mégis úgy látszik, alig volt sejtelmük arról, hogy egy érmet milyen technikával és melyik művésszel kellett volna elkészíttetniük. Ez sokat mond a kornak közönségéről, annak a művészethez való viszonyáról, hogy miért hanyatlott el éremművészetünk a múlt század első felében.

Vörösmartyt nevezetesen azért keresték fel levelükkel, hogy értekezék nevükben négy művésszel a kivitelezésről. Zarka elsőnek *Szentpéteri József* (1781—1862), a kiváló ötvös nevét említi. Itt jó helyen tapogatódtak. A »Nagy Sándor átkelése a Granicuson« domborművével pár évvel előbb hírnévre kapott mester 1824-ben már készített a pesti Lövyöldéről egy trébelt plakettet, ezt ugyan bajosan ismerték, hamarabb a pesti lóversenyek későbbi (1827—1835) plakettjeit. A másodiknak megnevezett *Willigut József* (mester lett 1816, megh. 1843.) a Tabánban működő ötvösről nincs tudomásunk, hogy hasonló munkával foglalkozott volna.² *Karacs Ferenc* (1770—1838) a kitűnő grafikus »metszésére« szintén gondoltak, bizonyára összetévesztve a rézmetszést a vésnöki munkával, mert éremeléssel Karacs sohasem foglalkozott.³ Leghívatottabb lett volna az érem megmintázására *Ferenczy István* (1792—1856), a tragikus sorsú szobrász, de vele nem a kivitelezést, hanem csupán »a jelképek és feliratokat« kívánták megbeszélni, mint aki »jártas« ezekben a dolgokban. Ez mutatja legjobban, milyen ismeretlen terület volt számukra a kispasztika.

Vörösmarty válaszelevelét nem ismerjük. Ez valószínűleg tájékoztatást nyújtana afelől, min múltott az emlékpénz további sorsa. Így csak feltételezhetjük, elsősorban az idő rövidsége akadályozta meg azok elkészültét. Kölcsy és társa 1835. február 9-én vettek búcsút a diétától, ekkor akarták az érmekeket átadni. Rövid egy hónap alatt aligha lehetett volna az érmekeket megmintázni, hozzászámítva még a levélváltásokkal járó idővesztést.

A Zarkaék által az érem első lapjára szánt embléma mégis hamarosan megjelent egy más iparművészeti alkotáson.

Ezen az országgyűlésen alakult a követek oldala mellett titkári, őrnöki tisztséget betöltő kancellistákból az országgyűlési ifjúság első testülete, a Társalkodási Egyesület. Szokássá vált az egyesületben, hogy a hazatérő jurátusoknak a szabadelvű eszmék istapolására bízható emléklevelet adjanak. Ezt eleinte a tagok aláírásával erősítették meg, míg ifj. Pázmándy Dénes, a 48-as képviselőház majdani reakciós elnöke, akkor republikánus elveket valló ifjú indítványára elhatározták, hogy hiteles pecséttel fognak élni. A pecsételőt *Singer* pozsonyi kömetesző készítette, először 1835. június 13-án használták három emléklevél kiadásakor.⁴

Az egyesület feloszlásával a pecsételőt Parniczky Mihály kancellista kaparintotta magához, és mint a fiscus felbérelt tanúja, a Társalkodási Egyesületben vitt szerepléséért Lovassy László ellen indított felségssértési per folyamán átadta azt a hatóságoknak.⁵ A bűnjelet bizonyára megsemmisítették. Kissé sérült levonata fennmaradt az előbbi emléklevelek egyikén.⁶

A 28×34 mm méretű, ovális pecsétnek felirata nincs. Ábrája tökéletesen megegyezik a követek által tervbe vett Kölcsy-érem szimbólumával: lantot verő szűzleány, fék nélküli vágató ló hátán ülve, amint az egyesület jegyzőkönyvei a pecsétet leírják. A műtörténetben ismeretlen nevű pozsonyi Singer vésnök hivatott munkása lehetett művességének, mert elismerésre méltó ügyességgel oldotta meg a jurátusok pecsétjén a követek által felvetett szabadság-embléma ábrázolását. Különösen a vágató paripa érzékeltetése mondható sikerültnek. Munkája némi kárpótlást nyújt Kölcsy elmaradt érdméért, és nem érdektelen emléke a reformkor haladó mozgalmainak.

Fejős Imre

² Szentpéteri: *Huszár—Procopius*: Medaillen u. Plaketten Kunst in Ungarn. Bp., 1932. 48. és 99. Mihalik S.: Szentpéteri József. Bp. 1954. — Willigut: *Kapossy J.*: Magyarországi ötvösök a XVIII—XIX. században. Bp. 1934. 48 és *Köszeghy E.*: Magyarországi ötvös jegyek, Bp., 1936. 60.352. sz.

³ *Pataky D.*: A magyar rézmetszés története. Bp., 1951. 147—152.

⁴ Az 1834-dik Esztendő Szent Jakab hava 14-ik napján Sz. K. Pozsony Városában Országgyűlés alkalmával felállított Társalkodási Egyesület Jegyző-Könyve. 82. ülés, 1835. május 9., 85. ülés 1835. május 18. és 90. ülés 1835. június 13. Lovassy László és társai felségssértési perének iratai. Orsz. Levéltár. Kúriai Osztály, a volt Parlamenti Múzeum anyaga.

⁵ Parniczky Mihály vallomása 1836. dec. 15. uo.

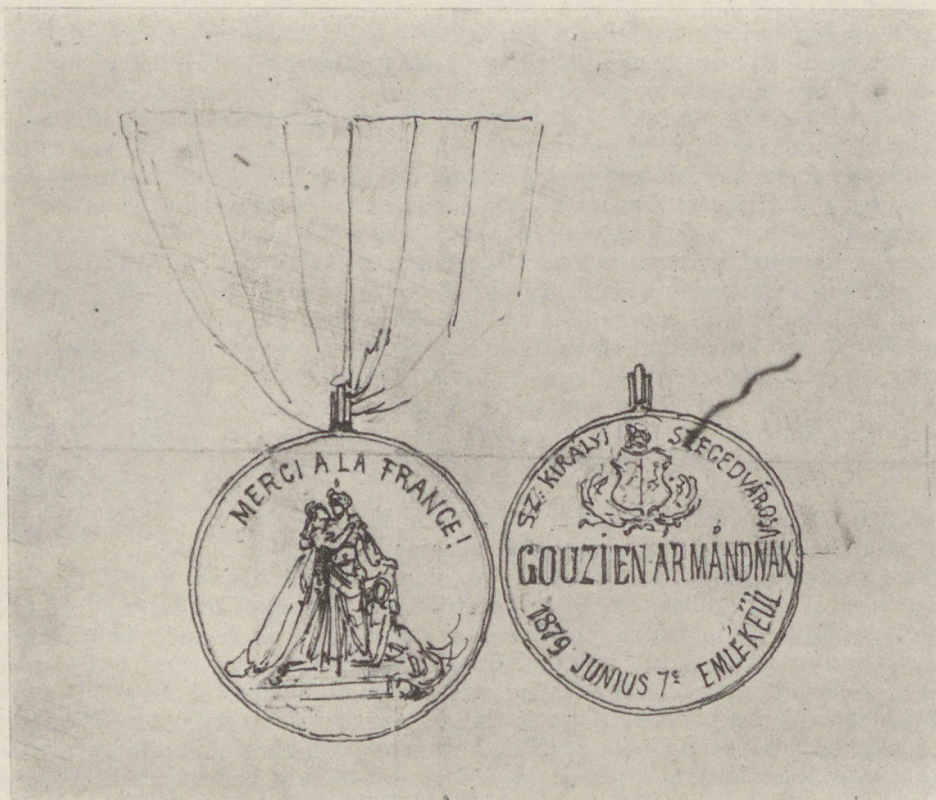
⁶ Szentiványi Dénes emléklevele. 1835. júni 13. uo.

Zichy Mihály éremterve

Az Országos Levéltárban folytatott művelődéstörténeti kutatások során Zichy Mihálynak, a nagy magyar rajzoló művésznak, eddig még nem ismert éremtervrajza került napvilágra. A tervet a művész 1879. évben rajzolta Párizsban. Célja ezzel az éremtervvel az volt, hogy a Szeged városát ért árvíz katasztrófa károsultjainak segélyezésében résztvevő külföldi személyeket a magyar kormány a terv alapján készíttendő éremmel, alkalmilag kitüntesse.

Szeged város, melyet a Tisza árhulláma romba döntött, valamint a lakosság megsegítésére országos mozgalom indult, mely később a világ több részére is kiterjedt. A károsultak megsegítésére mindenhol segélyező bizottságok alakultak.

Franciaországban a gyűjtés egyik lelkes harcosa hazánkfia, Zichy Mihály volt, aki a »párisi kölcsönösen segélyző magyar egyletnek« elnöki tisztét is betöltötte. Hat évi franciaországi tartózkodása alatt alkalmá volt megismerni a francia népet, megismerni annak adakozási készségét, rokonszenvét a magyarok iránt.

Zichy a francia bizottságtól (Comité Français) kapott felhatalmazás alapján tervezte meg az érem rajzát, melyet a bizottságnak be is mutatott. Ezt a tervrajzot egy többoldalas kísérő levéllel (1. sz. melléklet), közvetlenül Tisza Kálmánhoz, az akkori Magyarország miniszterelnökéhez terjesztette fel. Zichy nem tartotta be a hivatalos utat, megkerülte a párizsi nagykövetséget, mert tudta, hogy a követ magyarelles érzelmű, nehézségeket támaszt az adakozás körül, s nem viseli szíven a művészeti ügyeket. A pénzbeli adományokat közvetlenül a magyar miniszterelnökhöz irányították.

Zichy jelentette, hogy a segélyezésnek sok francia jómódú polgárt tudna megnyerni, de ehhez elképzelése szerint az volna szükséges, hogy az önzetlen jótevékenykedőket a kormány egy kifejezetten magyar vonatkozású éremjellel tüntesse ki.

A Monarchiában divatos rendjelek kivétel nélkül osztrák színezetűek, amit a francia nemzet fiai a legkevésbé sem viselnének szívesen.

A Zichy által javasolt magyar rendjel, amelynek tervét is csatolta, elfogadás esetén ösztönző hatást gyakorolna a franciákra, s ő is eredményesebben dolgozhatna a gyűjtés érdekében. Bejelenti, hogy a francia bizottság az éremtervről a »Merci à la France« köriratot törölte, ő azonban ezt újból berajzolva terjeszti elő jóváhagyás végett.

A terv szerint az érem nagysága 40 mm. Egyik oldalán »Merci à la France« feliratot viseli körirat formájában. Ez alatt van a tartalom, a szimbolikus ábrázolás : a segítő Franciaország egy bő ruhás, fiatal nő jelképében, amint magához öleli hazánkat megtestesítő női alakot, akinek testét bő uszályos, hímzett ruha fedi, fejét pedig magyar korona díszíti. A nő arcából ihlettség és hála sugárzik ki (Hungária). Franciországot jelképező büszke nőalak feje felett csillag van, és bőszejű ruhájával fedi be a csoport harmadik alakját, aki nyilván Szeged várost eszményíti meg, amint borzadva nézi az árvíz pusztító hullámain. Az ár azt az építményt is korbácsolja, melyen a három alak helyezkedik el.

Az érem hátlapján »Sz. királyi Szeged városa« körirat, alatta ágakkal övezett címerpajzs, majd egy név »Gouzien Armandnak«, végül alsó szélén a körirat folytatása »1879 június 7-e emlékéül« — következik. Az érmet szalagon viselték volna. (1. sz. kép)

Az érem allegorikus csoportjainak felnagyított képét ugyancsak bemutatja Zichy rajza. Ez a metszőnek készült. Felirata némileg eltér az érem lapjára írt szövegtől : »A francia Gouzien Armandnak barátságos és hálás emlékéül a multnak, jelennek és a jövőnek a magyar Zichy Mihály, Páris, június 7-én, 1879.« (2. sz. kép)

Az előterjesztésre Tisza Kálmán közvetlenül válaszolt Zichynek. Levelében (2. sz. melléklet) a politikai vonatkozású észrevételekre nem adott választ, ezt érthető okokból személyesen kívánta a művésszel megbeszélni. Az éremtervre vonatkozóan annyit írt, hogy újabb rendjel alapítását nem tartja szükségesnek. Kéri, hogy Zichy közölje vele azoknak a nemeslelkű franciáknak a nevét, akik az árvízkárosultak segélyezésében érdemeket szereztek, hogy ezeknek az uralkodóhoz, kitüntetésben leendő részesítésre, előterjesztést tehessen.

Történt-e további intézkedés ebben az ügyben, vagy nem, arról nem beszélnek az iratok. Tény az, hogy Tisza az előterjesztés iktatására nem adott engedélyt, azt magánlevélként kezelte, és így arra lassan a feledés homálya borult.

Zichy nemes kezdeményezése, a puhatolások szerint csak terv maradt, kivitelezésére utasítás nem történt. A levél, mely éremtörténeten túl, jelentős művészettörténeti fontossággal bír, és eddig nem ismert ritka rajz, bekeveredett a miniszterelnökség poros aktái közé. A fedő cím¹ pedig, amelyben elsüllyedt : »A Tisza áradása folytán sújtott szűkölködők segélyezése tárgyában«, elkerülte a művészettörténészek figyelmét!

¹ OL. M. E. 1879. 605. Cs. sz. IV.

MELLÉKLET

1. *Zichy Mihály levele Tisza Kálmán miniszterelnökhöz.*

»Nagyméltóságú Miniszter Elnök Úr!

A szegedi vízkárosultak segélyezésére megalakult Comité francais utolsó gyűléseiben résztvenni felszólítván tanuja valék azon kitartó buzgalomnak és fáradságnak, melyel a franciák Hazánk ügyét felkarolták. Sajnos önérdékek és hiúságok a Nagykövetség részéről nem épen a legbarátságosabb érintkezések okozták. A francia Comité, az ő közbenjárásával bejövendő tetemes összeget kétségkívül egyenesen Nagyméltóságod kezeibe fogják átszolgáltatni, kikerülve a Nagykövetséget és elveszítve ezáltal a netalán elérhető, de mindenesetre megérdemlett kitüntetésekre nézve oly hathatós követségi ajánlatot.

Magyarországnak a szó szoros értelmében magyar jellegű rendjelei nincsenek, a közös birodalom rendjelei pedig határozottan osztrák színezetűek és inkább az osztrák császártól, mintsem a magyar királytól kegyeskedtetnek. Ez mi reánk, Magyarokra és a mi nagy pártfogást szükségellő Egyletünkre nézve is érezhetően nagy baj. A párisi német bankárok, nem vizsgálván meg érdemes-e, vagy nem az ügy, oda viszik pénzüket a hol valami, látszó kitüntetés jutalmazza meg áldozatukat.

A francia Comité eddigi fáradozásai, az e hó 7-én tartandó, eddig még nem látott barátságos demonstráció, a melyhez Párisnak összes művészei közreműködnek, a francia Comité egyes tagjainak kitűnő buzgósa és részvéte Hazánk részéről különös figyelmet és kitüntetést, a melynek határozott magyar színezete legyen, érdemel.

Felszólítván a francia Comité által én is egy program rajzot készítettem, a melyről elérhető okokból a Comité a feliratot eltöröltette. Az idecsatolt rajzom másolatán én a feliratot, visszahelyeztem, és a lap hátán egy érem tervet bátorokodok Nagyméltóságodnak bemutatni, a melyen az én rajzom kivésve, ez Ő felsége a Mi Királyunk kegyes engedelmeivel mint érdemjel, nemzeti színű szalagon viseltethetne.

Ösmervén a franciák e pontbani gyengeségüket, ezen előmutatható jel a mi háladatosságunknak talán kielégítene a Comité francais tagjait és azokat is a kik a szegediek segélyezésében tekintélyesebb összegekkel vettek részt.

Több egy érdekünknel van, melyeket a legloyalisabb közös birodalom alattvalói érzelmeikkel se vegyíthetünk össze a minden tekintetben nagyobb súllyal és tekintéllyel bíró szomszédal. Erkölcileg, anyagilag is szenvedünk, ha ezekben magány érdekünket és függetlenségünket határozottan el nem választjuk.

Eddig még nem kényeztettünk el a külföldiek részvéte, vagy különös pártfogása által, de most hála azoknak a kiket az otthoni mostoha körülmények a külföldön működni kényszerítenek, hála az irtóztató hadnak hazánk szomszédságában s. a. t. a közfigyelmet mi reánk is irányoztatott. Részvét, kíváncsiság, eredményt ígérő vállalati számítások is a mi e tekintetben szűz hazánkra nézve felébredtek. Ezeket tulajdon érdekünket védve kiaknázni a mi államférfiainknak feladata, de másrészt e hiúság, az érdemelek utáni hajházás kimeríthetetlen lévén: ha Magyarország ép úgy mint a többi legkisebb államok is külön érdemeleket adhatna, mi többet, száz dúsgazdag bankároknak találnánk, a kik a mi hasznos vállalataink, intézeteink javára tetemes összegeket áldoznának fel egy új rendjel megnyeréséért.

Amint hallám, mindenütt úgy van, de itt közel hat évi személyes tapasztalásaim után, tényekkel bizonyíthatom be, hogy a mi közös kormányunk képviselői minket, magyarokat nem csak hogy nem pártolnak, de inkább lenyomnak.

Ezt bizonyítja az a mit nekem a boldogult Grof Apponyi volt nagykövet személyesen mondott. Wimpffen Gróf is csak Rosty Zsigmond barátságos és fáradhatatlan közbenjárása után figyelmeztet mi reánk, de ez is még sokkal illendőbb és komolyabb modorban mint a mostani, meglehet nagyon befolyásolt Nagykövet, Beust Gróf, a ki az előszobájában felhalmozott köszönő adresek, az ingen viselt vörös, fehér és zöld színű köves gombocskák, a megtanult »éljenek a magyarok!« dacára, csak is a régi kiegyezkedés körül szerzett érmeire támaszkodva, komolyabb tekintetben semmi jót nem tesz, sőt ellenkezőleg az e hó 7 adandó ünnepély alkalmával a francia Comité tagjai iránt igen finom diplo(máciai) dűrvasággal viselte magát. Beust gróf úr lesz a legutolsó, a ki az (önkény)tesen, oly sympatiával adakozó francia nép érdemeit kiemelve.

Mi magyarok itt tökéletesen veszve vagyunk, mert se a követségnél, se a Consulatusnál pártfogónk nincsen, de nincs még olyan se a ki nyelvünket beszélje, vagy értse. Épen ma voltam kényszerítve az itten tagadhatatlanul hasznosnak habár minden megfontolás nélkül és részrehajlólag működő Osztrák-Magyar jótékony társaság titkáranak lovag Dr. Karpeles sértő szemtelenségét visszaverni. Én mint független ember ezen kimerítő harcot vihetem, de mi lesz a magyarokból, mi lesz a mi olly áldozatokkal felépült Egyletünkből, ha én Párisból távozik?

Páris pedig és ennek iskolája kikerülhetlenül oly nagy hatást fog gyakorolni Hazánk művészetére, iparára, hogyha önmagunknak nem akarunk ártani és mindkettőt gyökerében megölni, minden erőfeszítéssel az itt időző és itt tanuló hazánkfiai támogatnunk, pártolnunk, segélyezniük kell.

Egy magyar Nagykövet, egy magyar Consul, vagy itt és amott is egy előkelőbb magyar hivatalnok, nagyon segítenének ügyünkön. Levelem végén kérek bocsánatot Nagyméltóságodtól. Érzem, hogy rövidebben fogalmazhattam volna jelentésemet, de e részletes leírásból, mint egy több oldalú tükörből jobban kiláthatja Nagyméltóságod nehéz állásunkat, és megbocsátja, ha túlragadtatva érzelmeimtől kivihetetlen tervekkel, merészelttem háborgatni, főképp miután Nagyméltóságod egész életén át Hazánk érdekében szerzett érdemei biztosítanak arról, hogy Nagyméltóságod (...?) maga fog legjobban és legjózanabban a teendőkről rendelkezni. Legmélyebb tiszteletem kifejezésével Nagyméltóságos Minister Elnök Úr Ő Excelenciájának legalázatosabb szolgálja

Paris, 1879. június 5.

Zichy Mihály sk.

2. Tisza Kálmán miniszterelnök válaszelevele Zichy Mihályhoz.

»Méltóságos Úr!

Megbocsát, reményilem, hogy folyó hó 5-én kelt szíves soraira csak most és csak röviden válaszolok, fenntartva azt, hogy, ha személyesen találkozhatni lesz szerencsém előszóval egészítem ki, jelen soraim hiányait.

Kétségtelenül feladata lesz a magyar kormánynak azon lenni, hogy azok akik úgy Párisban, mint Európa más részeiben a szegedi katasztrófa folytán, a segély nyújtás körül kiváló érdemeket szereztek, hazánk elismerése és hálája jeléül koronás királyunk által kitüntetésben részesíttessenek, és a nélkül hogy e miatt valamely újabb rendjel alapítását szükségesnek tartanám, a magam részéről megteendém, a kellő lépéseket, a melyek megtételénél csak is köszönettel veendem, ha Méltóságod a franciákat illetőleg szíves lesz velem tudatni azok neveit és állását, kik a legtöbbet tettek a nemes cél előmozdítása érdekében. Kérve és várva ez irányban szíves értesítést, most nem is terjeszkedem többre ki, de kifejezést adva azon elismerésnek, a mellyel Méltóságod iránt úgy a szegediek ügyében tanúsított buzgósága, mint a párisi magyar egyesület ügyeinek hathatós felkarolása folytán viseltettem, zárom leveletem és tisztelettel vagyok Méltóságod kész szolgája

Budapest, 1879. június 14.

Tisza Kálmán sk.

Valkó Arisztid

(OL 1879 évi miniszterelnökségi iratok pag. 205—207)

Numizmatikai vonatkozások az első magyar nyelvű hírlapban

1955 január elseje a magyar nyelvű sajtó nagy ünnepe volt. 175 évvel előtte indult útjára az első magyar nyelvű hírlap: a Magyar Hirmondó. Szerkesztője, Rát Mátyás, úgy látszik érdeklődött a numizmatika iránt, mert már az első évfolyamban többször kitért leletekre és emlékérmekre.¹ A második, 1781-es év első felének numizmatikai vonatkozásait az alábbiakban adjuk:

Egy debreceni kereskedő jelenti, hogy egy földije a derecskei határban »lapos, gombaforma kerekseget« talált; addig morzsolgatta, amíg kitetszett, hogy ezüst pénz; elvitte a kereskedőhöz, ki is ekképpen írta le a pénzt az ujság számára: »Ez az irás vagyon rajta (különböztető nóták nélkül) ANTONINUS AUG. PIUSPTR PXII. Száraz, kerek ábrázatu ember volt, borostyán koszorú lévén fejében. Más felől Fortuna vagyon rajta, egy kezében a Cornucopiát, másikban egy kígyós páltzát tartván, ez irással: COIII. A mértékbe tévén, pontban 2 garast nyomott, melyet érte adván váltottam magamnak. Azt már sok a'hoz értő tudós emberek szemlélték, tsudálkoztak nem tsak régiségén, hanem hogy mit keresett ott annyi száz esztendőök ölta, hogy akkor-is a föld színén tanáltassék meg.«² A jelentés tehát egy debreceni kereskedőt avat a korai magyar gyűjtők sorába.

A közleménynek visszhangja lett. »A Derecskei határonn lelt pénznek első levelemben lett említettése, némely Tudós Hazafiaknak, más ugyan ott régi kő-edénybenn talált ritka arany pénzt juttatott eszekbe; melly is Nagy Sándorénak tartatott, s ez előtt 40 esztendőökkel a Prussiai Király kintses házába adatott ajándékul. Melly igen-is azt bizonyítja, a mi azonn kívül-is tudva vagyon, hogy Heves Vármegyébenn volt valaha olly járás kelés, mellynek maradványai e ritkaságok.«³

Egy cikk a magyarországi iskolák könyvtáiról emlékszik meg, kiemeli a nagyenyedit⁴; »az ide való könyves-háznak betsét az-is neveli, hogy abbann, a régi arany, ezüst és réz pénzeknek igen szép gyűjteménye vagyon«. De van érdeklődés a régi magyar pénzek iránt is: »Nem régiben Mária Terézia (hajdan Szabadka nevű) városához tartozó Tompa nevezetű tsárdánn Sz. István és Péter királynak országlásakor veretett ezüst pénzek találtattak. Német Péter Király pénzének egyik felénn Petrus Rex, másikánn Pannonia vagyon, valamelly kerék forma figura körül irva. Sz. Istváné hasonlő, tsak hogy a tulsó felénn, Pannonia helyett más valamelly (még kinem talált) betük vagynak; az innetsönn lévő irás: Stephanus Rex. Mind egyiknek mint-egygy egyegy ezüst polturányi a nagysága.«⁵

A következő tudósítás egy régi gyűjteményről ad számot: »Nem régiben Aszódon, Pest-Vármegyébenn, Otto országlása (de nem iratik, ha azon nevezetű Császáré é avagy Magyar Királyé) idejébenn veretett réz-pénzt találtak valamelly kertbenn történt ásás közbenn. Nagy ritkaságnak tartatik; azért azt Podmanitzki Sándor Ur, sok a- féle régi pénzekkel ékeskedő gyűjteményjébe szerezte.«⁶

Csatkai Endre

¹ Numizmatikai Közlöny. I.—II (195'—2): 69

² Magyar Hirmondó. 1781: I. 7. l. szám.

³ Uo. I.: 92. 12. szám.

⁴ Uo. I.: 115. 15. szám.

⁵ Uo. I.: 136. 17. sz.

⁶ Uo. I.: 151. 19. sz.

Az Országos Szépművészeti Múzeum érem- és plakettgyűjteménye

A Fővárosi Képtár államosítása alkalmával az Országos Szépművészeti Múzeum Érem- és plakettgyűjteménye megsokszorozódott. E nagyarányú gyarapodás nemcsak számbelileg változtatta meg a gyűjteményt, hanem kihatott annak profiljára, és lehetőséget nyitott az önálló Érem- és plakettkabinet megalakítására. A Múzeum törzsanyaga mindössze 472 db volt. A Fővárosi Képtár államosítása alkalmával átvettük a Főváros 454 darabból álló gyűjteményét, ugyancsak a Fővárostól vettük át két neves éremgyűjtő, Procopius Béla és Pompéry Elemér igen ízlésesen összeválogatott hagyatékát. Az előbbi 1268 darabból, az utóbbi 870 darabból áll. A gyűjtemények egybeolvasztásával a Múzeum állománya az eredetinek majdnem hétszeresére emelkedett.

Már a régi törzsanyag zöme, több mint 75%-a, 1800 utáni magyar mesterek munkája volt. A beérkezett új anyag is az 1800 utáni évekből, zömében a XX. századból való és majdnem egészében magyar mesterek munkáiból áll. Jelenleg a gyűjtemény 88%-a a magyar anyag. A neves magyar éremművészek: Ferenczy István, Boehm József, Beck Ö. Fülöp, Berán Lajos, Ferenczy Béni, Csillag István, Ispánky József, Madarassy Walter, Reményi József, Telcs Ede, Csúcs Ferenc, Borsos Miklós munkáinak zömét, egyeseknek majdnem ouevrejét foglalja magában. Napjaink alkotásai is szép számban vannak képviselve a gyűjteményben. A Képzőművészeti Alap Vásárló Bizottsága, a Műcsarnok évi kiállításain folyamatosan vásárol érmekeket és plaketteket. Így a legfiatalabb generáció: Kiss István, Martsa István, Kiss Kovács Gyula is képviselve van néhány sikerült alkotással. A gyűjtemény a maga egészében már most hivatott arra, hogy a tervezett Magyar Nemzeti Galéria egyik alosztályát képezze.

A gyűjtemény további fejlesztése meglehetősen körültekintő munkát igényel. A teljes anyag összegyűjtése a továbbiakban sem lehet célunk. Az Országos Történeti Múzeum Éremtára, a történeti szempontoktól vezetve, hézagmentesen igyekszik az anyagot összegyűjteni. Az Országos Szépművészeti Múzeum gyűjtési igényét, nyilván más, elsősorban művészet-estétikai szempont kell hogy vezesse. Az eddigi anyagot is többnyire e szempont figyelembevételével gyűjtötték össze, de itt-ott akadnak még kisebb hézagok, melyeket gondos munkával majd pótolni lehet.

Helytelen lenne, ha a magyar anyag gyűjtése mellett elhanyagolnók a külföldit. Bár e téren lehetőségeink korlátozottak, mégis mindent el kell követni, hogy a külföldi éremművészet legkiválóbb darabjai is helyet foglaljanak gyűjteményünkben. A képzőművészet egyetemessége, a különböző nemzetközi ízlések művészettörténeti nyomkövetése megköveteli e szempontot.

Megemlíjtjük, hogy a gyűjteményeket együttesen vezettük be leltárkönyvünkbe. 55.1—55.870. lt. sz.-ig a Pompéry-gyűjtemény képezi leltárkönyvünk I. kötetét. A II-ik kötet a Procopius-gyűjtemény 56.1—56.1268 lt. számig. A III-ik kötet pedig az előbbi számtól folytatva a Fővárosi Képtár gyűjteményét és az Országos Szépművészeti Múzeum törzsanyagát tartalmazza. Az utóbbit a Múzeum Modern Szoborgyűjteményének leltárkönyvéből vezettük át. Minden darabról a múzeumi előírásnak megfelelően leírókarton készült. A gyűjteményekből még az egybeolvasztás előtt, főleg a második világháború alkalmával jónéhány darab elveszett. A végleges hiánylista most van készülöben. A gyűjtemény szakszerű, egységes elhelyezését lényeges feladatunknak tartjuk. Tervünkben lapos fiókos szekrények csináltatása szerepel, hol nyitott dobozokban, művésznevek szerint, ABC- sorrendben helyezzük el az anyagot.

Szinte hihetetlen, hogy éremművészetünk irodalma, főleg az újabb művekkel való foglalkozás mennyire minimális, pedig éremművészeink meglehetősen az élen haladnak, az elmúlt években nemcsak idehaza arattak szép sikert, hanem külföldön is. Nem túlzás állítanunk, hogy Borsos Miklós, Ferenczy Béni és néhány fiatal éremművésznünk új alkotásai napjaink művészi kvalitásának igen kifinomult fokát képviselik.

A közeljövő mulasztthatatlan feladatai közé kell sorolnunk, hogy éremművészeti kiállításokat rendezzünk, és feldolgozzunk egyes mestereket és korszakokat.

Soós Gyula

ÉREMLELETEK

Hajdúböszörményi éremleletek

Hajdúböszörmény város határában szórványosan előfordult éremleletekről a következő adatokat gyűjtöttük össze:

1. *Faustina junior* denára Av. Faustina jobbra néző mellképe, haja hátul kontyba téve. Körirat: *Faustina Aug Antonini Aug Pii Fil.* Rev. Középen álló nőalak, mindkét kezében tart valamit, de az elmosódás miatt nem vehető ki, hogy mit. Körirat: *Concordia.* 18 mm. 2,30 g. Lelőhely a bodai erdő (fatuskó kiadásakor); egy nagyméretű emberi állkapoccsal volt együtt. Idő: 1921. A Hajdúsági Múzeum tulajdonában.

2. *Commodus* denára. Av. Commod . . . Anton Aug. Pius. A császár mellképe jobbra, babérkoszorús, szakállas bajuszos fej. Rev.: *PMIR P VIII IMP VICOS IIII P P* Balfele haladó Victoria baljában pálmágot tart, előre nyújtott jobbában koszorút, (a rajz elmosódott.) (18. mm. Súly 2,75 g. Lelőhely a hajdúszoboszlói országút menté a várostól három km-re. Kubikolás közben 1923-ban került elő. Magántulajdonban.

3. *Római császársági* kisbronz a IV. század második feléből, mivel a rajz és a körirat nagyon kopott, pontosan meg nem határozható; legnagyobb valószínűség szerint I. Valentinianus (364—375) érme, de lehet öccse és császártársa: Valensé is (Cohen 64). Lelőhely a Rét. A Hajdúsági Múzeumban.

4. *IV. István* keleti felíratú rézpenze C. N. H. I. 101. Lelőhely a Déli Lucernás. Idő: 1938. Magántulajdonban.

5. *I. Ulászló* denára C. N. H. II. 145. Lelőhely a zeleméri csonkatorony környéke. Idő: 1940. Magántulajdonban.

6. *II. Ulászló* denára C. N. H. II. 277. K-H. verdejegy. 1506. évszám. Lelőhely a városerdő. Magántulajdonban.

7. *I. Ferdinánd* ezüst tallér. Av. Koronás mellkép jobbra, jobb kézben királyi pálca a vállhoz szorított helyzetben. Körirat: *D : G : ARCH DUX : AVSTRIAE, —* Rev. Koronás címer körülveve az aranygyapjas rend láncával, melynek függvénye alul a köriratba nyúlik bele. Körirat: *DVX. BVRGVNDIE. COMES. TIROLIS.* Magántulajdonban.

8. *I. Rudolf* denára 1590. évszámmal. KB veret. Lelőhely: Zelemér, a csonkatorony dombja. Idő: 1920. A Hajdúsági Múzeumban.

9. *Rézpoltura* 1705-ből. Lelőhely a zeleméri csonkatorony területe. Idő: 1920. A Hajdúsági Múzeumban.

10. *Albert* (1490—1568) brandenburgi ezüst garasa 1534-ből. Av. Két gyöngyör között körirat: * *IVSTVS * EX * FIDE * VIVIT * 1534.* A körirat eleje és vége között kétszer osztott kis címerpajzs. A belső gyöngyörön belül páncélos jobbra néző mellkép. Rev. Ugyancsak két gyöngyör között körirat: *A L B E R D G M A R B R A N D V X P R V S.* A körirat elejét és végét rozetta választja el egymástól. A belső gyöngyörön belül porosz sas, középső részében S betűvel. Lelőhely a pródi halomnál Elek Márton földje. Magántulajdonban.

11. *Max. Jos.* bajor 10 krajcáros 1755-ből. Magántulajdonban.

H. Fekete Péter

A Magyar Történeti Múzeum Éremtárában feldolgozott éremleletek

Szápár (Veszprém m.) 246 db XVI. századi aprópénz. Utolsó évszám 1539. *Magyar I. Ferdinánd* denár K—B 1537, obulus é. n., *Alsóausztria* I. Miksa félbatzen 1511., 1515., I. Ferdinánd pfennig 1521., 1522., bizonyt. *Felsőausztria* I. Ferdinánd pfennig 1527(6), 1528(3), 1529(2), 1530., 1531., 1532(5), 1533(4), 1534(5), 1535(6), 1536., 1537(2), 1538., 1539., bizonyt. (4), hamis. *Stájerország* Miksa pfennig 1517., I. Ferdinánd pfennig 1527., 1528., 1530(4), 1531., 1532., 1534., 1537(2), bizonyt. (3), *Karinthia* I. Miksa félbatzen 1516., pfennig 1517(2), I. Ferdinánd pfennig 1529., 1530(5), 1531(2), 1532(3), 1533. (3), 1534(4), 1538., bizonyt. (4), *Krajna* I. Ferdinánd zweier 1531., pfennig 1527(4), 1528.(3), 1533., 1536. *Csehország* II. Ulászló garas é. n. (6), I. Ferdinánd garas 1537., *Salzburg* Leonhard zweier 1512., 1513., 1514., 1518., bizonyt., pfennig 1509., 1510., 1512., 1516., bizonyt. (3), *Matthäus* félbatzen 1532(2), 1533., 1527., zweier 1520., 1521., 1523(3), 1524(2), 1528(2), 1529(5), 1530(2), 1531., 1534(2), 1535(5), 1536(5), 1537(8), 1538(2), 1540. (2), bizonyt. (14), pfennig 1520., 1523., 1527., 1529., 1533., 1535. (4), 1536., Ernst zweier bizonyt. *Passau* Ernst zweier 1530., 1532., 1533., pfennig (17). *Bajorország* Albert félbatzen 1506. (4), Wilhelm és Ludwig félbatzen 1525., 1530. *Szászország* Ernestini-ág Friedr. Albert Johann garas é. n. (2), Friedr. Johann Georg garas é. n. (4), Johann Georg garas é. n. (2), Albertini-ág Georg garas 1531., *Goslar* garas é. n. *Isni* garas 1508. *Kempten* garas 1512. (2), 1517., 1518., 1519., 1522. (2), 1529., 1532. *Konstanz* garas é. n. *Nördlingen* garas 1527., heller 1530. *Regensburg* félbatzen 1514. *Henneberg* VII. Wilhelm pfennig 1534., 1535. *Magdeburg* IV. Albrecht garas 1521. *Öttingen* Wolfgang Joachim garas 1517., pfennig XVI. sz. első fele. Bizonytalan német fillér (1).

Bihar megye 13 db. XVII—XVIII. századi apró ezüstpénz. Utolsó évszám 1712. *Erdély* I. József poltura F—T 1707., *Alsóausztia* I. Lipót 15 kr. CA 1664., rozetta 1674., 3. kr. CA 1665., *Szilézia* I. Lipót 15 kr. CB 1694., 3 kr. CB 1696., MMW 1693., 1696., I. József 3 kr. FN 1707., III. Károly 3 kr. 1712., *Tirol* I. Lipót 3 kr. 1687., *Olmütz* Wolfgang 6 kr. NI 1712., *Poroszország* III. Friedrich 3 kr. S—D 1696.

Szakony (Sopron m.) 199 db. XVII. sz. aprópénz. Utolsó évszám 1619. *Negyedtallér* Hanau-Lichtenberg Joh. Reinhardt 1609., *Ort Ostfriesland* III. Enno é. n., *Dutka* Erdély Bocskai I. 1606., Lengyel III. Zsigmond 1591(2), 1592., 1593(2), 1594., 1596., 1597(2), 1598(2), 1599., 1600., 1601(3), 1606., 1618(3), 1620., Riga 1593., 1598., 1600., Litvánia 1592. *Garas* (fürstengroschen) Lengyel III. Zsigmond 1616(2), 1617., Ausztia II. Mátyás 1617(2), 1618(5), 1619(11), Karinthia Ferdinánd fhg. 1600., Stájerország Ferdinánd fhg. 1606., Anhalt Johann Georg etc. 1618., Barby Albert Friedrich 1613., Breslau Karl 1616., Cleve Johann Wilhelm 1600., Corvey Theod. 1612(2), Göttingen 1615., 1616., Hagenau 1601., Halberstadt Heinrich Karl 1616., Hanau-Lichtenberg Philipp 1587., Johann Reinhardt 1603., 1604(2), 1606., é. n., Hanau-Münzenberg II. Philipp Ludwig é. n. (2), Holstein-Schaumburg Ernst 1603., 1614., Jägerndorf Joh. Georg 1611(4), 1614., 1616., 1617., 1618., 1619(5), Kolmar II. Rudolf nevére é. n., Liegnitz—Brieg Joh. Christ. Georg Rudolf 1610., 1611., 1615., 1616., 1617(3), 1618., Lippe Simon 1613(2), Luzern kanton 1602., Lüttich Ernst 1608., Magdeburg Christ. Wilhelm 1616., Mansfeld-Hinterort Linie David 1612., Minden Anton 1587., 1598., Münsterberg-Öls Carl 1612., 1613., 1615(3), Nordheim 1616., Olmütz Franz 1619(2), Pfalz—Simmern Richard 1595., Pfalz—Zweibrücken Joh. d. Ält. 1589., 1601., 1602(2), Rudolf nevére (2), II. Mátyás nevére (3), Pommern—Barth II. Philipp 1615., Pommern—Camin Franz 1617., Quedlinburg Dorothea 1617., Ritberg IV. Johann 1616., 1618(2), Schaffhausen 1597(3), 1611., Salm—Dhaun Rudolf nevére é. n. (3), Salm—Grumbach Joh. Adolf é. n. (2), Solms—Lych—Hohensolms Herm. Adolf 1612., I. Phil. Reinh. 1614(4), 1618., St. Blasien Martin 1597., Stadtberg 1609., Stolberg Ludw. Georg, é. n. Rudolf nevére, 161?., Tecklenburg-Bentheim Adolf é. n., Teschen Adam Wenzel 1607(2), 1609., Trauthson Paul Sixt. 1617., 1618(5), 1619., Troppau Karl 1614., 1615., 1616. B—I, 1616. kettős kereszt, 1618., Waldeck Chr. Wollrath 1616., Zug kanton 1599., 1602(2), 1604., 1606(3), 1608(3), *Féltatzen* Augsburg 1562., Strassburg Johann 1583., *Poltura* Lengyel III. Zsigmond 1614(4), 1615(4), 1616(5), 1617., 1618(9), 1619.

Ötvöskönyi (Somogy m.) XVII. sz. második feléből ezüstpénzek. 130 db. Utolsó évszám 1704. *Tallér* Francia XIV. Lajos 1695., 1701. *Féltallér* Magyar I. Lipót K—B 1704., Francia XIV. Lajos K 1704., 15 *krajcár* Magyar I. Lipót CG 1674(2), C—H 1696(2), K—B 1665(3), 1676(3), 1677(5), 1678(2), 1679(2), 1680(3), 1681., 1682., 1683(2), 1684(5), 1685(2), 1686(3), 1687(3), 1688., 1689(6), 1690(5), 1691., 1693(2), 1694., 1695., 1696., N—B 1696(3), Alsóausztia CA 1661(2), 1662., 1663(6), 1664(9), MM 1684., j. n. 1695(4), 1696., Stájerország IAN 1678(2), I—A 1695(2), 1696., Tirol 1694(2), Csehország horgony 1664(2), MV 1693., 1694(2), Szilézia G—H 1661., 1662., SHS 1674., 1675., M. MW 1693(2), 1694(4), C—B 1694(2), Neuburg a/Inn A 1664., Mainz a 1685., Bizonyt. osztrák, Olmütz Karl SAS 1694., 6 *krajcár* Magyar I. Lipót K—B 1667., 1671., 1682., Alsóausztia rozetta 1678., MM 1681., 1691., Stájerország IGW 1670., IAN 1683., Karinthia G—S 1670., 1671., Tirol 1694., Szilézia SHS 1674., 1676., 1684.

Bükk (Sopron m.) XVII. sz.-i tallérok. 46 db. Utolsó évszám 1631. *Tallér* Magyar II. Mátyás K—B 1612., II. Ferdinánd N—B 1631., Erdély Bethlen G. K—B. 1621(4), Karinthia II. Ferdinánd 1621., Stájerország Ferdinánd fhg. 1617(2), Tirol Ferdinánd fhg. é. n. (9), Rudolf 1607., Miksa fhg. 1615(2), 1618., Lipót fhg. 1620(2), 1630., 1632(8), Elsass Ferdinánd fhg. é. n. (2), Lipót fhg. 1624., 1628., Csehország Rudolf kuttengeri veret 1581., II. Ferdinánd prágai veret 1623., Salzburg Paris kippertaler 1621., Szászország Albertini-ág II. Christian és testvérei 1605., Magdeburg Joachim Friedr. 1586., Németalföld IV. Fülöp (BVRG. BRAB) 1622., Geldern 1621., 1623., Lengyelország III. Zsigmond 1628.

H. I.

IRODALOM

Margaret Thompson, **The Athenian Agora**. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Vol. II. Coins from the Roman through the Venetian Period. Princeton, 1954. 124 oldal, 4 tábla.

A kötet az évtizedek óta folyó hatalmas méretű Agora-ásatások keretében előkerült éremanyagot publikálja; mint a szerző előjáróban is megjegyzi, nagyjában az eredeti darabok átnézése nélkül, korábbi kartonanyag alapján. A rövid bevezetés inkább csak néhány gondolatot ad az anyag keresztszűrésében tükröződő pénzforgalom számára, de nem óhajt a részletes értékelésbe belemenni. A problémák egy töredékének felvetését néhány, főképpen a későrómai császárkori verdék arányának táblázatos bemutatása is lehetővé teszi; rendkívül érdekesen tükröződik ezekből az összeállításokból a pénzellátás növekvő rayonnírozása, a IV. században leginkább Thessalonica, a byzanci birodalom első századaiban pedig Constantinopolis javára. Az éremanyag közlése a legmodernebb kézikönyvek alapján történik a legteljesebb részletezéssel; sajnálatos azonban, hogy ahol a RIC megfelelő kötetei még hiányoznak, a verdejegyeket a szerző nem közölte. Az anyaggal való foglalkozást egyébként is tekintélyesen megkönnyítené, ha a verdejegyek mindenütt szerepelnének, függetlenül attól, hogy az idézett meghatározó kézikönyvben szerepelnek-e vagy sem. Az érme leírását kommentár egészíti ki, ahol a szerző egyes problematikus esetekben kitér a datálás, a verőhely, stb. adta vitatható kérdésekre. A könyvet a veretek számszerű statisztikája és az uralkodók, illetve a verdék jól áttekinthető indexe egészíti ki. Az Agora-ásatások éremanyagának ezen elsődleges és numizmatikai szempontból mintaszerűen precíz közlése igen jelentős a további kutatás számára, mert az évszázadok alatt felgyűlt rengeteg megbízhatatlan szórványos éremlelet-adat helyett itt most modern módszerekkel hitelesen feltárt anyagot kapunk a Földközi tenger mellékének egyik igen fontos pontjáról. Éppen ezért a legnagyobb várakozással tekintünk e hatalmas éremanyag értékelő feldolgozása elé, amely remélhetőleg a teljes ásítás régészeti feldolgozása kapcsán fog megjelenni.

RAM

C. H. V. Sutherland, **Art in Coinage**. The Aesthetics of Money from Greece to the Present Day London, B. T. Batsford LTD. 1955. 223 oldal, 147 (számozatlan) táblán közölt éremkép.

A szerző ezt a rendkívül nehéz témát, a művészet és a pénzverés viszonyát mesteri kézzel és hatalmas mértéktartással tárja olvasói elé. Ez egyúttal biztosítéka annak, hogy a könyv nem sülyed bele az önkényes esztétizálásba, hanem egy-egy jellegzetes tárgycsoporthoz tartva magát, végigvezet az éremverés művészettörténetén. Emellett azonban egy sereg egyéb szemléleti kérdést is felvet: beszél a görög érem művészeti vonatkozásain túl a görög vésnőkmesterek egyéni teljesítményéről, a római portré fejlődéséről, sőt a római korra annyira jellemző politikai célzatú művészeti formanyelvéről is. A további fejezetekben sor kerül a byzanci és középkori éremképek formalista rajzos szemléletének, majd pedig a renaissance-szal meginduló hatalmas naturalista lendületnek rövid taglalására is, itt már kitérve a helyi, angol szigeti vonatkozásokra is. Az utolsó két fejezetben a szerző felveti a gépi előállításból származó művészi színvonal-süllyedés kérdését és rámutat arra, hogy napjainkban az éremverés művészete újra felfelé menő tendenciát mutat a XIX. század végének kevésbé biztató stílusa után. Bár az éremművészetet e pillanatban inkább a keresés jellemzi, fejlődése mégis erősen érezhető, s új utak felé mutat. A könyvet — mint legmagasabb értelemben vett népszerűsítő munkát — szakirodalomról és nagy gyűjteményekről szóló rövid összefoglalás egészíti ki, sajnálatos, hogy megközelítőleg sem teljesen. A szöveg könnyed olvasható stílusa, jól kiválasztott, jellemző és szépen kivitelezett képanyaga az utóbbi idők hasonló művei között egyik legjobban sikerült munkájává teszik.

RAM

L. Huszár, **Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donabecken**. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 5 (1955). 61—109. lap, XIII—XXXIII. t.

A koraközépkor régészeti kutatásában sok nehézséget okozott, hogy a meglehetősen nagy éremanyag — amelyet részben az ásások, részben a véletlen leletek juttattak a kutatók kezére — mindezekig sem pontosan meghatározva, sem szisztematikusan összegyűjtve és kiadva nem volt. Ezt a régi és a kutatók munkáját hátráltató hiányosságot pótolta Huszár Lajos ez évben megjelent műve, amelyben a szerző régebbi munkáiból is ismert lelkiismeretességgel és pontossággal összegyűjtött anyagával újabb autentikus forrásanyagot tett a koraközépkori kutatás részére könnyen hozzáférhetővé.

Huszár évvel ezelőtt kezdte meg a tárgyalta emlékananyag felgyűjtését, amely mindazokat a pénzeket, melyek szármata, germán, avar, honfoglaláskori és kora Árpád kori leletek kíséretében láttak napvilágot, magába foglalja. Azokat a teljes és szórványos éremleleteket, melyek magukban kerültek elő ez alkalommal, nem bocsátotta közre, mert egy, a teljes éremanyagot felölelő repertórium összeállítása — bár ez is munkában van már, szintén Huszár Lajos feldolgozásában — nagyobb anyaga miatt még hosszú időt vett volna igénybe.

Munkájában az éremanyag összeállításában azt a rendszert követte, hogy a pénzeket az egyes lelőhelyeken feltárt sírok szerint rendezte, minden egyes érmet leírva és állapotukat, valamint a lelet közelebbi lelőköri körülményeit, a reá vonatkozó irodalmat és az őrzési helyet megadva. A szóbanlevő időhatárok közé eső pénzanyagokat a lelőhelyek ABC sorrendjében ismerteti. Külön jegyzéket ad a lelőhelyekről etnikai csoportok szerinti elrendezésben is, valamint egy helységregistert, melyben minden lelőhely szerepel, bármilyen névváltozatban kerül is szóba.

Az összegyűjtött pénzanyagból nem von le történeti következtetéseket — mint mondja, ezt nem tekintette feladatának —, hanem mint forrásanyagot, kritikai feldolgozásban tárja a történetkutatás elé. Huszár Lajos munkája hézagpótló mű a régészeti kutatás szempontjából. Hozzásegít a régészeti emlékananyag szélesebb alapokon való történeti értékelésének sikeresebb kidolgozásához. Ha a munkában levő repertórium is megjelenik — amit minden e korral foglalkozó kutató örömmel üdvözlölné —, akkor a Közép-Duna medencei népvándorlások teljes pénzforgalmának képe is ki fog bontakozni a kutatók előtt, s sok olyan vitatott kérdés nyer majd megnyugtató megoldást, melyek tekintetében ma még csak feltevésekre vagyunk utalva.

L. Kovrig Ilona

Günther Probst, *Quellenkunde der Münz- und Geldgeschichte der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Graz, 1954. 8r. 134 l.

A volt Osztrák-Magyar Monarchia térben és időben egyaránt óriási anyagot felölelő pénztörténeti irodalmának feldolgozása szinte meghalad egy emberi erőt. A soknyelvű és rendkívül szétszórta megjelent irodalmi adatok egybegyűjtése nélkül pedig nehezen lehetett már eddig is eredményesen hozzányúlni a felmerült numizmatikai problémák megoldásához. Nagy elismeréssel kell tehát adóznunk a szerzőnek, aki ezt a gigantikus munkát erejéhez mérten elvégezte. Természetesen nem lehet teljes a bibliográfia, de a numizmatikai szaklapok és a velük rokon tárgyú legfontosabb folyóiratok anyaga feldolgozást nyert benne. Áttekintő csoportosításokban kapjuk a felgyűjtött adattömeget, melyből minket természetesen leginkább a magyar vonatkozású anyag érdekel. Tíz oldalt tesz ki a minket érdeklő csoport, és rövid áttekintés után látható, hogy a hozzáférhető legfontosabb irodalom feldolgozást nyert benne. Mindaz, ami a szakfolyóiratokban, valamint a bennük megjelent közlemények idézeteiben a tárgykörre vonatkozik, fellelhető az összeállításban. Egyetlen kifogásunk — amit a bevezető sorok szerint a helyhiány indokolt —, hogy az eredeti címek mindenütt nemetre fordítva vannak közölve, ami a keresésnél sokszor meglehetősen nehézséget okoz. Bizonyos azonban, hogy a kiadvány ilyen formában is igen hasznos szolgálatot tesz a tudományos kutatás elősegítésére.

H. L.

Egyéb magyar vonatkozású irodalom

- R. Alföldi Mária : Intercisa pénzforgalma. Intercisa (Dunapentele — Sztálinváros) története a római korban. I. *Archaeologia Hungarica* XXXIII. 1954. 118—142.
- Alföldi, Maria R. : Der Geldverkehr von Intercisa. Intercisa I. (Dunapentele — Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit, *Archaeologia Hungarica* XXXIII. 1954. 142—167.
- R. Alföldi Mária : A rábakövési római ékszerlelet, *Folia Arch.* VI. 1954. 62—73.
- Bárfai Szabó László, Mi volt a Kammerhof? *Művészettört. Értesítő*, 1953. 1—2. sz. 219—220.
- Csallány D. : L'importance de la circulation monétaire byzantine pour le legs archéologique des Avars, *Acta Arch.* II. 1952. 235—250.
- Chamberlain, Georgia S. : Medals made in America by Moritz Fürst, *The Numismatist* 67. 1954. 937—943.
- Chamberlain, Georgia S. : Moritz Fürst, Die-Sinker and Artist, *The Numismatist* 67. 1954. 588—592.
- Genthon István ; Beck Ö. Fülöp érmei és plakettjei, *Szabad Művészet* IX. 1955. 6—7. sz. 263—266.
- Gruszczyk, Oskar : Zur Geschichte der Wiener Pfennige in Ungarn, Burgenland. *Heimtbl.* 15. 1953. 118—126., 163—167.
- Höllersberger, Herbert : Ein Antoninian der römischen Kaiserin Dryantilla, *Mitteil. d. Num. Ge.* Wien, VII. 1951. 29—31.
- Huszár Lajos ; Kiadatlan középkori magyar pénzek, *Folia Arch.* VI. 1954. 115—122.
- Huszár Lajos, A Várasatások éremanyaga, *Arch. Ért.* 79. 1952. 197—201.
- Huszár Lajos : A Georgikon érmeinek mesterei, *Művészettört. Értesítő*, 1953. 1—2. sz. 168—170.
- Huszár, Lajos : Porträtschnitte von Josef Daniel Böhm, *Acta Hist. Artium Acad. Scient. Hung. I.* No. 3—4. 1954. 313—322.
- Járdányi—Paulovics István ; Szalacska, a kaposvölgyi római kori fémművészeti központ. Régebbi leletek. *Arch. Ért.* 80. 1953. 115—117.
- Kozlov, G. : A pénz a szocializmusban, *Magy. Szovjet Közg. Szemle* VI. 1952. 494—505.
- Kremnická Mincovňa jej život v minulosti a v prítomnosti mincovnictvo na Slovensku. 1954. Štatna Mincovňa v Kremnici (Tisk Pražské tiskárny) 8° p. 15, 30 (számotlatlan) t.
- Kupa, Mihály : Monnaies courantes de la Monarchie Austro-Hongroise de 1759 à 1918. *Bullet. du Centre de Docum. pour l'Étude du Papier-Monnaie* N. 3—5. 1952—1953.
- Méri István : Árpád-kori pénzváltó mérleg, *Folia Arch.* VI. 1954. 106—114.
- Molnár Imre : Rambles around a piece of paper of 1447. *The Numismatist*, 1955. No. 9—10. 961—972. és 1072—1076.
- Pékár Tamás : Aquinçum pénzforgalma, *Arch. Ért.* 80. 1953. 106—114.
- Soós Gyula : Részletek Beck Ö. Fülöp emlékirataiból, *A Magy. Művészettört. Munkaközösség Évkönyve*, 1953. 208—227.
- Soós Gyula : Ferenczy István érmei, *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* No. 6. 1955. 96—99.
- Török Gyula : Halimba — Ceres X—XI. századi temetője, *Folia Arch.* VI. 1954. 95—105.
- Zolnay László : A XIII—XIV. századi budavári királyi szálláshely, *Művészettört. Értesítő*, 1952. 15—28.
- Az olimpiai aranyérem, *Esti Budapest* I. 1952. VIII. 26. 6.
- A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata a miniszterek által adományozható kitüntető jelvények elnevezéséről, *Szabad Nép* XI. 1953. II. 4.

SZAKOSZTÁLYI ÉLET

Halálesetek. Legutóbbi beszámolóink óta számos régi tagtársunkat ragadta el a halál soraink közül. Még 1953 tavaszán hunyt el *Bátor Béla* órás, akinek elhunytáról csak megkésve szereztünk tudomást. 1954. május 24-én *Biró Jenő* MÁV-nyugdíjas távozott az élők sorából hosszas szenvedés után. Halála pillanatáig tartotta a kapcsolatot szakosztályunkkal. 1954. június 11.-én *Gerevich Tibor dr.* halálozott el, aki a régi társulatnak évtizedeken át volt tagja, majd pedig az új Társulatnak tiszteleti tagja. Nemzetközi jellegű tudományos munkásságában Antonio Abondio művészetéről írt monográfiája tette nevét ismertté a mi tudományszakunkban is. Nem sokkal ezután temettük el az 1954. október 5-én elhunyt *dr. Eszláry István* ny. MÁV igazgatót. Sokirányú érdeklődési körében az első helyet foglalta el a numizmatika, s bár páratlan gyűjteményétől a háborús események meg is fosztották, érdeklődése végig megmaradt és tudományos jellegű feldolgozó munka közben ragadta el a halál soraink közül. Fájdalmas veszteségünk volt *dr. Frey Imre* elhalálózása Zomborban 1954. október 14-én. A régi társulatnak alapító tagja volt, egyben pedig egyik leggazdagabb magángyűjtemény tulajdonosa, aki érmészeti tapasztalatait számos közleményben közkinccsé is tette. 1954. november 12-én *Gerő Jenő* volt nyomdász, szakosztályunk ragaszkodó tagja hagyott el minket. Sajnálattal értesültünk *dr. Puder Sándor* főorvos 1955. január 24-i elhunytáról. Majd 1955. február 3-án *Greiner Mihály* ny. keresk. isk. igazgató személyében a debreceni Déri Múzeum éremgyűjteményének buzgó rendezőjét és meghatározóját veszítettük el. *Dáni Géza* a nagytétényi Kastélymúzeum fáradhatatlan vezetője 1955. június 3-án szűnt meg élni. Végül 1955. június 24-én *Schreiber Antal* volt pécsi műkereskedő távozott el az élők sorából. Halottaink hosszú sora fájdalmas veszteség volt szakosztályunk számára és kegyelettel fogjuk őrizni elhunyt tagjaink emlékét.

Általános események. A szakosztály napi munkája munkaterv alapján folyik, mely kettős célt szolgál. Egyrészt az éremtan tudományos művelésének, másrészt pedig a nemes értelemben vett éremgyűjtés fejlesztésének elősegítését. A munkaterv általában szerves folytatása a megelőző évek munkaterveinek, de külön megemlítendő, hogy megalakult a Magyar Papírpénzkutató Munkaközösség is a szakosztály keretében. 1954. novemberében elkezdjük időszaki kiállításaink sorozatát. Ezúttal a szakosztályi gyűjtemény Árpád-kori pénzei kerültek bemutatásra Király Ferenc dr. rendezésében.

Gyűjtemény és könyvtár. A gyűjtemény rendezése változatlan tempóban haladt előre. A gyűjtemény a tagoktól nyert kisebb ajándékok útján örvendetes módon szaporodott. A szaporulat az elmúlt két évben összesen 1423 db volt ilyen módon, melyből Faludi Géza dr. hagyatéka 925 darabot tett ki. Ezenkívül vétel útján 4, csere útján pedig 1 darabbal szaporodott a gyűjtemény. A könyvtár anyagában az éremkatalógusok rendezése folyt tovább. A szaporulat az elmúlt két évben ajándék útján 60 db, vétel útján 3 db és csere útján 50 db, összesen 113 db volt.

Kiadványok. Nyomtatásban megjelent egyetlen kiadványunk volt a Numizmatikai Közlöny I,II—I,III. (1953—1954.) évfolyama, mely felölelte az I—I,I. évfolyamok tartalomjegyzékét is. Tagjaink ismételt sürgető kívánságára felújítottuk Az Érem c. kiadványunkat, melyből a XI. évf. 1. sz. jelent meg sokszorosított eljárással. Tagjaink rendelkezésére bocsátottuk az aranyérmek forgalmát szabályozó rendeletet 1946. óta megjelent vonatkozó szövegeit ugyancsak sokszorosított kiadásban. Hasonló módon tettük közzé a tagnévsort is tagjaink egymással való érintkezésének megkönnyítése érdekében.

Serlegvacsora. A hagyományos serlegvacsorák sorában 1954. december 16-án *Faludi Géza dr.* érdemeit Varannay Gyula dr. méltatta, 1955. december 15-én pedig Huszár Lajos dr. emlékezett meg *Frey Imre dr.* néhai alapító tagunk numizmatikai tevékenységéről.

Kirándulás. Tanulmányi kirándulás keretében 1954. június 27-én Visegrádon tekintettük meg az ásatásokat Héjj Miklós vezetése alatt, 1955. június 26-án pedig Tatára rándultunk ki, ahol Jeney Ferenc múzeumvezető ismertette a vár és a múzeum látnivalóit.

Felolvasások. Az elmúlt két évben szakosztályunk felolvasó ülésein a következő felolvasások hangzottak el: 1954. január 28-án *Rózsa György*: Karl Henrik ismeretlen levelei és *Huszár Lajos*: Böhm J. Dániel magyar vonatkozású kőfaragványai címen olvasott fel. Február 18-án *Kiss István*: A pénz szerepe a parasztság életében címen adott elő. Április 29-én *Kupa Mihály*: Felülbélyegzett papírpénzeink címen tartott bemutatóval egybekötött felolvasást. November 29-én *Kirdly Ferenc*: Ápád-kori pénzeink címen ismertette az időszak kiállítás anyagát. 1955. január 27-én *Horváth Tibor Antal*: Egy pénzhamisító a XVII. századból című értekezését olvasta fel. Február 24-én *Pekáry Tamás*: Római császári pénzek az egykorú forrásokban címen közölte kutatásai eredményét. Április 24-én *Kerényi András*: Antik pénzhamisítás címen olvasott fel. Május 26-án *Ambrus Béla* és *Kupa Mihály*: Hadifogolytábori pénzek címen ismertette vetítettképes előadásban a vonatkozó gazdag anyagot. Végül november 24-én *Huszár Lajos*: NW monogrammista emlékérmek című tanulmányát olvasta fel.

Éremcsereközvetítés. A gyűjtői élet fejlesztése érdekében és a kallódó éremanyag megmentése végett legutóbbi beszámolóink óta 6 éremcsereközvetítést rendeztünk (1954. II. 4., 1954. VI. 4., 1954. X. 7., 1955. II. 10., 1955. VI. 9. és 1955. X. 6.), melyek tagjaink változatlan érdeklődését váltják, ki és ez a körülmény indokolja tovább folytatásuk szükségességét.

Szakosztályunk összejöveteleit minden hét csütörtök napján tartja délután 6—8 óra között a szakosztályi helyiségben (Budapest, VIII., Csepregy utca 4., II. 15.). Összejöveteleinken készséggel állunk mindenkinek rendelkezésére, aki a numizmatika és éremgyűjtés terén felvilágosítást óhajt. A szakosztályi gyűjtemény és könyvtár ugyanezen időben áll az érdeklődők rendelkezésére.

Tagdíjfizetési felhívás. Az évi tagdíj 10 Ft és az esedékes tagdíjakat kérjük a szakosztály javára az 51.010. számú csekkszámlán befizetni. A régi alapító tagokat kérjük a rendes tagsági díjnak megfelelő összeget (évi 10 Ft) befizetni. A szakosztály titkára (*Huszár Lajos*, Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16.) a szakosztályt érintő minden kérdésben készséggel áll az érdeklődők rendelkezésére.

РЕЗЮМЕ

Л. Баркоци, Новая находка монет в Интрисцизе. В южном конце Эрегхедь, на месте римского города Интерциза (Сталинварош—Дунапентеле), в ходе строительных работ в 1954 году была обнаружена находка с определенным числом монет (59 шт). Она является уже третьей монетной находкой, поступившей с места построек.³

Самые молодые экземпляры найденный двойных динариев были отчеканены Требонианом Галлом и Волузианом. Последняя монета была отчеканена в 253 году в Римском монетном дворе. Этот факт позволяет заключить, что найденные монеты были закопаны в землю весной, по всей вероятности в мае, 253 года, после убийства Требониана Галла и его сына Волузиана.

Судя по местам эмиссии (Рим, Милан), можно установить, что остальные монетные находки из Паннонии, в которых самые молодые экземпляры были выпущены Требонианом Галлом и Волузианом (из с. Байот,¹² из с. Сёнь,¹³ неизвестного местонахождения¹⁴) были закопаны в землю раньше, чем вышеупомянутая, именно еще в начале 252 года в целях укрывания их от враждебного нападения. По мнению автора это предположение подтверждается следующими фактами: близость местонахождений Байот и Сёнь одно к другому, найденное в этом же районе (с. Альмашфюзитё) подножье статуи Требониана Галла¹⁹ и общность почетного эпитета²⁰ Galliana—Volusiana стоящей гарнизоном в Альмашфюзитё алы (ala III Thracum) и аквинкумского легиона (leg. II. adiutrix). Укрывание найденных на месте г. Интерцизы монет связано, как было уже сказано, с убийством упомянутых императоров, с появлением в Паннонии войск Валериана, а также с укрыванием найденного в с. Сёнь серебряного портрета²² Требониана Галла.

Уже раньше было обращено внимание на связь между заканчивающимися в начале 252 года паннонскими находками из сс. Байот, Сёнь и неизвестного местонахождения и находками из Сербии, Глибоваца и Солочино.¹⁵ Существование связи между монетными находками идентичного возраста из Карпатского бассейна, Молдавии, с мест вдоль р. Ольт и из Мёзии можно установить не только относительно этого времени, но и по отношению к царствованию Антонина Пия, Септимия Севера и Александра Севера. За связанными друг с другом серийными находками кроется миграция готов вдоль внешнего хребта Карпат и перемещение вытесненных их миграцией народов, которые несколькими волнами добрались до нижнего течения Дуная, где через ущелья Восточных Карпат они оказывали давление на народы, живущие в Карпатском бассейне. Вот почему состоялось одновременно укрывание кладов на столь обширной территории.²⁷

Дь. Зонневенд, Данные к хронологии мелких бронзовых монет из Сисции эпохи Валентиниана I. Всесторонне используя материал монетных находок IV столетия из Венгрии и учитывая изложенное в томе IX RIC, автор обсуждает вопрос о периодическом распределении официн из Сисции. Он определяет известные периоды, в пределах которых распределение официн по императорам можно последовательно произвести при помощи инициалов, при помощи же реже встречаемых атипических инициалов — переходные, не уточненные в административном отношении периоды. Труд автора имеет общее значение в двух отношениях. Он устанавливает, что в каждом отдельном монетном дворе официны были административно строго разграничены друг от друга и отмечали свои серии комбинацией следующих друг за другом инициалов. С другой стороны, автор, базируясь на этом установлении, предслагает, что новые серии выпускались в общем в 3- или 6-месячных интервалах, благодаря чему удастся сузить пределы, в которых предположительно чеканились разменные монеты, возникновение которых в хронологическом отношении было трудно определить до сих пор.

А. Кереньи, Сарматские монеты в Венгрии. В статье разрабатываются подлинные римские чеканки, поступившие с сарматской территории, и местные подделки. Судя по открытым находкам, обнаруженным на этой территории монеты и медали восходят к периоду со времени Нерона до IV столетия. Спорадические находки говорят за то, что эти монеты и медали были в обращении на протяжении более продолжительного времени, чем предполагалось до сих пор (именно, от эпохи республики до времени царствования византийского

императора Геркулия). 41,7 процента рассматриваемого материала поступило из области Чонград, одна пятая же часть всех монет — из Хортобади (область Хайду). Подделки, отчеканенные по римским образцам, можно разделить на две группы: подделки, предназначенные удовлетворить требованиям местного оборота, и амулеты сакрального характера. Встречаются местные подделки, восходящие ко времени Августа, но их большинство составляют подделки римских монет III—IV столетий. (Диоклециан, Максимиан, Геркулий, Константин Хлор и Галл Максим.) Амулетами сакрального характера считает автор те типы, на оборотной стороне которых виден полумесяц без точек или с точками над ним. Они перфорированы или снабжены ушком и кроме того отличаются от регулярных циркулировавших тогда монет как по своему материалу, так и по весу. Происхождение изображения полумесяца на медалях можно отнести к римским памятникам II—III столетий (каменные памятники, глиняные статуи, надгробные памятники), на которых наблюдается украшение в форме полумесяца, висящее на шее изображенного лица, этому мотиву придавали магическую силу.

Т. А. Хорват — Л. Хусар, Камеральные графы в средних веках. На венгерских монетах, выпущенных начиная с XIV столетия, наблюдаются знаки, из которых начиная с эпохи Сигизмунда один указывает на монетный двор, другой же представляет собой инициалы камерального графа. Следовательно, если нам известен список имен этих лиц, то легко определить хронологию монет. Собираясь с данными всех доступных источников автор стремится определить очередность камеральных графов. К сожалению, список их имен неполон, потому что мы можем опираться лишь на случайно сохранившиеся данные. Собранный материал составлен в хронологическом порядке. Сообщена часть источников, относящаяся к данному камеральному графу. Название монетного двора в скобках представляет собой вывод из побочных обстоятельств относительно официального местопребывания камерального графа. Настоящая статья является не последним сообщением о собранных данных.

П. Сас, Данные к вопросу средневековых камеральных графов монетного двора Надьбанья. Приводятся дополнительные данные к предыдущей статье.

Л. Хусар, Вопрос шопронского монетного двора XV столетия. В связи с изложением предшествующих исторических событий автор рассказывает, как пограничная зона Западной Венгрии была отдана в заклад императору Фредерику III-му. Затем излагается происшедший в 1459—60 годах процесс инфляции, известный под названием шиндерлингское хозяйство. Во время девальвации император дал разрешение ряду своих сторонников в Западной Венгрии на чеканку шиндерлингов. Такое разрешение получил между прочим и Ульрик Графенекер, бывший тогда губернатором комитата Шопрон. Из изданного Енё Хази шопронского архива приводятся данные, относящиеся к чеканке монет Графенекером в г. Шопрон в 1460—63 годах. Обращает на себя особое внимание императорский призыв от 14 мая 1463 года, требующий послать из монет шопронской чеканки пробные экземпляры стоимостью в один форинт. Судя по этому, в отличие от Грусески, который оспаривает существование монетного двора в г. Шопрон, автор приходит к заключению, что в этом городе в 1463 году обязательно должен был работать монетный двор. Монет шопронской чеканки до сих пор нам неизвестно. Лушин предполагает связь между одним шиндерлингом, носящим инициалы G-R, с именем Графенекер, но здесь речь идет о чеканке около 1470 года, когда Графенекер, если и чеканил, то не в городе Шопрон, а в другом месте. По мнению автора шиндерлинги шопронской чеканки следует искать среди шиндерлингов, найденных в Западной Венгрии, инициалы которых еще не расшифрованы.

Т. А. Хорват, Данные источников второй половины XVII столетия, относящихся к истории денег. Сообщаются материалы архивных источников, особенно из времени возникших в конце XVII столетия финансовых беспорядков.

Е. Фиц, Изображения крепости Сёкешфехервар на медалях XVII столетия. В память освобождения Сёкешфехервара от турецкого владычества (в первый раз в 1601, затем в 1688 году) были отчеканены медали с перспективным видом на крепость. Все эти медальные изображения восходят к гравюрам. Воспоминание о взятии обратно крепости в 1601 году хранят три медали (№ 1—3. Т. III. 2), которые принадлежат резцу Валентина Малера. На медаллах крепость изображена по гравюре аугсбургского мастера Вильгельма Петера Циммермана. В память освобождения крепости в 1688 году было изготовлено тоже три медали, одна из которых есть совместная работа И. Г. Лауфера и Георга Гаутша, остальные две не носят никаких знаков. Способ изображения крепости на этих медалях тоже можно отнести к гравюрам. Образцы (Т. III. 3. et. 5.) двух медалей были изготовлены по гравюре Биркена, названной *Der Donau Strand*, опубликованной впервые в 1664 году, третья же — по гравюре *Theatrum Europeum continuatum...*, вышедшей в свет в 1691 году. Между обоими

изображениями наблюдаются лишь незначительные расхождения, потому что обе гравюры варьируют, как свой первоначальный образец, гравюру нюрнбергского резчика по меди Зибмахера, появившуюся в 1603 году (Ortelius redivivus etc.). Время появления гравюр представляет собой «terminus post quem» относительно медалей. Учитывая близость по времени и пространству медалей и гравюр, можно предположить более или менее тесную связь между резчиками по меди и медальерами.

Т. Пекари, *Монетная находка III столетия в Кунфехерто*. Одно из частных собраний в Будапеште содержит восходящую к середине III столетия находку, в которой встречаются и римские антонинианы (определение на стр. ....). Клад был найден на территории, заселенной в свое время варварскими племенами, именно языгами. Не считая одной медали Салонины, хронология находки закрывается выпущенными в конце 251 года монетами. (В отличие от датировки Маттингли, Num. Chron. 1946, стр. 43, автор придерживается хронологии, определенной Э. Йонашем, Orsz. Magy. Rég. Társ. Évkönyve 1923, т. II, стр. 367 и А. Радноти, Num. Közl. 1945—47, стр. 7 и сл. и стр. 37.). Одна часть паннонских войск находилась далеко от своего гарнизона в конце 251 года (А. Радноти, Folia Arch. 1954, т. VI, стр. 203) и, быть может, даже в начале последовавшего года. С начала 252 года нам известно несколько монетных находок из этой провинции. Племена, жившие за лимесом, пользуясь отсутствием войск, вторгались в провинцию. По всей вероятности, языгский владелец монет достал их по такому случаю. Сопоставление клада с другими находками из Паннонии, а также и весьма небольшое количество римских товаров, ввезенных языгами, заставляют предполагать, что монеты попали в руки языгского владельца не торговым путем. На время, прошедшее между захватой и укрыванием монет, указывает одна медаль Салонины более молодого возраста (после 264? ср. Феттер, NumZ. 1900, стр. 32). Возможно, что клад запал в землю владелец около 270 года от страха перед новым народом, прибывающим в Междуречье Дуная—Тиса, (= роксоланы?; ср. Пардуц, Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn III. 1950, стр. 108.; Харматта, Studies on the History of the Sarmatians, 1950, стр. 49 и сл.), или по случаю римского контр-наступления. — Упомянутая медаль Салонины приведена в RIC лишь со знаком монетного двора, но наш экземпляр без знака, уже известен из коминской медальной находки (З. Барчаи—Амант, The Hoard of Komin 1937, стр. 290).

М. Р. — Альфельди, *Некоторые редкие мелкие бронзы Максентия в Венгерском Национальном музее*. В связи с некоторыми редкими мелкими бронзами Максентия и Ромула в нумизматическом кабинете предоставилась возможность следить за развитием стиля городского монетного двора Рима и недолговечного монетного двора в Остии в первом десятилетии IV столетия. После стилевого упадка, характерного для I и II тетрархий, на отчеканенных в Риме монетах и медалях наблюдаются признаки поисков и медленного улучшения, что однако не идет за пределы разрешения первичных технических проблем. В отличие от этого, в новом монетном дворе, организованном в Остии с помощью и участием работников городского монетного двора Рима, скоро после начала работ наблюдается внезапный подъем, чеканка типов высокого качества и художественной ценности. Техническое экспериментирование, предпринятое в Риме, завершается в Остии. Следовательно, приходится предположить, что к концу 310-х годов в Остии начинает работать мастер более крупного таланта. Своим основным техническим образованием он связан с монетным двором в Риме, но он скоро приходит к самостоятельному разрешению стилевых проблем, и его попытки — главным образом в области пространственного изображения и стремящегося к реализму более пластического, но и более простого выполнения — можно рассматривать удачными.

Ф. Край, *Поддельный динарий — мнимая монета князя Аكوша Барчаи*. В Музее города Эстергом хранится венский пфенниг, подобный которому сообщается в труде Лушина «Die Wiener Pfennige» (табл. I, № 39). Первоначальное изображение на динарии трудно поддается определению. Была наложена вторичная печать как и на лицевую, так и на обратную стороны динария. (См. рис. № 1, показывающий динарий в своей натуральной величине, и рис. 2, где он изображен в размере 1 : 2.) Вторичная печать на лицевой стороне динария увековечила трансильванского князя Акуша Барчаи (1658—1660), обратная же сторона — герб города Брашшо (Кронштадт). Судя по изображениям, наложение вторичной печати следовало бы отнести к эпохе Барчаи и видеть в динарии экземпляр экстренных денег города Брашшо. Это предположение, однако, несостоятельно, так как Барчаи не выпустил мелкие монеты, а лишь дукаты и талеры. Во время господства Барчаи в Брашшо изготовлялись лишь талеры, на которых герб Барчаи отличается от герба, изображенного на рассматриваемом динарии. Эта последняя форма герба встречается лишь на шегешварских талерах. Следует еще учесть, что письменных данных, касающихся экстренных денег, неизвестно ни в законах

эпохи ни в тексте хроник. — Судя по стилю венского пфеннига и по аналогии фиктивной монеты, сообщенной А. Решем, надо признать рассматриваемый экземпляр подделкой, возникшей в начале XX столетия. Изготовил его, повидимому некий Фаус из г. Надэньед.

Б. Боттло, *Список монет из 1751 г. с указанием их стоимости*. Сообщается современный источник, в котором приведены названия монет, находившихся в обращении в австрийских наследственных провинциях с указанием стоимости, а также и названия монет, исключенных из оборота.

М. Купа, *Проект эмиссии денежных знаков Главной военной кассой Трансильвании в 1849 году*. Из одного из колодцев села Кёрёшладань, области Бекеш, поступило медное клише денежных знаков, которые намеревало выпустить главное интенданство трансильванской армии гонведов под командованием генерала Бем для преодоления денежного голода. Современных оттисков нам неизвестно, но и нельзя было изготовить таковые, ибо между датой на «денежных знаках», т. е. 31 июля 1849 года, и капитуляциями, положившими конец освободительной войне, прошло не больше, чем 13—20 дней, что было недостаточно для находящейся в постоянном движении армии изготовить и выпустить свои денежные знаки. Для научно-исследовательских целей Типография денежных знаков 6 октября 1955 года изготовила 30 оттисков с клише с матрицами денежных знаков стоимостью в 2, 6 и 10 серебряных грошей, за подписью Гергей Гери, Бем и Шандор Телеки. — Клише находится в частной собственности.

И. Фейёш, *Памятная медаль в честь Кёльчеи*. Одного из ведущих деятелей сейма 1832—36 гг. поэта Ференца Кёльчеи двор заставил подать отставку. Его друзья хотели выразить свое чувство симпатии изготовлением медали. Из Братиславы они попросили крупного поэта Михая Вёрёшмарти вести от их имени переговоры об изготовлении медали с ювелирами Йожефом Сентпетери и Йожефом Виллигут, а также с резчиком по меди Ференцем Карач, из которых ни один не был профессиональным медальером. С профессиональным скульптором и медальером Иштваном Ференци они хотели посоветоваться только относительно оформления надписей. По всей вероятности, краткость времени не позволила осуществления этого проекта, однако проектированная друзьями Кёльчеи эмблема — девушка с лютней, сидящая верхом на галопирующем коне, — все же вскоре появилась, правда, на другом предмете прикладного искусства — именно на печати «Общества собеседников». Это объединение включило в себя либеральных секретарей (юратов) депутатов в сейм. Печать — работа братиславского резчика Зингера. Имя Зингера неизвестно нумизматической литературе. Судя по отличному разрешению движений галопирующего коня, он должен был быть мастером своего дела.

А. Валько, *Проектированная Михаем Зичи медаль*. Художник М. Зичи нарисовал медаль в 1879 году в Париже. Он имел в виду предложить венгерскому правительству награждать этой медалью иностранных — в первую очередь французских — лиц, участвовавших в оказании помощи жертвам наводнения, постигнувшего город Сегед. Нарисовав по уполномочию, полученному от Французского комитета, медаль, Зичи послал чертеж венгерскому премьер-министру, который в своем ответе сообщил ему, что нет надобности в основании нового ордена.

Э. Чаткаи, *Нумизматический материал первого венгерского журнала*. В статье разрабатываются сообщения (о находках, собраниях) нумизматического значения, напечатанные во II. томе, т. е. в издании 1781 года венгерского журнала «Мадьяр Хирмондо».

Дь. Шоош, *Коллекция монет, медалей и жетонов венгерского Музея изящных искусств*. Изложены возникновение, состав, статистические данные коллекции, и обрисовываются задачи дальнейшего сбора. Материал в своей преобладающей части состоит из работ венгерских медальеров XIX и XX столетий и сможет составлять один из подразделов запланированной Венгерской национальной галереи. Следовательно, при дальнейшем сборе материала руководящим принципом должна быть художественная ценность.

Монетные находки

Литература

Сообщения из жизни Нумизматического отдела Венгерского археологического, историко-этнографического и нумизматического общества

Резюме по-русски

Резюме по-французски

RÉSUMÉS FRANÇAIS

L. Barkóczi, Récente trouvaille de monnaies à Intercisa. Lors des constructions entreprises à la place de l'ancienne Intercisa (Sztálinváros anciennement Dunapentele) en 1954 une trouvaille de monnaies (de 59 pièces) fut découverte à l'extrémité Sud de «Öreghegy» (= Vieille montagne). C'est là déjà la troisième trouvaille faite au cours des constructions dans cette ville³. Les derniers exemplaires de notre trouvaille d'antoniniens sont les monnaies de Treboniane Galle et de Volusiane. La pièce qui clôt la série est celle de Volusiane, frappée à Rome⁵ en 253. Conséquemment l'on a pu constater que la trouvaille été cachée au printemps, selon toute probabilité en mai 253, quand Tréboniane et son fils Volusiane furent assassinés. Tenant compte des lieux d'émission (Rome et Milan), l'auteur fut à même de constater que les autres trouvailles de monnaies découvertes en Pannonie et terminant également avec des pièces de Tréboniane Galle et Volusiane (telles que les trouvailles de Bajót¹², de Szöny¹³ et de site inconnue¹⁴ n'avaient pas été enterrées en même temps que celle d'Intercisa mais à une date antérieure à savoir au début de 252, et cela à cause d'une agression ennemie. Cette conjecture paraît être appuyée par la proximité des sites Bajót et Szöny, par la base d'une statue¹⁹ de Tréboniane récupérée dans cette même région à Almásfüzitő, ainsi que par l'épithète honorifique »Galliana-Volusiana« de l'Ala III Thracum d'Almásfüzitő et de la Légion II Adiutrix d'Aquincum²⁰. Comme nous l'avons déjà mentionné, l'enfouissement des pièces de la trouvaille d'Intercisa est en rapport direct avec l'assassinat des deux empereurs et avec l'entrée des troupes de Valérien en Pannonie, ainsi qu'avec l'enfouissement du portrait²² d'argent de Tréboniane à Szöny. Au préalable, nous avons déjà attiré l'attention sur la connexité qui existe entre les trouvailles de Bajót, de Szöny et de site inconnu de Pannonie se terminant au début de 252, d'une part, et les trouvailles de Serbie, de Glibovač et de Solotchino, de l'autre.¹⁵ Il est également possible de démontrer la connexion entre les trouvailles des monnaies contemporaines récupérées dans le Bassin des Carpathes, en Moldavie, sur le Limes de l'Olt et en Moésie non seulement pour l'époque en question mais aussi pour celle des empereurs Antonine le Pieux, Septime Sévère et Alexandre Sévère. La cause en était la migration des Goths qui, en longeant les crêtes extérieures des Carpathes, poussaient devant eux, en plusieurs vagues, les peuples vers le Bas-Danube. Ceux-ci, à leur tour, exercèrent chaque fois une pression à travers les cols sur l'intérieur du bassin des Carpathes. C'est donc à cette cause que l'on doit ramener l'enfouissement simultané de trésors dans une région si vaste.

G. Sonnevend, Données sur la chronologie des petits bronzes de Siscia du temps de Valentinien I. Ayant soumis à un examen approfondi les petits bronzes du IVe siècle trouvés en Hongrie et se servant des constatations du tome IX du RIC, l'auteur traite de la division périodique des officines de Siscia. Il établit certaines périodes dans les limites desquelles les sigles nous permettent de tracer d'une manière conséquente la répartition des officines parmi les empereurs. À l'aide des sigles atypiques et plus rares l'auteur détermine les périodes transitoires, c'est-à-dire d'administration incertaine. Ses recherches ont mené à deux résultats d'une portée générale. 1° Il constate que dans chaque atelier monétaire les officines particulières travaillaient sous une délimitation stricte d'ordre administratif, notamment en différenciant les séries par la combinaison des sigles successifs ; 2° Or, en admettant généralement un intervalle de 3 à 6 mois entre les émissions des différentes séries, il réussit à délimiter plus précisément la frappe des petits bronzes chronologiquement difficile à déterminer.

A. Kerényi, Monnaies sarmates en Hongrie. L'étude traite des monnaies romaines originales provenant de territoire sarmate et de leurs imitations locales. L'existence des monnaies dans cette région est attestée par des trouvailles datées à partir de l'époque de Néron jusqu'au IVe siècle. Par les découvertes sporadiques le temps de circulation s'avère plus long, s'étendant de l'époque de la république jusqu'au temps d'Héraclius, empereur de Byzance. 41,7 pour cent des monnaies publiées ont été trouvés dans le comitat Csongrád tandis que la cinquième part de tout l'ensemble a été récupérée dans le Hortobágy (comitat Hajdu). Il convient de classer en deux groupes les imitations exécutées d'après le modèle romain : 1° imitations frappées pour satisfaire aux besoins de la circulation locale et 2° amulettes de caractère sacré. Quoique nous connaissions des imitations locales déjà depuis l'époque de l'empereur Auguste, le véritable

gros de celles-ci se compose des imitations des monnaies romaines des III—IVe siècles. (Dioclétien, Maximien Hercule, Constance Chlore et Gal. Maxime). À l'avis de l'auteur, les exemplaires sur les revers desquels figure un croissant sans ou avec des points au dessus, seraient des amulettes de caractère sacré. Ces pièces sont perforées ou ansées et diffèrent tant en matériel qu'en poids des monnaies ordinaires en circulation. L'auteur estime qu'un rapport pourrait être établi entre l'origine du croissant et les monuments romains des II—III. siècles (stèles funéraires, statues en terre cuite, etc.) sur lesquels le personnage représenté porte au cou un ornement semi-lunaire auquel une force magique était attribuée.

T. A. Horváth — L. Huszár, *Le comes camerarius au moyen âge*. A partir du XIVe siècle les monnaies hongroises offrent une variété de signes et de figures désignant les uns (à partir de l'époque de Sigismond) l'atelier de monnayage, les autres la personne du comes camerarius. La liste de ces hauts fonctionnaires une fois dressée, on sera à même d'établir aisément la chronologie des monnaies. En recueillant tous les renseignements des sources disponibles une tentative est faite à présenter la succession des titulaires de cette fonction. Malheureusement cette liste est incomplète car on est réduit à s'appuyer sur des données fortuitement conservées. Le matériel rassemblé est présenté dans l'ordre chronologique des données. Les passages des sources se rapportant au comes camerarius en question sont données en citations textuelles. Le nom de l'atelier mis en parenthèses ne signifie qu'une conjecture, fondée sur des circonstances concomitantes, concernant le siège du comte en cause. Cette publication ne signifie pas que la recherche de matériaux soit terminée ; dès que l'on disposera de nouveaux renseignements en quantité suffisante des publications additionnelles suivront.

P. Szász, *Données relatives au comes camerarius de la Monnaie de Nagybánya du moyen âge*. Données complémentaires à la publication précédente.

L. Huszár, *Le problème du monnayage à Sopron au XVe siècle*. En esquissant les antécédents historiques l'auteur relate les événements au cours desquels l'empereur Frédéric III avait acquis, à titre de gage, la zone frontalière occidentale de la Hongrie. Par la suite il fait connaître l'histoire du faiblage dans les années 1459—1460, connu sous le nom de »Schinderlingwirtschaft«. Au temps de ce faiblage l'empereur Frédéric accorda à plusieurs de ses partisans en Hongrie occidentale le privilège de la frappe des schinderlings. Du nombre de ceux-ci était Ulrich Grafenecker, gouverneur du comitat, alors chef du comitat de Sopron. En se servant des Archives de Sopron publiées par J. Hází, l'auteur cite le contenu des documents qui se rapportent au monnayage y exercé par Grafenecker dans les années 1460—1463. Une importance particulière doit être attribuée à l'appel de l'empereur en date du 14 mai 1463 ordonnant que quelques exemplaires d'essai en valeur d'un florin frappés à Sopron lui soient envoyés. Contrairement à Gruszczyk qui conteste l'existence d'un atelier de monnayage à Sopron, l'auteur en arrive à la conclusion, que sans doute un atelier de monnayage était en activité à Sopron en 1463. Jusqu'à présent nous ne connaissons pas d'exemplaires frappés à Sopron. Un schinderling, toutefois, portant les signes G—R avait été mis en relation avec le nom de Grafenecker par Luschin. Cette pièce date probablement de 1470 environ quand Grafenecker, s'il faisait encore battre de la monnaie, le faisait déjà à un endroit autre que Sopron. À l'avis de l'auteur les schinderlings issus de l'atelier de Sopron seraient à chercher parmi les pièces retrouvées en Hongrie occidentale dont les signes restent encore à déchiffrer.

T. A. Horváth, *Données de sources relatives à l'histoire monétaire de la seconde moitié du XVIIe siècle*. Publication des renseignements et documents tirés des archives concernant surtout l'époque des troubles monétaires vers la fin du XVIIe siècle.

I. Fütz, *Székesfehérvár représenté sur les médailles commémoratives du XVIIe siècle*. En commémoration des deux libérations (1601 et 1688) de Székesfehérvár du joug turc des médailles avec la vue perspective de la forteresse furent frappées. Les représentatifs sur les médailles remontent, toutes, à des gravures. À la mémoire de la victoire de 1601 furent frappées trois médailles (No 1—3. T. III. 2), toutes de la main de Valentin Maler. L'image de la forteresse est reproduite d'après la gravure de Wilhelm Zimmermann, un maître d'Augsbourg. Pareillement, trois médailles furent frappées en commémoration de la seconde victoire, en 1688 ; l'une est signée par I. G. Laufer et George Hautsch en commun, tandis que les deux autres ne portent pas de signatures. Sur ces médailles aussi, l'image de la forteresse peut être ramenée à des gravures. Deux entre elles (T. III. 3 et 5.) ont pris comme modèle la gravure de Birken, Der Donau Strand, parue pour la première fois en 1691, tandis que la troisième (T. III. 6.) s'est servie de la gravure Theatrum Europaeum continuatum... parue en 1691. Ces deux présentations ne montrent que des différences insignifiantes, toutes les deux gravures n'étant que des variantes du prototype commun, à savoir de la gravure parue en 1603 (Ortelius redivivus etc. de Siebmacher, graveur sur cuivre nurembergeois.) La date de la première apparition

des gravures constitue un »terminus post quem« pour la médaille correspondante. En vue la proximité du lieu et du temps existant entre les gravures et les médailles en question, une relation plus étroite peut être assumée entre les graveurs et les médailleurs.

T. Pekáry, *Trouvaille de monnaies du IIIe siècle découvertes à Kunfehértó*. Une collection privée à Budapest renferme un trésor de monnaies consistant d'antoniniani romains (A. détermination 9. . .) Le trésor avait été découvert dans le Barbaricum, notamment dans la région habitée par les jazygues. À l'exception d'une monnaie Salonina, la chronologie des monnaies en question se termine par des pièces émises à la fin de l'an 251. (Contrairement aux dates établies par Mattingly, Num. Chron. 1946, p 43, d'après la chronologie de E. Jónás, Orsz. Magy. Rég. Társ. Évkönyve, II. 1923—26, p 376 et A. Radnóti, Num. Közl., 1945—46 pp 7 et 37 suiv.). Vers la fin de l'année 251 (Radnóti, Folia Arch., VI, 1954, pp 203 et suiv.) et probablement même au début de l'année suivante une partie des troupes militaires de Pannonia était absente du lieu de son stationnement. Or, nous connaissons du début de l'année 252 plusieurs trouvailles de monnaies provenant de cette province. Profitant de l'absence de l'armée, les peuples des régions au delà du Limes envahirent la province. C'est alors que les monnaies ont du être remportées comme butin par leur propriétaire jazygue. Le résultat d'une comparaison faite entre le trésor et d'autres trouvailles de Pannonie, ainsi que la quantité négligeable de marchandises d'importation à trouver chez les jazygues, rend improbable que ces monnaies y fussent parvenues par voie commerciale. Quant au temps écoulé entre le pillage et l'enfouissement des monnaies c'est la médaille Salonina (après 264 ? cf. Voetter, Num. Z. 1900, 132) qui nous en fournit une indication. Il est bien possible que le trésor fut mis en terre sous l'effet de l'apparition de nouveaux peuples (= les Roxolanes?) dans la région entre le Danube et la Tisza aux environs de 270 (Párducz, Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn III, 1950, p 108 ; Harmatta, Studies on the History of the Sarmatians, 1950, 49 et suiv.) ou bien à l'occasion d'une contre-attaque romaine. La monnaie de Salonina du trésor figurant dans le RIC porte le sigle d'atelier ; le spécimen sans sigle de ce trésor nous est cependant connu déjà par le trésor de Komin (Z. Barcsay — Amant, The Hoard of Komin, 1937, p 290).

M. R. Alföldi, *Quelques petits bronzes rares de Maxence au Musée National*. À l'aide des petits bronzes rares de Maxence et de Romule au cabinet des médailles on a été à même de tracer le développement du style de l'atelier de monnayage de Rome et de celui, d'une vie courte, d'Ostie au cours de la première décade du IVe siècle. Après la décadence du style, caractéristique des Tetrarchies I et II, certains traits d'un tâtonnement et d'un progrès lent font leur apparition sur les monnaies de Rome, ne s'étendant, cependant, pas au delà des solutions des problèmes techniques. Par contre, le nouvel atelier à Ostie, organisé avec un personnel venant de Rome, nous présente peu de temps après sa mise en marche des spécimens à la fois pleins de verve, de niveau élevé, imprégnés de caractéristiques artistiquement appréciables. L'expérimentation technique poursuivie à Rome a connu un nouvel essor à Ostie. Cela permet de conjecturer, nous semble-t-il, qu'un maître d'une capacité au dessus de la moyenne ait commencé sa carrière à Ostie vers la fin des années de 307. Par sa formation technique il est lié à l'atelier de Rome mais bientôt il s'attaque à des problèmes de style originaux et dans ses essais — particulièrement quand il s'agit de la représentation de l'espace ou bien de la facture plus plastique, d'un réalisme et d'une sobriété saillants — il a, à notre avis, réussi.

F. Kirdly, *Le denier fictif, prétendue monnaie d'A. Barcsai*. Le musée d'Esztergom possède un denier viennois dont une pièce analogue a été publiée par Luschin dans son oeuvre »Die Wiener Pfennige« Tome I, No 39. L'image originelle sur denier est difficile à discerner, car il fut contremarqué sur le revers ainsi que sur l'avvers (cf. fig. 1, présentant le denier avec la contremarque dans ses dimensions originelles tandis que fig. 2 le montre dans la proportion 1 : 2). La contremarque de l'avvers porte les armoiries d'A. Barcsai (1658—1660), prince de Transsylvanie, et le revers celle de la ville de Brassó (Kronstadt). Conséquemment il faudrait rapporter la date de la contremarque au temps de Barcsai, on y pourrait même supposer une monnaie obsidionale de Brassó. Cette supposition cependant ne peut pas être soutenue vu que Barcsai n'a fait frapper que des ducats et des thalers et non de la petite-monnaie. D'ailleurs la ville de Brassó sous Barcsai frappait exclusivement des thalers (écus) sur lesquelles les armoiries de Barcsai diffèrent de celles du denier en question. Les armoiries de la pièce contremarquée ne se retrouvent que sur les thalers (écus) de Segesvár. Cette circonstance ne fut pas remarquée par le graveur ou bien par le dessinateur. Ajoutons, que nous n'avons retrouvé des données relatives à des monnaies temporaires ni dans le texte des lois ni dans les chroniques de l'époque. Aussi convient-il de considérer le denier viennois, vu son style et par l'analogie de la pièce également fausse publiée par A. Resch, comme une pièce forgée. Son fabricant, à ce qu'il paraît, était un certain Faus de Nagyenyed.

B. Bottló. *Liste de valeurs monétaires de 1751*. Publication d'une source contemporaine comprenant les noms des monnaies en circulation sur le territoire des provinces héréditaires autrichiennes, leurs valeurs officielles ainsi que l'énumération des monnaies retirées de la circulation.

M. Kupa, *Projet d'un billet de la caisse militaire de Transsylvanie en 1849*. Dans un des puits de la commune de Kőrösladány (comitat Békés) fut retrouvé le cliché de cuivre du billet dont l'émission avait été destinée par le haut-commissariat militaire de la Garde-National sous le commandement du général Bem à remédier à la pénurie oppressante de petitemonnaie. Nous ne connaissons pas d'épreuves contemporaines, leur exécution étant d'autant moins probable qu'entre la date des billets, le 31 juillet 1849, et les capitulations marquant la fin de la Guerre d'Indépendance, il n'y avait qu'un intervalle de 13 à 20 jours, ce qui ne suffisait, certes, pas à l'armée en manoeuvres continuelles pour fabriquer et mettre en circulation ses billets. C'est pour cette raison que le 6 octobre 1955 l'imprimerie des papier monnaies a fait — aux fins des recherches scientifiques — trente épreuves de la planche contenant les gravures des billets en valeur de 2, 6 et 10 «krajcár» d'argent munies des signatures de Gergely Gery, Bem et Sándor Teleky. La planche est en propriété privée.

I. Fejős, *Médaille destinée à la mémoire de Kölcsey*. La cour de Vienne força Ferenc Kölcsey poète et homme politique éminent de la Diète de 1832—36 à abdiquer. Ses amis desiraient manifester leur sympathie pour lui par une médaille commémorative. De Pozsony, ils prièrent le grand poète Mihály Vörösmarty d'engager des pour-parlers en leurs noms avec les orfèvres József Willigut et József Szentpétery ainsi qu'avec Ferenc Karacs, graveur sur cuivre, en vue de l'exécution de la médaille. Or, tous ces artistes n'étaient pas des médailleurs de profession. Par ailleurs, on avait l'intention de consulter István Ferenczy, sculpteur et médailleur de profession, seulement sur le texte de l'inscription. La médaille ne fut jamais exécutée dû en toute probabilité, à la brièveté du temps ; néanmoins, l'emblème — jeune fille jouant du luth sur un cheval au galop — conçu par les amis de Kölcsey apparut bientôt sur une autre composition d'art industrielle, à savoir, sur le sceau de la «Société de Conversation», formée des secrétaires («juratus») d'opinions libérales des députés. Ce sceau fut gravé par un certain graveur de Pozsony (Pressburg) nommé Singer. Dans l'histoire de l'art hongroise le nom de Singer n'est pas connu. Il a dû être bien qualifié dans son métier car les mouvements du cheval galopant sont représentés d'une manière excellente.

A. Valkó, *Projet d'une médaille par Mihály Zichy*. C'est à Paris, en 1879, que le projet d'une médaille fut conçu par Mihály Zichy. La médaille projetée avait pour but que le gouvernement hongrois en décorât des étrangers — et en premier chef des Français — qui avaient contribué à l'assistance des sinistrés de l'inondation de Szeged. C'est sur l'autorisation du Comité Français que Zichy avait exécuté le projet de la médaille qu'il envoya au président du Conseil Hongrois. Celui-ci lui fit entendre qu'il ne considérait pas nécessaire l'institution d'une nouvelle décoration.

E. Csatkai, *Références numismatiques dans le premier journal rédigé en langue hongroise*. L'auteur traite le matériel d'information numismatique (trouvailles, collections etc.) publié dans la deuxième Année du «Magyar Hírmondó» (Messager Hongrois) de 1781.

Gy. Soós, *La collection de médailles et de plaquettes du Musée National des Beaux-Arts*. L'auteur fait un exposé du développement de la collection, de sa composition, ainsi que de ses données statistiques et esquisse les tâches à suivre pour l'enrichissement de la collection. La plus grande partie de la collection consiste des oeuvres de médailleurs hongrois du XIX—XXe siècle et pourra constituer l'une des soussections de la Galerie Nationale hongroise projetée. C'est donc exclusivement la valeur artistique qui s'impose comme principe fondamental à la collection du matériel.

Trouvailles de monnaies

Littérature

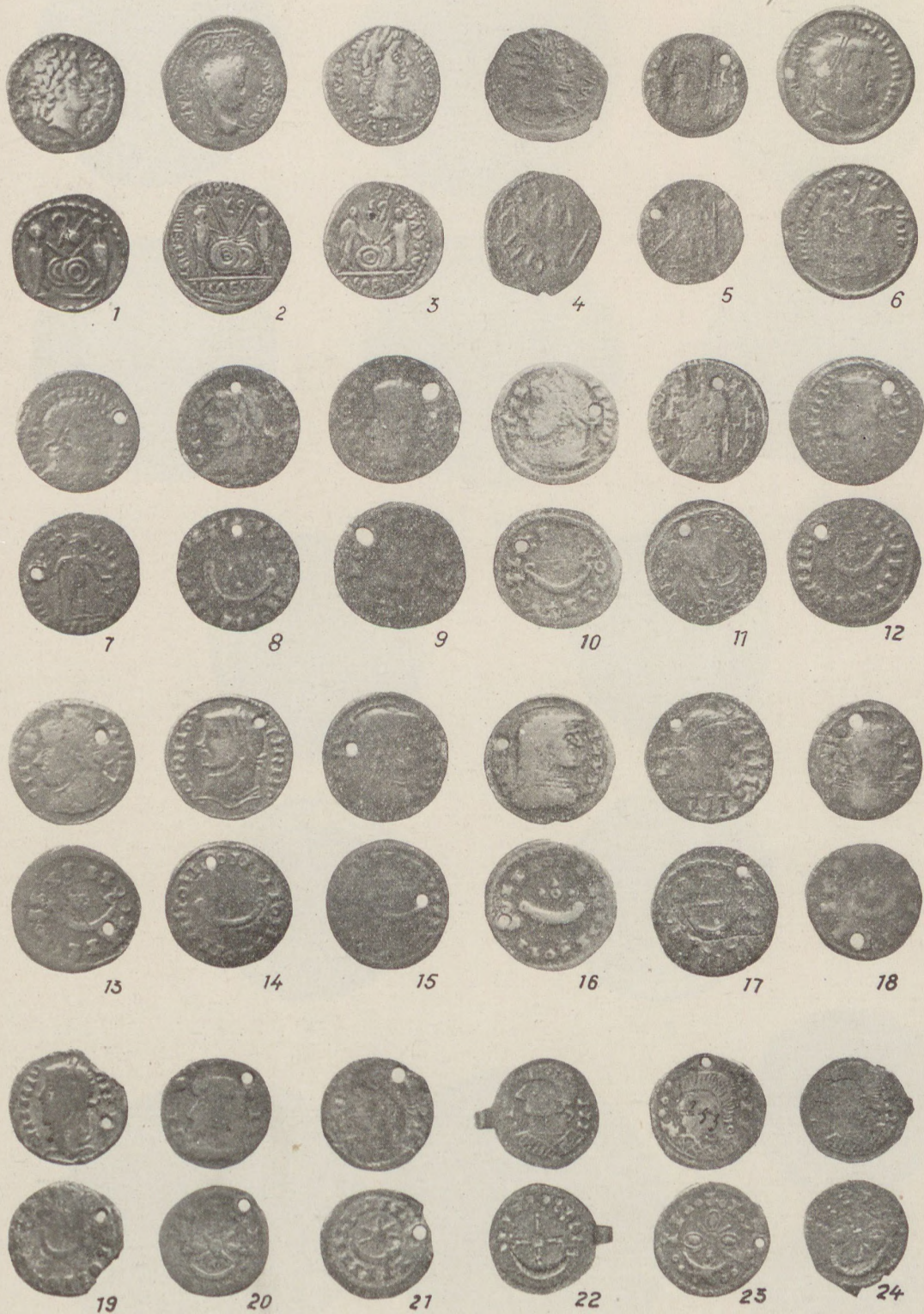
Compte rendu de la vie de la Section numismatique de la Société hongroise d'Archéologie, d'Histoire des Beaux-Arts et de Numismatique

Résumés Russes

Résumés Français

I. TABLA

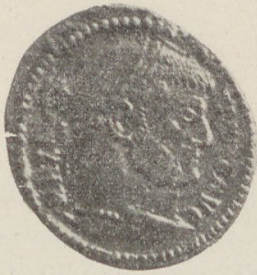
II. TABLA

1

2

3

4

5

6

7

Ingr. 2:1

III. TÁBLA

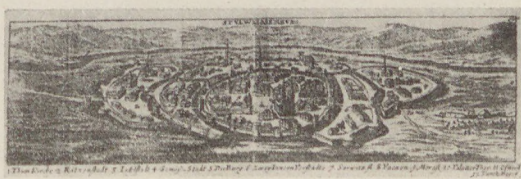
1

2

3

4

5

6

7

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

A szakosztálytól megrendelhetők az alábbi még kapható régebbi kiadványok:

Dessewffy Miklós barbár pénzei című mű I., II., és IV. füzete (a III. füzet kifogyott), ára tagoknak 20 Ft, nem tagoknak 40 Ft.

Numizmatikai Közlöny régi évfolyamai közül a XVII. (3—4. füzet), XVIII—XIX., XX., XXI—XXII. évfolyamok ára tagoknak 5 Ft, nem tagoknak 10 Ft, a XXV., XXVI—XXVII., XXXII—XXXIII., XXXIV—XXXV., XXXVI—XXXVII., XXXVIII—XXXIX., XL., XLI., XLII., XLVIII—XLIX., L—LI., LII—LIII. évfolyamok ára tagoknak 10 Ft., nem tagoknak 20 Ft.

Az Érem időszak kiadványunk még kapható következő évfolyamai: I. (1—2. sz.), II., IV., VII. évfolyamok, ára füzetenként 2,50 Ft, és XI. (1. sz.), XII. (2. sz.) ára 4 Ft.

Gohl Ödön: Magyar robotjegyek. Különlenyomat a Numizmatikai Közlöny XII. (1913) évfolyamából. Ára tagok részére 3 Ft., nem tagok részére 6 Ft.

Huszár L.: Attila dans la Numismatique. Moneta Prisca sorozat 1. füzete, francia nyelven (1947) 6 képes táblával. Ára tagok részére 5 Ft., nem tagok részére 10 Ft.

Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei című füzet (1949) a Magyarországon forgott állami papírpénz-kibocsátások összeállítása. Ára tagoknak 10 Ft, egyébként 15 Ft.

Éremesereközvetítések katalógusai. Az eddigi XXV közvetítés katalógusaiból még kapható füzetek ára tagoknak 2 Ft.

A fenti árakhoz postai küldés esetén még portóköltség járul. A megrendeléseket kérjük a szakosztály címére küldeni, és a vonatkozó pénzküldeményeket az 51.010 sz. csekkszámlára befizetni.

